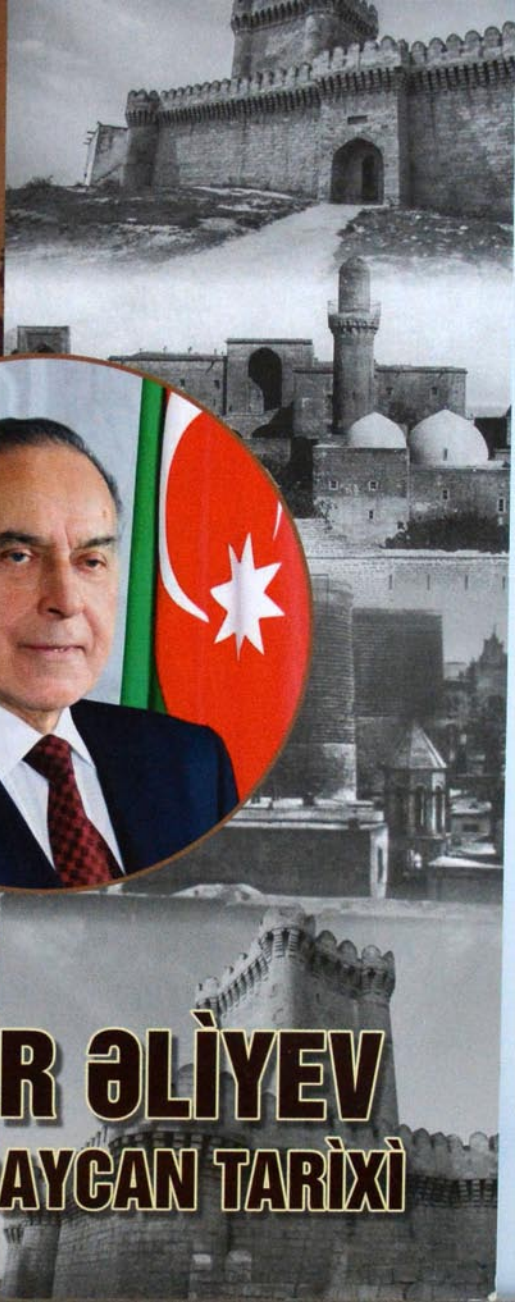

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ

BAKI ŞƏHƏRİ SƏBƏİL RAYON İCRA HAKİMİYYƏTİ

106472

**HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
AZƏRBAYCAN TARİXİ**

Bakı – 2016

ARXIV

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

T3(2A)7-8,010 + 2421(2A)2610

Kitab Səbail Rayon İcra Hakimiyyətinin
sifarişilə çap olunmuşdur.

Redaktor: Elmin İmanov
6 sayılı məktəb-liseyin tarix müəllimi

Dizayner: Zahid Məmmədov

Tərtibatçı: Tünzalə Tağıyeva

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi
Bakı, "Elm və təhsil", 2016, 160 səh.

ISBN 978-9952-8142-5-4

**Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan
olmasının 93-cü ildönümü münasibətilə
keçirilmiş Səbail məktəblilərinin
elmi-praktik konfransında dinlənmiş
məruzələr toplusu**

Ön söz

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqil Azərbaycan cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi müdrik siyasət nəticəsində dünyanın ən qabaqcıl ölkələri sırasına yüksəlmişdir. Bu gün dünyada baş verən siyasi, iqtisadi böhranın olmasına baxmayaraq Azərbaycan cənab Prezidentin parlaq və uzaqgörən siyasəti sayəsində inkişaf edir, abadlaşır, ölkəmizdə sabitlik və əmin-amanlıq hökm sürür. Əldə olunan bu möhtəşəm nailiyyətləri qorumaq, inkişaf etdirmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün tarix elminin əhəmiyyəti çox böyükdür. Dövlətini, xalqını sevən hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz tarixini bilməli, onu sevməli və təbliğ etmək bacarığına sahib olmalıdır.

Bu gün dövlətimizin diqqət və qayğısı sayəsində gənc nəsil də milli vətənpərvərlik hislərinin tərbiyə olunması, dövlətimizə, dilimizə, tariximizə məhəbbət aşılması məqsədilə geniş iş aparılır. Səbail rayon İcra Hakimiyyətinin təşəbbüsü ilə son bir ildə bu sahədə çox əhəmiyyətli tədbirlər təşkil olunmuşdur. Mütəmadi olaraq Səbail rayon orta məktəb şagirdlərinin Azərbaycanın Milli Tarixi Muzeyinə, Heydər Əliyev Mərkəzinə ekskursiyalara aparılması məktəblilərin tarix fənninə marağını artırmaqla yanaşı, vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində də atılmış ciddi addımlardan biridir.

2015-2016-cı dərs ilindən başlayaraq Səbail Rayon İcra Hakimiyyətinin tövsiyəsi ilə gənc nəsil də vətənpərvərlik hislərinin artırılması, dövlətçilik tarixinin daha da dərinlən öyrənilməsi, onlara elmi-araşdırma vərdişlərinin aşılanması məqsədilə müsabiqələr və elmi-praktik konfranslar keçirilir. Bu tədris ilində ümummilli lider Heydər Əliyevin doğum gününün 93-cü ildönümü münasibətilə keçirilən silsilə tədbirlər çərçivəsində "Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi" mövzusunda həsr olunmuş konfrans keçirilmişdir. 2 mindən çox 7-11-ci sinif şagirdlərinin qatıldığı bu müsabiqədə məktəblərdən təşkilat komitəsinə 300 tədqiqat işi daxil olmuşdur ki, onlardan ən yaxşı 33 iş konfransda dinlənmişdir. Şagirdlər öz bacarıqlarını nümayiş etdirərək müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə araşdırmalar aparmış, Azərbaycanın ən qədim dövrdən bu günə qədər keçdiyi zəngin tarixi, tarixi və mədəni abidələri, təbii ehtiyatları, coğrafi mövqeyi

barədə konkret faktlara əsaslanaraq dərin biliklərə malik olduqlarını öz elmi-tədqiqat işlərində ifadə etmişlər. Elmi-tədqiqat işlərində şagirdlər tərəfindən paleolit dövründən müasir günümüzdə kimi xalqımızın tarixi dövrlərə bölünməklə, hər dövrün spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla və hər dövrün görkəmli şəxsiyyətlərinin, sərkərdələrinin fəaliyyəti haqqında dərin təhlillər edilmiş, konfransda iştirakçılar tərəfindən bu barədə geniş şəkildə müzakirələr aparılmışdır. Konfransda tariximizin şanlı səhifəsi sayılan Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində ölkəmizin böyük inkişaf və qələbələr yolu ilə getməsi xüsusilə vurğulanmış, qazanılan uğurlar barədə ətraflı təhlillər aparılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, bu gün ümummilli lider Heydər Əliyev ideyalarını uğurla həyata keçirən cənab İlham Əliyevin gördüyü misilsiz işləri, yürütdüyü düşünülmüş siyasəti sayəsində Azərbaycan Respublikası öz tarixinin qüdrətli dövrünü yaşayır. Ölkəmiz beynəlxalq arenada sözün əsl mənasında müstəqil dövlət kimi çıxış edir.

Konfransda təqdim olunan tədqiqat işləri elmliliyi, materialların zənginliyi və tərbiyəviliyi ilə maraqlı doğurduğu üçün toplu şəkildə nəşr etdirməyi məqsəduyğun hesab etdik. Kitabın diqqəti cəlb edən tərəflərindən biri də materialların tarixilik baxımından ardıcılığı və şagirdlərin tarixi faktlara sərbəst yanaşaraq şəxsi münasibət bildirmələridir.

Əminik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş şagird elmi-praktik konfransında dinlənmiş məruzələr əsasında hazırlanmış bu kitab gələcəkdə məktəblilərin bu vəsaitdən istifadəsinə və onların vətənpərvərlik tərbiyəsi baxımından daha da yetişməsinə böyük töhfə olacaqdır.

Təşkilat Komitəsi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Müəllif: Səbail rayonu 91 nömrəli tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi Cəmilə Mahmudova

Elmi rəhbər:
Gülnarə Mustafayeva

*“Azərbaycan Daş
və
Tunc dövrlərində”*

Azərbaycan ərazisi dünyanın ən qədim mədəni ocaqlarından biridir. Əlverişli təbii coğrafi şəraitə, zəngin flora və fauna aləminə, mülayim iqlimə malik olan Azərbaycan yer kürəsində ibtidai insanın formalaşdığı rayonlar sırasına daxildir. Aparılmış tədqiqatlara əsasən müəyyən edilmişdir ki, hələ 12 milyon il öncə Azərbaycan ərazisində insanabənzər meymunlar yaşamışdır. Buna görə də təsadüfi deyil ki, akademiklər Azərbaycanı zəngin və təbii muzey adlandırmışdır. Bütün dövrlər ərzində Azərbaycanda insanın inkişafı üçün əlverişli şərait olmuşdur. Tarix boyu əlverişli təbii coğrafi mühit olan yerlərdə insanlar asanlıqla məskən salaraq həyat sürürdülər. Azərbaycan da belə ərazilərdən olmuşdur. Arxeoloqlar Azərbaycan ərazisində qədim insanların yaşadığı bir çox məskənləri araşdırıb öyrənmişdir. Bu ərazilərə Qarabağ, Naxçıvan, Lerik, Qazax və başqaları aiddir. Bu ərazilərdə hər dövrə aid müxtəlif və zəngin maddi-mədəniyyət nümunələri mövcuddur. Bunlardan biri də Qarabağda Quruçay vadisində yerləşən Azıx mağarasıdır. Daş dövrünün birinci dövrü olan Paleolitə ilkin mərhələsi olan alt paleolit məhz bu mağara üzərində öyrənilir. Buna görə də Alt Paleolit həm də “Quruçay Mədəniyyəti” adlandırılır. İlk vaxtlar insanlar açıq düşərgədə yaşayırdılar. Sonralar iqlimin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq

Azix mağarası

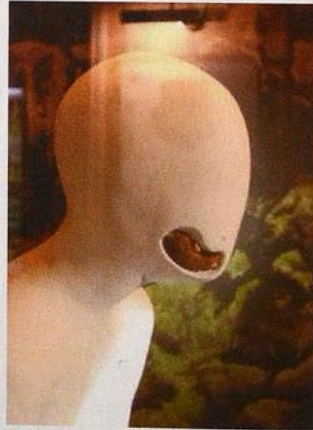
İbtidai insanlar kiçik qruplar halında yaşayırdılar. Bu kollektivlər ulu icma adlanır. Belə insan sürüləri daimi deyildi.

mükləri də tapılmışdır.

Azix mağarasında bir çox qiymətli tapıntılar aşkarlanmışdır. Bunlardan biri ən qədim ocaq qalığıdır. Hansı ki, bu ocaq qalığının 700 min ilə yaxın yaşı var. Digər bir eksponat isə 1968-ci ildə aşkar olunan ibtidai insanın alt çənə sümüyüdür ki, bu dünyada ən qədim tapıntılardan biri sayılır. Antropoloqlar həmin ibtidai insanı Azixantrop adlandırmışdır. Bu tapıntı bir daha sübut edir ki, Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir.

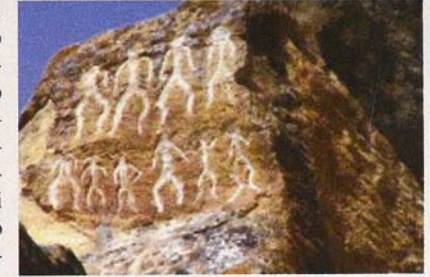
Mustye mədəniyyəti kimi tanınan Orta Paleolit dövründə də Azərbaycan ərazisində yaşayan qədim insanların həyat tərzində dəyişikliklər olmuşdur. Bu dövrün sirrlərini araşdırmaq üçün isə alimlər Xocavənd rayonu ərazisində yerləşən Tağlar mağarasındakı maddi-mədəni sübutlardan istifadə etmişlər. Azərbaycan Mustye mədəniyyətinin ən mükəmməl tədqiq olunmuş abidəsi hesab edilən Tağlar mağarası Yaxın Şərqi abidələri içə-

Azix mağarasına köçmüşlər. Bununla da alimlər müəyyən etmişlər ki, qədim insanlar Azix mağarasına 1-1, 2 milyon il əvvəl köçmüşlər. Bu mağaranın qədim dövrə aid təbəqələrində daş alətlər tapılmışdır ki, bununla insanlar ovladıqları heyvanları kəsmək, doğramaq üçün istifadə etmişlər. Qədim insanların istifadə etdikləri kobud əl çapacaqları, sıyrığaclar mağaranın alt təbəqələrində tapılmışdır. Mağaradan alətlərlə yanaşı nəslə kəsilmiş vəhşi heyvan sümükləri də tapılmışdır.

Azixantropun alt çənə sümüyü

risində mühüm yer tutur. Üst paleolit dövründə isə "Ağıllı insan" (Homo sapiens) meydana gəlmiş və insanlar qəbilə (nəsl) icmasında yaşamağa başlamışlar. Nəsl qəbilə dövründə insanlar ana xətti ilə birləşdiklərinə görə buna "ana xaqanlıq" deyilir.

Qobustan qayalarının təsviri

Daş dövrünün ikinci mərhələsi olan Mezolit dövründə Azərbaycan tarixinə qiymətli məlumatlar verəcək tapıntılar aşkarlanmışdır. Azərbaycanda bu dövrün əhalisinin həyatını, yaşayışını və məşğuliyyətini Qobustan abidələri və qayaüstü təsvirləri əsasında öyrənilmişdir. Qobustanda insanlar əsasən ovçuluq, balıqçılıq, ibtidai maldarlıq və ilkin əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Bu da bu ərazilərin tədqiqatı zamanı öyrənilmişdir.

Qobustanlıların özlərindən miras qoyduqları qayaüstü təsvirlər vasitəsilə onların yaşayışları, məşğuliyyəti haqqında ətraflı məlumat ala bilərik. Qobustan qayaüstü təsvirlərinin xeyli hissəsi iri qayalarda təsvir olunur. Təsvirdəki heyvanların və insanların bədən quruluşundakı nisbətlərə baxıldıqda bu təsvirlərin böyük məharətlə çəkildiyi göz qarşısında olur.

Qobustan Azərbaycan rəsm mədəniyyətinin ilk beşiklərindən biri olduğu kimi, həm də qədim rəqs və musiqi mədəniyyətinin formalaşdığı ərazilərdən biridir. Bunu təsvirlər içərisindəki rəqs mərasimi şəkilləri sübut edir ki, buradakı kollektiv oynanılan bu rəqlər indi Azərbaycanlıların oynadıqları yallıya bənzəyir. Bu dördə ox və kaman ixtira olunmuş və heyvanları əhlişədməyə başlamışlar. İlk əkinçilik vərdişlərinə və ibtidai maldarlığın əsası qoyulmuşdur.

Daş dövrünün növbəti mərhələsi olan Neolit dövründə insan həyatında mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Əhali oturaq həyata keçmiş, toxuculuq və dulusçuluqla məşğul olmuşlar. İnsanlar istehsal təsərrüfatını tamamilə mənimsəmiş, əkinçilik və maldarlıqdan geniş istifadə etmişlər. Saxsı qablar Gəncəçay düşərgəsində, Təbriz yaxınlığındakı Yanıqtəpə, Urmiya gölü yaxınlığındakı Firuztəpə abidələrinin müvafiq təbəqələrində daha çox öyrənilmişdir. Bu dövrdə insanlar yenə də qəbilə

icması şəraitində yaşamış və ana xaqanlıqı hökm sürmüşdür. Bu dövrdə insanlar ilk dəfə sənətkarlıqla məşğul olmuş toxuculuq kimi yeni məşğuliyyət sahəsi ilə tanış olmuşlar. Bu dövr Daş dövrünün son mərhələsi olaraq qəbul edilir.

Eramızdan əvvəl VI-IV minillikləri əhatə edən Eneolit dövrünü tarixin əv-

vəlki inkişaf mərhələlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri bu dövrdə məişətdə daş məmulatı ilə yanaşı metaldan istifadə olunmasına başlanmasındır. Lakin yenə də başlıca əmək alətləri daşdan idi.

Cənubi Azərbaycanda, Urmiya gölü rayonunda, Təbriz yaxınlığında öyrənilmiş Eneolit abidələri (Yanıqtəpə, Dolmatəpə, Göytəpə və s.) Azərbaycanın qədim əkinçi və maldar tayfalarının həyatını öyrənmə üçün qiymətli mənbələrdir. Bu dövr abidələri elmi ədəbiyyatda Kültəpə və Şomutəpə arxeoloji mədəniyyəti kimi bəllidir.

Cəlilabad rayonundakı Əliköməktəpə abidəsində tapılmış at sümüklərinin xeyli hissəsi əhliləşdirilmiş atlara məxsusdur. Həmin mərhələdə azı iki at tipinin olması müəyyənləşdirilmişdir. Atın əhliləşdirilməsi ilə bizi məlum olan ev heyvanlarının əhliləşdirilməsi başa çatır. Bu dövrdən başlayaraq ovçuluq və baliqçılıq ikinci dərəcəli təsərrüfat sahəsinə çevrilir. Əsas məşğuliyyət sənətkarlıq idi.

Eneolit dövründə insanların dini görüşlərində də müəyyən dəyişikliklər olmuşdur. Belə ki, ölümlər yaşayış məskəninə, evin döşəməsi altında və ya tikililər arasında boşluqda dəfn edilirdi. Eneolit son mərhələsində ölümlərin gil küplərdə dəfn olunması mərasimi də yayılmışdı. Bu mərasimə Azərbaycanda Leylatəpə yaşayış məskəninə rast gəlinmişdir.

Azərbaycan ərazisində Tunc dövrü bir neçə inkişaf mərhələsi keçmişdir. Erkən, orta və son Tunc olmaqla üç dövrə bölünür. Erkən Tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyəti də adlanır. Bu dövr eramızdan əvvəl IV minilliyin ikinci yarısından III minilliyin sonuna qədərki dövrü əhatə edir. Erkən Tunc dövründə əkinçilik və maldarlığın inkişafında yeni mərhələ başlayır, toxadan xeyli müddət istifadə olunsada tədricən onu

xış əkinçiliyi əvəz edir. Qoşqu qüvvəsindən istifadə əkinçilikdə məhsuldarlığı xeyli yüksəltdir.

Sosial və əmlak bərabərsizliyi meydana gəlir. İnsanların dini görüşlərində də mühüm dəyişikliklər baş verir. Ölümləri yaşayış məskəninədən kənardə dəfn etməyə başlayırlar. Kurqan qəbirlər və kollektiv dəfn etmə meydana gəlir (Üçtəpə, Xaçınçay, Borsunlu və s. Kurqanları misal göstərmək olar).

Cəmiyyətdə kişilərin rolunun artması ilə əlaqədar ana xaqanlıqı ata xaqanlıqı ilə əvəz olunur.

Orta Tunc dövrü (III-II minilliklər) Qarabağda Üzərliktəpə, Göytəpə, Çınartəpə və s. yaşayış məskənləri əsasında öyrənilib. Bu dövrdə kiçik qəbilə və tayfalar daha böyük tayfa ittifaqlarında birləşmişlər. Təsərrüfatda bir çox yeniliklər meydana gəlmiş, bağçılıq və bostançılıq, üzümçülük və şərabçılıq kimi yeni sahələr yaranmışdır.

Bu dövrdə sənətkarlıq digər istehsal sahələrindən ayrılaraq müstəqil sahəyə çevrilmişdir. Orta Tunc dövrü Azərbaycanda qədim incəsənətin çiçəklənmə mərhələsidir. Saxsı qabların səthində çəkilmiş naxışlar qədim rəssamların bədii təfəkkürünü nümayiş etdirir. Qobustan, Gəmiqaya və Kəlbəcərin qayaüstü rəsmlərində məişət və ov səhnələri təsvir olunmuşdur.

Son Tunc və İlk Dəmir (XIV-VII əsrlər) dövrü Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi də qəbul edilir. Bu dövrdə aid abidələr əsasən Qarabağda (Ballıqaya, Dovşanlı, Bəyimsarov və s.) öyrənilmişdir. Bu dövrdə atçılıq heyvandarlığın əsas sahələrindən birinə çevrilmişdir. Atçılığın inkişafı ilə atotemi, ata sitayiş kimi yeni ünsürlər meydana çıxır.

Son Tunc və İlk Dəmir dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq yüksək inkişaf etmişdir. Sənətkarların içərisindən tacirlər təbəqəsi ayrılır və müstəqil ticarət yaranır.

Dulusçuluq çox mühüm yer tuturdu. Ayaqla hərəkətə gətirilən dulus çarxından istifadə olunmağa başlandı. Bu dövrdə ağac işləmə, dəri aşılama və dabbalıq kimi sənət sahələri də inkişaf etmişdir.

Dini görüşlərdə dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq tayfa başçıları ilə əhliləşdirilmiş, səma cisimlərinə (ay, ulduz, günəş), suya, meşəyə sitayiş yaranmışdır. Eramızdan əvvəl II minilliyin sonu I minilliyin əvvəllərində ibtidai icma cəmiyyətinin dağılması sürətlənir.

*Müəllif: Səbail rayonu 329 nömrəli
tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi
Aysu Süleymanlı*

**Elmi rəhbər:
Günel Quluzadə**

Manna dövləti (e.ə. IX əsr – e.ə. 590)

Manna, Minni və ya Manas - tarixi Azərbaycan ərazisində, Urmiya gölü sahilində yazılı mənbələrdə qeyd olunan paytaxtı İzirtu şəhəri olan ilk mərkəzləşdirilmiş dövlətdir. Manna e.ə. III – II –minillikdə mövcud olmuş Kutı, Lullubi, Turukki tayfalarının və tayfa ittifaqlarının bilavasitə varisidir. İ.M.Dyakonov yazır ki, Manna dövləti Lullubi – Kutı dövlət qurumu idi. Q.A.Melikşvili yazır ki, Manna yerli etnik addır. Ölkə orada yaşayan Manna etnosunun adı ilə adlanmışdır. Professor Q. Qeybullayev qeyd edir ki, qədim türk xalqlarının tarixində Manna ilk türk dövlətidir.

Akademik Ziya Bünyadov və Yusif Yusifov Mannanın meydana gəlməsi, tarixi əhəmiyyəti haqqında göstərir ki, Assuriyada III Tiqlatpalasarin (e.ə. 744-727-ci illər) hakimiyyətə gəlməsi ilə Ön Asiyada siyasi vəziyyət dəyişildi. O, geniş işğalçılıq müharibələri aparır, Assuriyanın beynəlxalq nüfuzunu qaldırırdı. Mannada və başqa ölkələrdə, o Assuriyanın siyasi

təsirini artırmaq məqsədilə Urartu ilə toqquşmalı oldu. III Tiqlatpalasarin Mannanın Mazamua vilayətini Assuriyaya birləşdirdi. Bu dövrdə Mannada ikiməyilli xarici siyasət mövcud idi. Bir qrup Assuriya ilə ittifaqa meyl göstərir, bununla da Manna torpaqlarının bütövlüyünü saxlayır, Urartunun işğalçılıq niyyətlərinə sədd çəkirdi. İrənzü Assuriya ilə müttəfiq kimi davranır və onun siyasi üstünlüyünü tanıyırdı. Digər bir qrup isə Urartu ilə ittifaqa meyl göstərir və Assuriya əleyhinə qüvvələri birləşdirməyə çağırırdı. 2- ci qrupun siyasəti Mannanın ərazi bütövlüyünü parçalaya bilərdi. Assur meyilli – xarici siyasət Manna dövlətini Urartu işğallarından xilas etmiş və ölkənin vahid mərkəzdə birləşməsi üçün şərait yaratmışdı. Lakin İrənzunun mərkəzləşdirmə siyasəti Mannanın müəyyən canişinlərinin mənafeyinə uyğun gəlmirdi və onların bəziləri mərkəzdən ayrılmağa çalışırdılar. Həm də Urartu Mannanın daxili işlərinə qarışır, canişinləri mərkəzi hakimiyyətə qarşı üsyana təhrik edirdi.

Urartu hökmdarı I Rusa (e.ə. 730- 714- cü illər) işğalçılıq niyyətini həyata keçirmək məqsədilə Mannanın Zikirtu vilayətinin canişini və başqa şəhərlər ilə sazişə girdi. e.ə. 719-cu ildə Mannanın Şuandahul və Durdukka şəhərlərində İrənzuya qarşı üsyan baş verdi. Assur hökmdarı II Sarqon (e.ə. 722-705-ci illər) kitabəsində bu barədə yazılırdı: “hakimiyyətin 3-cü ilində Şuandahul və Durdukka qala şəhərləri öz ağalarına, mənim boyunduruğumu çəkən Manna hökmdarı İrənzuya qarşı üsyan fikrinə düşdülər. Aşşurun çoxlu qoşununu mən silahlandırdım, və bu şəhərləri tutmağa getdim. “II Sarqon üsyançılar üzərinə qoşun yeritdi. Üsyana meyl edən, I Rusa ilə sövdələşən bir sıra şəhər əhalisini Suriyaya köçürtdü.

II Sarqon məlumat verir ki, “ Sukka şəhəri əhalisini, Abitikna şəhər əhalisini onların kökünü kəsə biləcək, pis məsləhət verdiyi və Urartu hökmdarı ilə sazişə girdiyi üçün, günah işlətdikləri üçün mən öz yerlərimdən qərbə, - Suriyaya köçürdüm. “II Sarqon üsyanı yarıtdı. Hökmdar Udakidən sonra e.ə. 737-ci il yürüşlərlə əlaqədə III Tiqlatpalasarin və II Sarqonun e.ə. 718-ci ilə aid kitabələrində Manna hökmdarı İrənzunun adı çəkilir. Belə görünür ki, elə həmin vaxtan Mannada hökmdarlıq irsi imiş. Bir – birinin ardınca hökmdarlıq edən Aza və Ullusunu İrənzunun oğulları idilər. Ahşeridən sonra Mannanı onun oğlu Ualli idarə edirdi.

Mannada dövlətin başında irsi hakimiyyətə malik hökmdar dururdu. Dövlətin əzisi hökmdarın təyin etdiyi canişinlər tərəfindən

idarə olunan əyalətlərə bölünürdü. Q.A. Melikişvilinin göstərdiyi kimi bu canişinlərin bəzəri hətta irsi hakimiyyətə malik olmuşlar. Aşşur tərəfdarı olan Azanı Urartu ilə müttəfiqlikdə olan qardaşı Ullusunu hakimiyyətə salmışdı

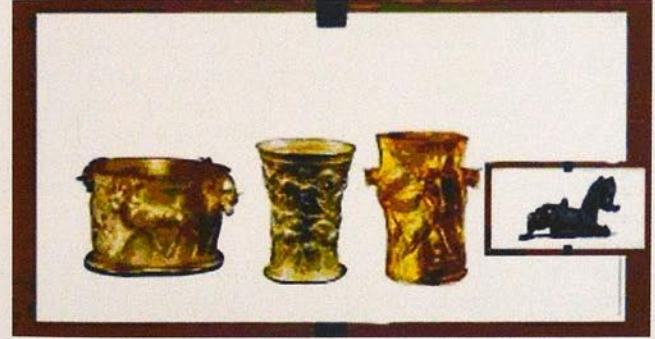
Manna özünün ən parlaq, çiçəklənmə dövrünə, görünür hökmdar İranzunun sələfləri və onun hakimiyyəti dövründə çatır. İranzunun sələflərinin adları bizə məlum olmasa da, həmin dövrdə Manna ilə daha çox toqquşan Urartu hökmdarı öz kitabələrində Manna hökmdarlarının adlarını çəkmirlər. Manna dövlətinin böyüklüyü barədə biz II Sarqonun nəzarətindən azad olmağa çalışan və onun tabe-

liyində qalan əyalətlər haqqındakı məlumatla əsasən təsəvvür yarada bilərik. Urartu öz qüvvələri ilə Mannanı məğlub edə bilməmişdir və ona görə də Mannaya tabe olub müstəqilliyə cəhd göstərən əyalətlər arasında özünə dayaq axtarmışdır. Naxçıvan və Manna ərazilərində aşkar edilmiş arxeoloji materiallarda izlənən sıx mədəni əlaqələr belə deməyə imkan verir ki, görünür müəyyən dövrlərdə Mannanın sərhədləri Araz çayından şimala uzanmış və Manna dövləti özünün gücləndiyi dövrlərdə geniş bir ərazini əhatə etmişdir. İranzunun ölümündən sonra e.ə 719 -cu ildə onun oğlanları arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə başlandı. Atası İranzunun siyasətini davam etdirən və Aşşur tərəfdarı olan böyük oğlu Aza hakimiyyətə keçdi. lakin O, süni qəsd nəticəsində öldürüldü. Hakimiyyət Ullusunu gətir. Lakin o, Assuriya ilə ittifaqdan üz döndərərək Urartuya meyli etməyə başlayır. II Sarqonun e.ə. 716-cı il yürüşündən sonra isə o, öz siyasətini dəyişməyə məcbur olur. Aşşur dövründə Manna xeyli gücləndi. Lakin bu uzun çəkmədi. Mannanın gücü və qüdrəti həm də kimmlər, skiflər və midiyalılarla olan ittifaqdan asılı idi. Lakin bu ittifaq 70-ci illərin sonuna doğru skif-

lərin bir hissəsinin xəyanəti nəticəsində iflasa uğradı. Manna artıq öz mövqeyini itirdi. Manna Nineva hökmdarlarının vassalı səviyyəsinə endirildi və süqutuna qədər assurlara sadıq qaldı. Keçmişdə müttəfiq olmuş midiyalılarla olan düşmənçiliyi gücləndi. Məşhur " salnamələrin birində mannalıların adını sonuncu dəfə e.ə 616- cı il hadisələri ilə əlaqədar olaraq çəkilir. Manna dövlətinin süqutu isə e.ə 590- cı ilə aid edilir.

Mannanın şəhər həyatı, təsərrüfatı və sənətkarlığı

Arxeoloji tədqiqatlar zamanı Həsənlidən Manna dövrünü əks etdirən tikili qalıqları aşkar olunmuşdur. Manna ərazisində sənətkarlıq sahəsi də olduqca ən yüksək səviyyəyə çatmışdı. Qədim Manna sənətkarları təbii ehtiyatların onlara verdiyi imkanlardan faydalan-

Manna ərazisindən tapılmış metal əşyalar

mışlar. Mərlək tapıntıları onların metal məmulatı istehsalında necə bir sənətkarlıq və məharətə nail olduqlarını göstərir. Aşşur hökmdarları göstərilən ərazilərdən metallarla yanaşı, onlardan hazırlanmış əşyaları da ələ keçirir və ya xərac kimi alırdılar. Həsənli, Mərlək, Ziviyyə və Naxçıvan zonasında aparılmış qazıntılar nəticəsində bir çox qiymətli əşyalar əldə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatında həm tunc, həm də dəmir toxalardan, dəmir tiyəli oraqlardan istifadə edilirdi. Bunlardan bir neçə nümunəsi qazıntı zamanı Həsənlidən aşkar edilmişdir. Həsənli xarabalıqlarında həmçinin iki tip – şiş və daraqlı döyüşçü dəbilqələri də tapılmışdır.

Mannanın mədəniyyəti, dəfn adətləri və dini etiqladları

Həsənliidən tapılmış qızıl camın üzərindəki təsvirlər tanrılara sitayişə və qurbanlar verilməsini xüsusilə parlaq şəkildə nümayiş etdirir. Qatırlar və öküzlər qoşulmuş üç döyüş arabasını ətəyi uzun, qolu qısa olan saçaqlı paltar geymiş allahlar sürürlər. Onların saçları bellərinə çatır. Tanrılara tərəf iki fiqur gəlir, ehtimal ki, kahinlərdir – biri qədəhdən şərab tökmək mərasimini icra edir, digəri ibadət edirmiş kimi əllərini qabağında tutmuşdur. İki xidmətçi onların ardınca

qurbanlıq qoyunlar gətirir. Onlar da tanrılar və kahinlər kimi geyinmişlər; lakin saçları çiyinlərinədək kəsilmişdir. Bu təsvir kompleksi allahlara şərab nəzəri vermək mərasiminin icrasından, havaların məhsul üçün əlverişli olması naminə qurbanlar kəsilməsindən bəhs edən münbitlik mifləri ilə əlaqələndirilir. Camın üzərində təsvir edilmiş allahların baş geyimində qanadlara və buynuzlara bənzər şeylər vardır. Qanadların olması bu ərazidə geniş yayılmış hürrü ənənəsi sayılır. Qızıl camın üzərində təsvir edilmiş, öklüz qoşulu cəng arabasını sürən allahı tufan, hər b allahı ilə eyniləşdirmək olar ki, onun da atributu (əlaməti) öklüzdür.

Bununla da belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan tarixşünaslığında mühüm yer tutan ən qədim dövlət olan Manna dövlətinin möhkəmlənməsi, çiçəklənməsi Manna cəmiyyətinin sahib olduğu ən yüksək nailiyyətdir.

Assuriya hökmdarı III Tiltat-Palasar

*Müəllif: Səbail rayonu R. Hüseynov
adına 49 nömrəli "İntellekt" məktəb-
lisesinin 9-cu sinif şagirdi
Hüseyn Namazov*

**Elmi rəhbər:
Jalə Hüseynova**

Atropatena

Atropatena, Adurbadaqan, Atropat Midiyası, tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsində mövcud olmuş qədim dövlət. Atropatenanın ərazisi indiki Güney Azərbaycan vilayətlərini, Azərbaycan Respublikasının bəzi cənub ərazilərini əhatə edib.

Keçmiş Əhəməni satrapı, əslən, çox güman ki, madalı olan Atropat e.ə. IV əsrin 20-ci illərinin sonunda yeni dövlətin müstəqil hökmdarı olur; bu dövlət rəsmən Mada, sonralar isə özünün ilk hökmdarının adı ilə tez-tez antik qaynaqlarda Atropatena adlandırılır. Beləliklə, Manna dövlətinin süqutundan bir müddət sonra Azərbaycan ərazisində yenidən müstəqil dövlət meydana gəlir. Atropatenanın adı müxtəlif dilli mənbələrdə fərqli şəkildə qeyd edilmişdir. Bir çox müəlliflərə görə, Azərbaycan öz adını Atropatenedən almışdır.

Mənbələr Atropatenanın iki — yay və qış paytaxtlarının olmasından xəbər verir. Dövlətin yay paytaxtı Vera — indiki Marağa şəhəri, qış paytaxtı isə farsdilli mənbələrin Qazaka, ərəbdilli mənbələrin isə Şiz adlandırdıqları Gəncək şəhəri olmuşdur. Gəncək şəhəri öz adını sak tayfalarından biri olan gəncəklərin adından almışdır. 1958-ci ildə İran və Almaniya arxeoloqlarının Təxti-Süleyman ərazisində arxeoloji qazıntılar aparması nəticəsində Qazaka şəhərinin xarabalıqları və möhtəşəm Azərgüşnasp məbədinin qalıqları aşkarlanmışdır.

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Ellinizm dövründə, Atropatenedə yunan dili geniş yayılmışdır. Cənubi Azərbaycan tayfalarının və xalqlarının — kuti, lullubi, manna və başqalarının madalılarla qaynayıb-qarışması nəticəsində yeni bir etnos — madalıların üstünlük təşkil etdiyi atropatena-lılar etnosu təşəkkül tapdı. Bəzi müəlliflərin apardıqları araşdırmalar nəticəsində gəldikləri qənaətə görə, Atropatena əhalisinin böyük bir qismini aborigen türk tayfaları arasında formalaşmış atropatenlilər təşkil edirdi və Atropatena tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsində Azərbaycan türklərinin ulu əcdadları olan atropatenlilər tərəfindən yaradılmış bir dövlət olmaqla, nəhəng Midiya dövlətinin həm siyasi, həm də etnik varisidir.

Mənbələrdə adları keçən Atropatena ərazisində yaşayan tayfalardan biri də Qafqaz albanlarıdır. I əsr müəllifi Strabonun verdiyi məlumatdan aydın olur ki, Qafqaz albanları təkcə Azərbaycanın Arazdan şimaldakı ərazisində deyil, həm də Arazdan cənubdakı ərazilərində yaşamışlar. Strabon albanların Atropatenedə, Midiya dağlarında yaşamasını qeyd edir. Müəllif yazır ki, albanlar kəllər, kaduslar, utilər və mardların qonşuluğunda yaşayırlar. Midiya dağları Xəzərin cənub-qərbindəki indiki Talış dağlarıdır Deməli, albanların bir hissəsi kaduslarla bir ərazidə yaşayırdı. Bu ərazi Atropatenedə məxsus idi. Bunu Midiya dağları ifadəsi də göstərir. Bu məlumatı toponimik faktlar da təsdiq edir.

Cənubi Azərbaycan ərazisində Qarqar, Qərqər-Nəsir, Baba Qarqar, Karkarak, Kərkərə, Kərkər, Alamdar-Qarqar adlı kəndlər vardır. Bu toponimlər Atropatenedə yaşamış qarqarların adı ilə bağlıdır.

Atropatenedə yaşayan etnoslardan ən böyüyü kaduslar idi. Bu etnosu ilk dəfə Herodot qeyd etmişdir. Sonrakı antik müəlliflər də kaduslar haqqında məlumat verirlər və onları dağ yerlərində çox döyüşkən olduqlarını qeyd edirlər. Strabon kadusların dəniz kənarında yaşadığını yazır. O, kadusların ərazisinin Xəzər dənizi

məskunlaşmışdır.

Makedoniyalı İsgəndər Midiyada və başqa istila edilmiş ölkələrdə idarə işinə yerli əyanların nümayəndələrini cəlb edir, onlara fəxri adlar və nişanlar verir, qiymətli əşyalar bağışlayırdı. İsgəndər şərq əyanlarına xeyrixah münasibət bəslədiyini göstərmək üçün çox vaxt məclislərə zəngin Midiya paltarında gəlirdi. O, özünün qoşun başçıları ilə yerli əyanlar arasında nigah əlaqələrinin yaradılmasına kömək edirdi. İsgəndər Orta Asiyaya yürüş edən zaman, Atropat onun yanına gələrək tabe olduğunu bildirdi. Makedoniya çarı onu Midiya satrapı vəlifəsində saxlamaqla (e.ə.328-ci ilə) əslində mövcud vəziyyəti qanuni hala salmış oldu. Atropat öz sədaqətini işdə sübut etməyə və beləliklə öz hakimiyyətini möhkəmləndirməyə çalışaraq e.ə.324-cü ildə İsgəndər Hindistan səfərindən qayıdan kimi, özünü İran və Midiyanın hökmdarı elan etmiş Barikəs adlı üsyançını onun ixtiyarına verdi. Atropata böyük rəğbət bəsləyən İsgəndər bir müddət onu öz yanında saxladı.

Miladdan əvvəl IV əsrdə tarixi Midiya vilayəti iki hissəyə- Böyük (cənub) Midiyaya və Kiçik Midiyaya (Midiya-Atropaten) bölünmüşdü. Birincisi, təqribən İran ərazisinin Kaspi dənizindən cənuba doğru şimali və mərkəzi hissəsini, ikincisi isə Cənubi Azərbaycanın və qismən İran Kürdüstanın ərazisini əhatə edirdi. İsgəndər öləndən sonra, e.ə. 321-ci ildə Atropat Atropatenanın müstəqil hakimi oldu və özünü hökmdar elan etdi. Atropatena müstəqil dövlətə çevrildi.

Atropat istedadlı və görkəmli bir dövlət xadimi idi. Lakin Atropatenanın yüksəlməsi yalnız onun hökmdarının şəxsi keyfiyyətləri ilə əlaqədar deyildi. İlk növbədə o, qədim Azərbaycan cəmiyyətinin

nizinin sahili boyu 500 stadij (təxminən 190 km) uzunluqda olduğunu göstərir.

Atropatenada tatarlar, yəhudilər, gurganlar, parslar və mardlar da yaşayırdılar. Onların bir hissəsi Sasanilər vaxtında şimala köçürülmüşdür. Erkən orta əsrlərdə Cənubi Azərbaycan ərazisinə bir sıra yeni türk tayfaları gəlib

daxili inkişafının qanuna uyğun nəticəsi idi. Kənd təsərrüfatı və sənətkarlıq sahələrində çox irəli getmiş olan Atropaten iqtisadi sahədə qonşu ölkələri xeyli geridə buraxmışdı. Atropat hələdə nəslitayfa quruluşunun qalıqlarından xilas olmayan, lakin yüksək mübariz ruhu ilə fərqlənən tayfaları öz tərəfinə cəkbilmişdi. Hökmdarın mühüm hərbi dayaqlarından biri kadusilər idi. Atropat albanlarla və Azərbaycanın şimal vilayətindəki digər tayfalarla ittifaq bağlamışdı.

Hökmdarların iqamətgahı Urmiya gölünün cənub-şərq sahilində

yerləşən, indiki Marağa şəhərinin yaxınlığında olan Qazaka şəhəri idi. Şəhərin yüksək hissəsində atəşpərəstlərin məbadi var idi. Midiya kahinləri hələ də özlərinin böyük dini-siyasi təsirlərini saxlamaqda idilər. e.ə. 223-cü ildə Atropatena Selevkilər dövlətinin tərkibinə qatılrsa da, e.ə. 190-cı il Maqneziya döyüşü ilə yenidən müstəqil olmuşdu. e.ə. I əsrdə Romanın ardıcıl hücumlarına baxmayaraq Atropatena öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilmişdi. Eramızın 20-ci ilində isə Atropatena Parfiyanın tərkibinə qatılır. Atropatenalılar Yunan (Ellin) mədəniyyəti ilə tanış idilər. Kerifto abidəsi bunu sübut edir. Atropatena Atəşpərəstliyə inanırdılar.

Atropaten dövləti Azərbaycan ərazisində xalqın təşəkkülünü sürətləndirmişdi. Atropaten dövləti əsasən, müasir Azərbaycanlıların əsil əcdadlarından birini təşkil edən yerli əhalinin sakin olduğu ərazini əhatə edirdi. Atropaten xalqının yaranması prosesində onun dili də formalaşırdı. Bu dil, fars dilindən çox fərqlənirdi.

Beləliklə, hələ eramızdan əvvəl Azərbaycanda gələcək Azərbaycan xalqının özəyi-tarixən daimi ərazisi, öz dili, müəyyən mədəniyyət vəhdəti və iqtisadi əlaqələri olan Atropaten xalqı təşəkkül tapmışdı. Hər-bir xalqın vacib nişanəsi olan ümumi cəmləşdirici ad- Atropatenlər adı ilə mövcud idi ki, qonşuları da onları bu adla tanıyırdılar.

Müəllif: Səbail rayonu 91 nömrəli tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi Nərin Azayeva

Elmi rəhbər:
Nazilə Məmmədzada

Albaniya dövləti

Yaranması: Makedoniyalı İsgəndərin Şərqi yürüşü nəticəsində e.ə 330-cu ildə Əhəmənilər imperiyası dağıldı. Bu imperiyanın dağılmasından sonra yaranan dövlətlərdən biri də Albaniya dövləti olmuşdur. Albaniya dövləti e.ə IV əsrin sonu – e.ə III əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Albanlar İberiya ilə Xəzər dənizi arasındakı ərazidə yaşayırdılar. Şimalda bu ərazi Qafqaz dağları, cənubda isə Atropatena ilə həmsərhəd olmuşdur.

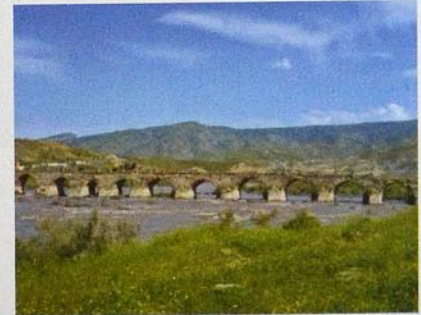

Əhali: Albaniyada yaşayan əhali tərkib etibarı ilə çox müxtəlif idi. Strabonun məlumatına görə, Albaniya əhalisi 26 dildə danışan tayfalardan ibarət idi. Tarixdə Alban tayfalarının dilləri barədə çox cüzi məlumat qalmışdır. Lakin şübhə yoxdur ki, albanların dili Qafqaz dilləri qrupuna daxil olmuşdur. Qaynaqlarda Albaniyada yaşayan xalq və tayfalar sırasında utilər, qarqarlar, kaspilər, amardlar, anariaklar və leqlərin adları çəkilir. Ən iri tayfa olan albanlar dəniz sahilində yaşayırdılar. Dənizin həmin sahilə bitişən hissəsi onların adı ilə Alban dənizi adlanırdı. Strabonun dediyinə görə, albanlar yaraşıqlı və ucaboylu idilər. Miladın III əsrində yaşamış Roma hərbi yazıçısı Yuli Soli qeyd edirdi ki, albanlar sarışın saçlı və ağağzlu idilər. Albaniyada şəhərlər möhkəm qala divarları ilə əhatə olunmuşdur. Burada yaşayış evləri daha geniş olub tikintisində bişmiş və çiy kərpicdən, yonulmuş daş materialından istifadə olunurdu. Bəzi evlərin üstü kirəmitlə örtülürdü. Belə evlər varlılara məxsus olurdu.

Əhali arasında olan bərabərsizlik qəbir abidələrində də aydın görünürdü. Xristianlıq və İslam dini qəbul edilənədək dəfn zamanı qəbirlərə geyim, qab-qacaq, əmək alətləri, silah və s. qoyulurdu. Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş yaşayış binaları, qəbir abidələrindən əldə olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri Albaniyada əhali arasında təbəqələşmə olmasını təsdiq etmişdir. Əhalinin varlı təbəqəsinə məxsus olan qəbirlərdə məişət əşyaları, qızıl və gümüşdən bəzək əşyaları, silahlar aşkar olunmuşdur.

Albaniyanın işğalçılara qarşı mübarizəsi: E.ə II əsrə yaxın Roma Aralıq dənizi hövzəsində hakim dövlət oldu. Yüz il sonra romalılar Kiçik Asiyanı işğal etdilər. Romalılar miladdan əvvəl 69-cu ildə Lukullun komandanlığı altında Pont çarı Mitrdatın qoşunlarını məğlub edir. Bundan sonra İberiya, Albaniya, Atropatenanın Roma tərəfindən zəbt edilmə qorxusu yarandı. Roma senatı Lukullun yerinə komandanlığa məşhur sərkərdə Qney Pompeyi təyin etdi.

Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş abidələr

Qızıldan hazırlanmış
boyunbağı

Qadın diademi

Qadın diademi

billur və qızıldan
hazırlanmış klon.

Qızılmöhür-üzük

Miladdan əvvəl 66-cı ildə Roma qoşunlarının Cənubi Qafqaza yeni hücumları başladı. Onlar Kaspi dənizi sahillərində möhkəmlənməyə çalışır və Albaniyadan keçib Hindistana gedən ticarət yolunu zəbt etmək istəyirdilər. Qışın gəlməsi ilə əlaqədar olaraq Pompey bu əməliyyatın davamını yaza saxladı. Onun qoşunu Kür vadisində qışladı. Miladdan əvvəl 66-cı ildə İberiya sərhədi yaxınlığında, Kür çayı sahilində qanlı döyüş başlandı. Albanlar üç möhkəmləndirilmiş düşərgədə yerləşən Roma qoşunlarına cəsarətlə hücum edirdilər. Bu döyüşdə möhkəm silahlanmış Roma qoşunları müvəffəqiyyət əldə etdi. Romalılar hücumu dəf edərək albanları geri çəkilməyə məcbur etdilər. Albanlar qüvvə toplamaq üçün onlarla barışdılar. Pompey tezliklə İberiya üzərinə hərəkət etdi. İberlər ona şiddətli müqavimət göstərdilər. Onda Pompey İberləri təqib etməkdən əl çəkib miladdan əvvəl 65-ci ildə Albaniyaya yenidən hücum etdi. Plutarx yazırdı ki, Pompey albanlara qarşı qəzəblənmişdi. Hiylə işlədərək bu döyüşdə albanları məğlub edir. Romalılara qarşı bu döyüşdə qadınlar da qəhrəmancasına döyüşürdülər. Albaniya qadınlarının igidliyi romalıları heyrətə gətirmişdi. Alban qoşunları məğlub olduqdan sonra romalılar Oroysla sülh bağladılar. Pompey bundan sora Kaspi dənizi sahillərinə yürüşə başlayır. O belə düşündü ki heç bir əziyyət çəkmədən Albaniyadan keçə biləcək. Lakin onun bu niyyəti baş tutmur. Romalılar bundan sonra dəfələrlə cəhd etsələr də yenə də müvəffəqətsizliyə uğrayırlar. Miladdan əvvəl 37-36-cı illərdə Roma sərkərdəsi Antoninin yürüşü başlayır. Lakin o geri Misirə qayıdır. Yürüşü Kanidi davam etdirir.

Eramızın I əsrində isə Roma imperatoru Neron Albaniyaya hücum etməyi qərara aldı. Tatsit yazır ki, yürüşə hazırlığın qızğın vaxtında imperiyada üsyan başlandığından Neron öz planını həyata keçirmək nəsisib olmadı. Bu qədər yürüşlərə baxmayaraq bu dövlət yenə də öz müstəqilliyini qoruyub saxlamışdır. Sonralar romalılar Albaniya ilə dostluq münasibətləri yaratmışdır.

705-ci ildə mehranilər sülaləsinin sonuncu nümayəndəsinin ailəyə ilə birlikdə ərəb sərkərdəsi tərəfindən həbs olunaraq Xilafətin mərkəzində gizli surətdə edam olunması ilə Albaniya dövlətinin varlığına son qoyulur.

Sənətkarlıq: Alban sənətkarları dəmirdən, tuncdan, gildən, şüşədən müxtəlif əşyalar düzəldirdilər. Alban ustaları metala bəzəkli nəqşlər vurmağında bacarırdılar. Üzərində öküz başlı, qaçan maral, quş nəqş olunmuş üzük möhür tapılmışdır. Zərgərlikdə nəzərə xarpacaq dərcədə inkişaf etmişdi. Arxeoloji tədqiqatların gedişində xüsusilə

1	ait	A	19	car	A	37	zam	3
2	adet	E	20	zax	T	38	zai	3
3	aim	C	21	nar	E	39	cam	3
4	qut	R	22	lit	A	40	pbu	A
5	ös	Ö	23	höl	L	41	pos	3
6	zarı	Ö	24	huj	Y	42	kat	A
7	en	L	25	ap	L	43	çek	E
8	zil	A	26	cu	A	44	uöz	K
9	tac	Y	27	ci	A	45	simd	ŞS
10	ca	U	28	cai	C	46	cu	B
11	jud	U	29	mac	L	47	mu	E
12	ia	T	30	kap	L	48	lan	C
13	ird	Y	31	nar	Y	49	uayn	3
14	ia	Ö	32	jai	Y	50	mid	Y
15	lan	Y	33	zax	Y	51	nar	Ö
16	ira	X	34	ja'in	Y	52	kuu	Ö
17	xen	C	35	am	A			
18	dan	P	36	lai	L			

Alban Əlifbası

qəbirlərdə aşkar edilmiş bəzək əşyaları öz formalarının və istifadə olunmuş materialların rəngarəngliyi ilə fərqlənirdi. Bunlar metaldan şüşədən gildən müxtəlif qiymətli və yarımqiymətli daşlardan hazırlanırdı. Albaniya ərazisində xeyli miqdarda dəmirçilik məmulatı aşkar edilmişdi. Onların böyük bir qismi yerli ustaların məhsuludur, bununla birlikdə gətirilən əşyalara, başlıca olaraq zərif qab-qacağa və bəzək şeylərinə də təsadüf edilir. Albaniyanın metalışləmə sənəti yüksək kamillik səviyyəsinə qalxmışdı. Metal qablarla yanaşı, şüşə məmulatı da geniş yayılmışdı. Albaniyada şüşə qab istehsalının eramızın II-III əsrlərindən meydana gəldiyi ehtimal edilir. Əvvəlki dövrdə isə bunlar bir qayda olaraq Şərqi ölkələrindən gətirilirdi.

Din: Xristianlıqdan əvvəlki dövrlərdə albanlar günəşə və aya sitayiş edirdilər. Qurban kəsməklə müşayiət olunan dini mərasimlər məbədlərdə icra olunurdu. Ay ilahəsinə həsr olunmuş belə məbədlərdən biri ölkənin şimal şərqində yerləşirdi. Strabon deyirdi ki, bu məbad əhalisi sıx olan iri bir kahin şəhəri idi. Ölkənin müxtəlif ərazilərində atəşpərəstliklə bağlı məbədlər də olmuş, lakin bunların əksəriyyəti sonradan xristian məbədlərinə çevrilmiş, bir qismi isə ərəblərin Azərbaycana yürüşləri zamanı dağıdılmışdır. Həmçinin Albaniyada ay ilahəsi Selenanın şərafinə Ay ilahəsi məbədinin də tikildiyi məlumdur. Strabonun verdiyi məlumatla görə Antik Qafqaz Albaniyasında Zevs, Helios və Selenayla eyniləşdirilən tanrılara ibadət olunub. Qafqaz Albaniyasında xristianlıq eramızın 54 – 57-ci illərində apostol Müqəddəs Yeliseyin təbliğ fəaliyyətindən sonra yayılmışdır. Bu səbəbdən Alban kilsəsi apostol kilsəsi adlandırılır. Qafqazda, eləcə də bütün xristian dünyasında olan qədim xristian kilsələrindən biri alban kilsəsidir.

Əlifba: Albanlar hələ e.ə I əsrdən öz yazılarından istifadə edirdilər. Məlumdur ki, Alban hökmdarı Oroys Pompeyə məktub göndərmişdir. III əsrdə albanlar Romaya yazılı məlumat çatdırmış, V əsrdə isə Alban dilində fərman tərtib edilmişdir. Təkmilləşdirilmiş 52 fonemli Alban əlifbası boğaz səsləri ilə zəngin idi. Alban əlifbasının nə zaman və kim tərəfindən yaradılması mübahisəli olaraq qalır.

Müəllif: Səbail rayonu 162 sayılı tam orta məktəbin 10-cu sinif şagirdi Sehranə İbişova

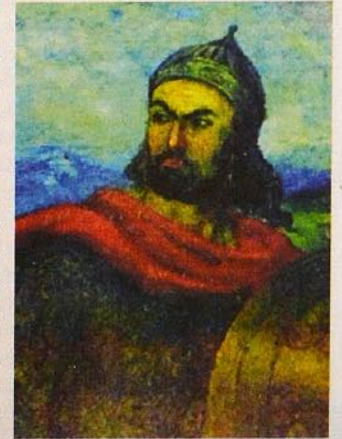
Elmi rəhbər:
Şahin Əliyev

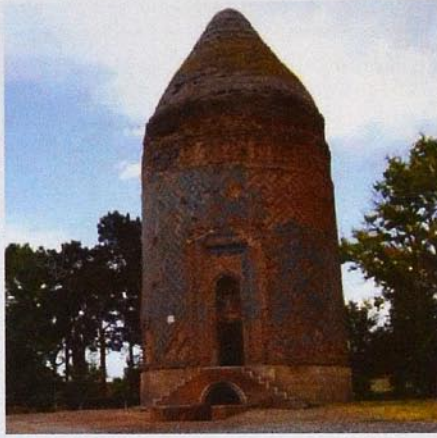
CAVANŞİR (642-681)

Şimali Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş Albaniya dövləti, hökmdar Cavanşirin dövründə çiçəklənən dövrünü yaşamışdır. Cənubdan ərəblərin hücum təhlükəsi, şimaldan xəzər tayfalarının basqınları, qərbdən Bizans dövlətinin təzyiqtibütün bu amillər Albaniya dövlətinin mövcudluğu üçün təhlükə yaradırdı. Azərbaycan tarixində Cavanşir güclü dövlət xadimi, uzaqgörən diplomat və cəsur sərkərdə kimi tanınır.

Cavanşir- Sasani münasibətləri

VII əsrin I yarısında (629-cu il) Albaniyada Mehranilər sülaləsi hakimiyyətə gəlir. Girdiman vilayətini özünə dayaq seçən Mehranilər həm yerli əhaliyə, həm də şimaldan Azərbaycana köçmüş və burada məskunlaşmış Sabirlər tayfasına arxalanırdı. Mehranilər sülaləsindən olan Varaz Qriqor Sasani hökmdarlarının Albaniyada zərdüştlüyü yaymaq istəyinə qarşı çıxırdı. Çünki anlayırdı ki, bu yolla sasanilər albanları özlərinə tabe etməyə çalışır. O, isə bunu qətiyyətlə rədd edirdi. Sasaniləri ölkədən qovub özünü alban çarı elan edən Varaz

Qriqor ölkəsinin dövlətçilik ənənələrini bərpa edir və öz iqamətgahını Girdiman qalasından Partava(Bərdəyə) köçürür. Sasanilərin vassalı hesab edilən Mehranilər müstəqil daxili siyasət aparır və öz silahlı qüvvələrinə malik idilər. 633-cü ildə Sasani dövlətinə ərəblərin hücumu başlayır. Sasani şahənşahı III Yezdəgird bütün qüvvələri ərəblərə qarşı yönəldir. Varaz Qriqor oğlu Cavanşirin

başçılığı ilə alban qoşununu köməyə göndərir. Salməçilər yazırdı ki, 636-cı il Kadisiyyə döyüşündə göstərdiyi şücatə görə şahənşah şəxsən Cavanşiri fəxri paltar, kəmər, hakimiyyət rəmzi olan 2 qızıl qalxan və 2 qızıl nizə, qızıl dəstəyi olan qılınc, həmçinin bəzək əşyaları ilə təltif etmişdi. Cavanşir öz qoşunu ilə Sasani dövlətinin paytaxtı Ktesifon şəhərinin müdafiəsində də böyük rəşadət göstərir. Uzun müddət qütbətdə olan Cavanşir zəngin döyüş təcrübəsi toplamışdır. Lakin, Sasani dövlətinin süqutunun qaçılmaz olduğunu və ərəblərlə mübarizənin mənasız olduğunu anlayan Cavanşir vətənə qayıdır. 642-ci ildə Varaz Qriqor vəfat edərkən Cavanşiri özünə varis elan edir. Bu zaman Albaniya sərhədlərinə ərəblərlə toqquşmalarda məğlub olmuş Sasani ordusunun qalıqları yaxınlaşır və Cavanşirdən sığınacaq istəyir. Cavanşir onlara torpaqlarında məskunlaşmağa icazə verir. Lakin Sasani feodalları yerli əhalini talan etməyə başlayır. Cavanşir qoşunu ilə onları məğlub edir və öz ərəzilərindən qovur.

II Konstantinlə əlaqələri

Cavanşir Albaniyaya qayıtdıqdan sonra ərəblərə qarşı mübarizəni davam etdirdi. O, bu məqsədlə, Bizans imperatoru II Konstantinlə mükəbləşir və bir neçə dəfə onunla gərtişir. (654 və 660-cı illərdə)

“Sənə – hökmdar Cavanşirə, Girdiman sahibinə və Albaniya kn-

yazına, bizim imperator şəxsimizdən salam və məhəbbətimiz var. Sənin Allaha məhəbbət və itaətinlə dolu təbrik məktubunu aldım və biz şadıq ki, sən və sənin Şərq məmləkətinə bizə tabe olmağa razı oldunuz. Buna görə biz və bizim oğullarımız əbədi olaraq sizə, sənə və sənin nəsilindən-nəsilə gələnlərə oğullarına sevgi, səmimiyyət və sarsılmaz məhəbbətlə münasibət bəsləyəcəyik”. Cavanşir alban xalqını öz himayəsinə götürməyi ondan xahiş edir və II Konstantin bu təklifi böyük sevinc hissi ilə qarşılayır. O, Cavanşiri Girdman hökmdarı və Albaniya knyazı adlandıraraq, ona öz xəzinəsindən qiymətli hədiyyələr göndərir. Alban tarixçisi Moisey (Musa) Kalankatlinin yazdığına görə, «o, Cavanşirə gözəl hədiyyələr- sөykənəcəyi qızilla işlənmiş qılınc taxtlar, qızılı saplarla toxunmuş libaslar, özünün mirvari ilə bəzənmiş qılınc göndərdi. Ona Alban çarlığının hüduclarındakı bütün kəndlər üzərində irsi hakimiyyət hüququ verdi». Həmin dövr üçün Bizansla yaxınlaşma siyasəti özünü doğruldurdu. Moisey (Musa) Kalankatlinin da yazdığı kimi, ölkənin sərhədləri indi «İberiya hüduclarından hunların darvazalarına və Araz çayına qədər uzanırdı».

ƏRƏBLƏRLƏ DANIŞIQLAR

Ərəbləri güclü rəqib hesab edən Cavanşir qonşu İberiya (Gürcüstan) hökmdarı ilə ittifaq yaradır, daha sonra isə Bizansa gedib imperator II Konstantinlə danışıqlar aparır. O, ərəblərə qarşı birgə mübarizə aparmağı təklif edir. Bu zaman ərəb qoşunları artıq Albaniya ərazisindən keçərək Şimali Qafqaza yollanmışdılar. Lakin, ərəblər burada Xəzər xaqanlığının qoşunları tərəfindən darmadağın edilmişdilər (643-I Bələncər və 653-cü il II Bələncər döyüşlərində). Lakin, bir müddətdən sonra Cavanşir öz siyasətində dəyişiklik etməyə məcbur olur. Bunun bir neçə səbəbi vardı.

- 1) Müttəfiq kimi Bizansın zəif olması
- 2) Ərəblərə qarşı mübarizənin mənasız ildığını anlaması
- 3) Albaniyanın təkbaşına özünü müdafiə edəcək gücdə olmaması

4)Şimaldan xəzərlərin, ölkə daxilinə soxulmuş Sasani feodallarının hücumlarından qorunmaq üçün güclü müttəfiqə ehtiyac olması.

Bütün bunlar Cavanşiri Xilafətlə yaxılaşmağa vadar etdi(Əməvilərlə).

Ərəb xəlifəsi Müaviyə düşmənin hesab etdiyi Cavanşirin cüzi mühafizə dəstəsi ilə Dəməşqə (Şama) doğru gəldiyini eşidəndə əvvəlcə buna inanmır. O, Cavanşirin ərəblərə qarşı igidliklə vuruşduğunu bilir və ona görə də albanlarla müharibə olacağını gözləyirdi. Cavanşirin gözlənilməz hərəkəti onu çəşbaş salır. Hər halda, mərd insanlara daim hörmətlə yanaşan xəlifə Müaviyə Cavanşiri hörmətlə qarşılamayı əmr edir. 667 və 670-ci illərdə Dəməşqdə (Şam) aparılan danışıqlarda xəlifə Albaniyanın daxili müstəqilliyini tanıyır. Bu o demək idi ki, ərəb qoşunları Albaniyaya yeridilməyəcək, Albaniyanın daxilində heç bir işə qarışmayacaqlar. Əvəzində Cavanşir hər il müəyyən məbləğdə vergi ödəyəcək. Ölkəsinin müstəqilliyini qoruyub-saxlaya bilən Cavanşir verginin miqdarının da azaldılmasını xəlifədən xahiş edir və bunun razılığını alır. Xəlifə Cavanşirə fəxri silah, qiymətli hədiyyələr və hətta fil bağışlayaraq onu hörmətlə yola salır. Hətta Syunik knyazlığının idarəsini də ona tapşır.

670-ci ildə xəlifə Cavanşiri Dəməşqə dəvət edərkən ərəblərlə Bizans arasında gedən danışıqlarda vasitəçi olmasını istəyir. Bu istək Cavanşirin həm xilafətdə, həm də Bizansda necə böyük nüfuza malik olmasından xəbər verir. Cavanşir vasitəçilik missiyasının öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlir və Albaniyadan ərəblərin xeyrinə yığılan vergilərin 1/3 hissəsinin azaldılmasına nail olur. Albaniyada olan sabitliyi Arazdan cənubda da görmək istəyən xəlifə bu ərazilərin də idarə olunmasını Cavanşirə təklif edir. «Artıq tamah baş yarar» deyən Cavanşir bu təklifdən imtina edir. İri feodalların hakimiyyətini məhdudlaşdıran Cavanşir ölkəsində sabitlik yaratmağa müvəffəq olur. Ölkədə yeni-yeni qalalar tikilir (onlardan Cavanşir qalası öz möhtəşəmliyi ilə seçilir), şəhərlərdə yeni-yeni binalar inşa edilir. Cavanşirin tapşırığı ilə tarixçi Moisey(Musa) Kalankatlı "Ağvanların tarixi"(Alban tarixi) əsərini yazmağa başlayır. Ölkədə mədəniyyət sürətlə inkişaf edir

Lakin 681-ci ildə bir neçə alban feodalı(Bizanspərəst) Cavanşirə sui-qəsd təşkil edərək onu öldürür. Salmaməçilər göstərir ki, başdan-ayağadək silahlanmış sui-qəsdçi gecə ikən silahsız olan Cavanşirə hücum edirlər. Lakin o, qılıncını götürməyə macal tapmış və güclü müqavimət göstərmişdir. Arxadan vurulan zərbə onu ölümcül yarala-

mış və o, üç gün sonra dünyasını dəyişmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, sui-qəsdin təşkilində Bizansın da əli olub: imperator Cavanşirin ərəblərlə yaxınlıq etməsindən və xəzərlərlə müttəfiqliyindən çox narahat olmuşdur.

XƏZƏRLƏRLƏ DİPLOMATİK ƏLAQƏLƏR

662-ci ildə Albaniya xəzərlərin hücumuna məruz qalır. Onlar Albaniyanın şimal ərazilərini talan etməyə başlayırlar. Lakin Cavanşir onları Kür çayı sahilində baş vermiş qanlı döyüşdə məğlubiyətə uğradıb ölkədən qovur. 665-ci ildə xəzərlər yenidən Albaniyaya hücum edir. Bu zaman Albaniyanın cənub sərhədi boyunca ərəb qoşunu cəmləşmişdi. Ərəblərlə cənubda və xəzərlərlə şimalda müharibə aparmağın mümkünsüzlüyünü anlayan Cavanşir Xəzər xaqanının görüşünə gedir və danışıqlar aparır. Cavanşirə bir sərkərdə və dövlət başçısı kimi hörmət bəsləyən xaqan tezliklə Cavanşirə razılığa gəlir. İmzalanmış müttəfiqlik müqaviləsini daha da möhkəmlətmək məqsədi ilə Cavanşir xaqanın qızı ilə evlənir. Beləliklə, qohumluq əlaqəsi vasitəsilə Cavanşir xəzərlərlə ittifaq yaradır, öz şimal sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etməklə bərabər, özünə güclü müttəfiq qazanır. Xəzərlər alban əsirlərini, ələ keçirdikləri qəniməti və mal-qaranı da qaytarırlar. Bundan sonra lazım gələrsə, Cavanşir öz qoşunundan başqa, xəzər qoşunundan da istifadə edə bilərdi.

Cavanşirin öldürülməsindən sonra Albaniya əvvəlki diplomatik manevr etmə qabiliyyətini qorumağa nail ola bilmir və 705-ci ildə ərəblər tərəfindən daxili müstəqilliyi ləğv edilir.

DƏYƏRLƏNDİRMƏ

Həm Bizans imperatoru II Konstantinlə danışıqlar aparması, həm Xəzərlərlə nikah diplomatiyası ilə sülh bağlaması, həm də 636-640-ci illərdə ərəblərə qarşı igidliklə vuruşub, 667-670 ci illərdə diplomatik əlaqələr yaratmasına görə Cavanşir Azərbaycan tarixinə dəhi dövlət xadimi, siyasətçi və sərkərdə kimi daxil olmuşdur.

*Müəllif: Səbail rayonu Həbib bəy
Mahmudbəyov adına 2 saylı
Texniki-Humanitar elmləri liseyinin
10-cu sinif şagirdi Murad Kərimov*

**Elmi rəhbər:
Sevil Nəsimova**

XÜRRƏMİLƏR HƏRƏKƏTİ – BABƏK

Tariximizi tədqiq edərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycan daim yadellilərin maraq dairəsində olmuş, lakin həmişə xalqımızın inadlı müqaviməti ilə rastlaşmışdır. VII- IX əsrləri Azərbaycan tarixinin siyasi həyatında bir çox mənada dönüş nöqtəsi hesab etmək olar. İslam dininin zamanla bütün məmləkətə yayılması bir tərəfdən xalqımızın formalaşması prosesini sürətləndirdisə də, digər tərəfdən dindən bir vasitə kimi istifadə edən işğalçılar üçün bu böyük fürsətə çevrildi. Artıq VIII əsrdən etibarən ağır vergilərdən, məmurların özbaşınalığından əziyyət çəkən xalq ərəblərə qarşı etiraz etməyə başladılar. Beyləqanda, Bərdədə, Ərdəbil-də yerli əyanların başçılıq etdiyi üsyanlar baş verirdi.

Sosial bərabərsizliyə və yadelli əsarətinə qarşı yönəlmiş Xürrəmilər hərəkatını isə Məzdəkilərin ideya davamçıları adlandırırdılar. Ümumilikdə bu hərəkat, onun adı bərdədə ərəb mənbələrində kifayət qədər ziddiyyətli və qərəzli fikirlər var ki, bu da təbiidir.

“Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar.” Ulu öndərimiz sanki bu sözləri azadlıq eşqi ilə 20 ildən artıq bir müddətdə böyük bir imperiyaya qarşı inadla mübarizə aparan xürrəmilər və onun rəhbəri Babək haqqında demişdir. Yalnız azadlıq yanğısı bir mübarizəni bu qədər hüduzsuz və mütsəkkil edə bilər. Yəqin elə bu səbəbdən də ərəb mənbələri Xürrəmilər hərəkatını bu qədər nifrətlə yad edirlər. Əl-Məsudi, Əl-Bəlazuri, Əl-Yaqubi,

Ət-Təbəri, İbn-Əl-Əsir kimi müəlliflərin əsərlərində bu hərəkat haqqında kifayət qədər məlumat almaq mümkündür. Əbu-Hənifə bu hərəkatın güdrəti bərdədə fikirlərə kölgə salmaq üçün, Xəlifə-ər-Rəşidin iki oğlu Əmin və Məmun arasında xilafət taxtı uğrunda gedən mübarizəni nəzərdə tutaraq deyirdi: “Babək baş verən fasiləsiz qarışıqlıq və çətinliklər dövründə meydana çıxdı.” Hər nə qədər Babəki və onun ardıcılarının etdiyi hərəkatı kiçiltməyə çalışsalar da bəzən baş verənləri səbəbini izah etməkdə aciz qalırdılar. İshaq əl-Kindi yazırdı:

“Xürrəmilərin Xilafət qoşunlarını qibtə ediləcək ardıcılıqla darmadağın etməsi, Abbasilər dövlətinin hakim dairələrini çaşqınlığa saldı”.

Lakin ərəb tarixçiləri arasında bu hərəkatı layiqincə qiymətləndirənlər də var idi. Bəndəli Cövzi yazırdı: “Onların məqsədi İslama müqavimət göstərmək və məhv etmək deyildi. İstilaçı bir millət olan ərəblərə müqavimət göstərmək idi. Bu hərəkat o zamanlar Abbasilər dövlətində yaşayan bütün xalqların və hətta ərəb əhalisini aşağı təbəqələrinin iqtisadi qaydaları uğrunda etdiyi müharibə idi”

Bütün ziddiyyətli fikirlərə, hərəkatı onun adının hərfi mənası ilə əlaqələndirməyə baxmayaraq Xürrəmilər tarixdə çox az rast gəlinə biləcək uzunmüddətli, müxtəlif sosial təbəqələri ətrafında birləşdirə bilən, böyük bir imperiyanın işğalçılıq siyasətinə qarşı yönəlmiş ən güclü hərəkat sayılır.

Əbu İmran və Cavidan hər nə qədər hərəkatın nüfuzlu simaları hesab olunsalar da aralarındakı ziddiyyət hər ikisinin məhvinə səbəb olur. Deməli hərəkata sadəcə rəhbərlik etmək az idi. 748-ci ildə Beyləqanda başlanmış üsyan tezliklə digər vilayətləri, xüsusilə, Bərdəni və Ərdəbili əhatə etdi. 778-ci, 808-ci illərdəki Xürrəmilərin ilk çıxışları da o qədər uğurlu olmur. Yalnız Babəkin, üsyanın başına keçməsilə hərəkat yeni mərhələyə qədəm qoyur. Babək qətiyyətli fəaliyyətə keçir. Mənbələrin məlumatına görə qısa zamanda onun tərəfdarlarının

sayı artmağa başlayır. Təkcə Azərbaycanda və Deyləmdə Babək tərəf-darlarının ümumi sayı 300 min nəfərə çatır.

Xilafət 819-cu ildə ibn-Müslümün başçılığı ilə Babəkin üstünə ilk nizami ordu göndərir. Nəticədən razı qalmayan xəlifə 820-ci ildə

Məmun Yəhya ibn Müa-zı ordu başçısı vəzifə-sindən götürdü və Musa ibn Məhəmməd ibn Əbu Xalidi

Azərbaycana hakim və ordu başçısı təyin edərək, ona əmr etdi ki, qoşunları öz hesabına silahlandırın və ərzaqla təchiz etsin. 821-ci ildə o, Babəklə müharibədə məğlub olub qaçmağa məcbur oldu.

Xürrəmilərin qələ-bəsi Məmunu məcbur etdi ki, yeni ordu baş-çısını təyin etsin. 823cü ildə Züreyq əl -Əzdi ordu başçısı oldu. Ona

kömək olaraq əl-Əskafinin başçılığı ilə qoşun dəstələri göndərildi, la-kin Babək əl- Əskafini əsir aldı. Züreyq isə xürrəmilərə heç bir şey edə bilmədi. Xəlifə Məmun yenə qoşun komandanlığında dəyişiklik etmək məcburiyyətində qalır. Mənbələr 827-ci ildə Babəklə Məhəmməd-ət Tusi arasında gedən müharibədə əsas üstünlüyün ərəb qoşunlarında olduğunu yazır. Nəhayət, 829-cu il iyunun 3-də Həşdadsər dağında ərəblərlə xürrəmilər arasında əsas vuruşmada Babək ət-Tusinin 150 minlik qoşununu darmadağın etdi. Məhəmməd ət-Tusinin özü öldürüldü. Mənbələrdə məhz bu döyüşdə 30 minə qədər ərəb əsgərinin öldürüldüyü haqqında məlumat var. Sonrakı döyüşlərdə də ordu başçıları bir-birini əvəz etsə də nəticə dəyişilmədi.

Həmədan şəhərini tutan Xürrəmilər növbəti parlaq qələbəsini 830-cu ildə qazanır. Bu qələbə Xilafətin vəziyyətini daha da ağırlaşdırır.

Bir tərəfdən xürrəmilər üsyanının müvəffəqiyyətləri, digər tərəf-

dən Xəlifə Məmunun qarşılaşdığı daxili çəkişmələr, Abbasilər Xi-lafətini çətin vəziyyətə salmışdı. Cəzirədə ibn Şəbsin, Suriyada ərəb tayfalarının, Misirdə Abdullah əs-Surinin, Misirdə 829-cu ildə isə yəmənilər və qeysilərin üsyanları, habelə Bizans ilə daimi mühari-bələr xəlifə Məmundan ağır xərc və böyük ordu tələb edirdi. Məmun bütün iyirmi illik hökumranlığı ərzində Xilafətdə yalnız çoxlu üsyanla-rı yatırmaqla olmuşdu. O, üsyanları yatırırsa da, çox böyük bir ərazi tu-tan xürrəmilərə qarşı heç bir iş görə bilmədi. Xəlifə Məmun 833-cü il avqustun 7-də öldü, öz qardaşı Mötəsimi taxta vəliəhd təyin edərək, ona vəsiyyətnamə qoydu. Bu vəsiyyətnamənin başlıca maddəsi xürrə-milərə qarşı müharibəyə başlıca diqqət vermək sərəncamı idi .

833-cü ildə xürrəmilər Həmədan tərəfdə düşərgə qurdular. Mötəsim onlara qarşı İshaq ibn İbrahim ibn Müsəbin komandası altında ordu göndərir. Xürrəmilər Həmədan yaxınlığındakı bu döyüşü məğlu-buyyətlə 60 min itgi ilə başa vurur.

Xəlifə Mötəsim Həmədan yaxınlığındakı ilk müvəffəqiyyətdən sonra başa düşdü ki, qüvvələri parçalamaq və xürrəmilərlə hərdən bir vuruşmaq müharibənin gedişinə təsir göstərməyəcəkdir. Babək kimi təhlükəli düşməne qarşı Xilafətin bütün qüvvələrini toplamaq üçün Kiçik Asiyada Bizansla daimi müharibə meydanında hərbi əməliyyatı dayandırmaq lazım idi. Bizans-Ərəb sərhədində 833-837 ci illərdəki sakitlik Mötəsimə imkan verdi ki, əvvəllər Bizansla müharibədə olan qoşunları da Babəkə qarşı göndərsin. **O, düşmənin qüvvəsi və gücünü bildiyindən uzun sürən müharibəyə hazırlaşdı.** Qoşun-nun tərkibini sərkərdələri xüsusən seçir, bütün maliyyə, ərzaq və yem ehtiyatlarını müharibə üçün tədarük edir, dağıdılmış istehkam məntəqələrini bərpa etdirdi.

Xəlifə Mötəsim Misirdə Bizans qoşunları ilə vuruşmada öz hərbi məharətini göstərən istedadlı sərkərdə Afşin Heydər ibn Kavusu 835-ci ildə xürrəmilərə qarşı müharibə edən bütün qoşunların baş koman-danı təyin etdi. Xəlifə bu müharibə üçün vəsait əsirgəmədi.. Afşinin ordusu arası kəsilmədən ərzaq, silahla təchiz olunurdu. Afşin qərargahı xürrəmilərin istehkamlarına yaxın olan Bərzəndə köçürdü. Bərzənd ilə Ərdəbil arasındakı qalalar da bərpa edilib möhkəmləndirildi. Afşin casus məlumatı toplamağa xüsusi diqqət verirdi. Yerli feodalla-rın xəyanətini xalqın qalib gələcəyi təqdirdə öz torpaqlarının itirilməsi qorxusu ilə izah etmək olar. Babəkin ilk məğlubiyyəti, Afşinin təklif-ləri hərəkətin ən zəif bəndi olan feodal qrupunun ondan xaincəsinə ayrılması üçün şərait yaratdı.

Bütün tədbirlərə baxmayaraq xürrəmilər 836-cı ildə Həşdadsər yaxınlığında düşmənin öz sözlərini qələbələri ilə deməyi bacarır. Buğanın ordusu məğlub edildi, bir neçə sərkində öldürüldü. Buğanın özü isə qaçdı. Xürrəmilər bütün ərəb ordugahını, pul və silahları ələ keçirdilər. Bu məğlubiyyətdən sonra Afşin öz qoşunlarını Bərzəndə çəkdi. Həmin ildə Afşin xəlifədən böyük bir qüvvə aldı; Xəlifə Afşinə qoşunun maaşı və təchizatı üçün 30 milyon dirhəm pul da göndərmişdi. Müharibənin müvəffəqiyyətinə hələ də inanan Afşinə Mötəsim, Afşinə birinə zidd müxtəlif sərəncamlar verdi. 837-ci il Bəzz döyüşündə Babək məğlub olur və 838-ci ildə Samirə şəhərində edam edilir.

Amma Babəkin başçılıq etdiyi bu hərəkatın xilafəti süquta aparan yolun başlanğıcı olduğu danılmazdır. Məhz IX əsrdən etibarən Azərbaycan ərzəsində müstəqil feodal dövlətləri yaranmağa başladı. Azadlıq eşqi, müstəqil dövlət yaratmaq arzusu Babəki son nəfəsinədək tərki etmədi. Ona təklif olunan aman təkliflərini hərəkata, mübarizəsinə xəyanət kimi qəbul edən Babək edam edilərkən görünməmiş şücaət nümayiş etdirir.

Bu hərəkatdan bir neçə nəticə çıxartmaq lazımdır.

1. Məqsədin aliliyi böyük bir ordunu belə məhv edə bilər. Xürrəmilər hərəkatına rəhbərlik edən Babək dünyaya hökm edən Xilafəti 20 il həyacanda saxlaması bunun ən bariz nümunəsidir.

2. Düşmən heç də həmişə göründüyü kimi zəif deyil. Xilafət ilk vaxtlar xürrəmilər hərəkatını layiqincə dəyərləndirə bilmədi.

3. Düşmənin arxayınlaşdığı dostuna xəyanət etmə, zamanı gəncə şanı da eyni aqibət gözləyə bilər. Xilafət nə Afşinin, nə də İbn-Bəisin səhvlərini bağışlamadı.

4. Cəsarət və əzmin yaşı yoxdur. Babək hərəkata başçılıq edəndə cəmi 18 yaşı vardı.

Ərəb xilafətinə qarşı mümkünsüz qələbələrin müəllifi olan Babək azadlıq uğrunda olan mübarizə tariximizin ən şanlı səhifələrini yazdı. Bu gün, uğrunda mübarizə apardığı Azərbaycan, müstəqildir. Bu müstəqilliyi əbədiyyətə çevirən isə ümumilliyimiz Heydər Əliyev oldu. Düzdür bu asan olmadı. Ölkəmizi parçalamağa, xanlıqlara bölməyə çalışan qüvvələrlə mübarizə aparmalı oldu. Amma məqsədinə çatdı. Bu gün onların azadlıqsevər ruhu, əsirləkdə qalan torpaqlarımızı azad etməyə səsləyir.

Səbail rayonu 163 nömrəli tam orta məktəbin 10-cu sinif şagirdi Nilufər Vahidova

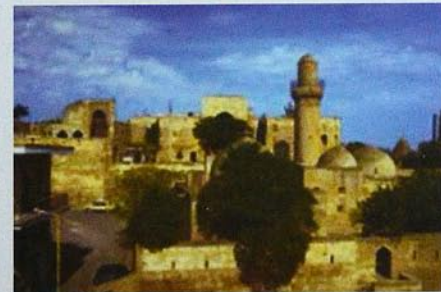
Elmi rəhbər:
Ramil Tanrıverdi

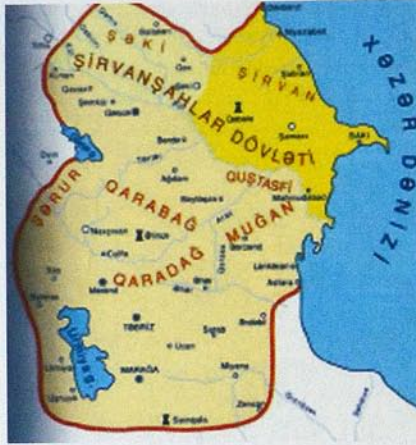
Şirvanşahlar dövləti (861-1538)

IX əsrin ikinci yarısında Abbasilər xilafətinin zəifləməsi və mərkəzi hakimiyyətdən uzaqlaşmaq meyllərinin qüvvətlənməsi Xilafətə tabe ölkələrdə bir sıra müstəqil dövlətlərin yaranmasına səbəb oldu. Belə dövlətlərdən biri də Şirvanşahlar dövləti idi.

Şirvanşahlar dövləti Məzyədilər, Kəsrənilər və Dərbəndilər sülalələri tərəfindən idarə edilib. Bu dövlətin ərazisi Dərbənddən Kür çayı mənsəbinə qədər Xəzər sahilində əraziləri əhatə edirdi. Dövlətin paytaxtları Şirvan, Şamaxı (918-ci ildən) və Bakı (1192-ci ildən) şəhərləri olub.

Antik müəlliflər Şirvanın adını çəkmirlər. Bu ad Sasanilər dövründən məlumdur. Sasani hökmdarı I Xosrov şimal sərhədlərini qorumaq üçün sərhəd boyunda yerləşən ayrı-ayrı əyalətlərə qoşunlarından hakimlər təyin etdi. Şah titulu verilmiş bu hakimlər arasında digərlər ilə yanaşı, Şirvanşahların da adları sadalanır.

Bu vilayətlərin siyahısı, ehtimal ki, Albaniyanın Sasanilər vaxtında inzibati cəhətdən mərzbanlıqlara bölündüyü dövrəndə qalmışdır. Ərəblərin dövründə və sonralar həmin vilayətlər Şirvan dövlətinin tərkibinə daxil idi.

Şirvan hələ qədimdən müxtəlif yerli tayfalar və gəlmə köçərilərlə məskunlaşmışdı. Bunu yazan mənbələrlə yanaşı, arxeoloji və toponimik materiallar da sübut edir. Orta əsr müəllifləri eramızın baş-

lanğıcından Şirvana türkdilli hunlar, sabirlər və xəzərlərin yürüşləri barədə məlumat verirlər. Köçərilərin basqınlarından qorumaq məqsədilə Sasanı hökmdarları I Qubad və I Xosrov Anuşirəvan Şirvana Lahican, Təbəristan, Gilan və s. əyalətlərdən irandilli tayfa köçürmüşdü. Türkdilli tayfaların Şirvana axını VI əsrdə xüsusilə güclənmişdi. Həmin dövrdə Qafqazda ən qüdrətli tayfa birliyi Dağıstan ərazisində yaşayan sabir türkləri idi. Onlar Şirvanı və Arranı tutub, keçmiş məkanları olan Dərbənd-Qəbələ zonasına yayılmışdılar. Təqribən I əsrdə orada yaşayan sabirələrin bir qismi yeli əhali ilə qaynayıb qarışaraq oturaq həyata keçmişdir. Şimali Qafqazda yaşayan türk tayfa ittifaqına qalib gələn I Xosrov Anuşirəvan əsir alınmış 3 min hərbi başçını, o cümlədən ailələri ilə birlikdə 50 min nəfərdən ibarət türk döyüşçüsünü Arran və Şirvanda yerləşdirdi. Türkdilli tayfaların Şirvanda məskunlaşması prosesi intensiv olaraq davam etmişdir. VII əsrdə ərəb sərkərdəsi Mərvan ibn Məhəmməd əsir aldığı 40 min xəzəri Samur və Şəbran arasındakı əraziyə köçürmüşdü.

Əl-Bəlazuri Şirvanşah adını Xosrov Ənuşirəvanın Şərqi Zaqaqzaziyyəyə təyin etdiyi xırda padşahlar sırasında çəkir. İbn Xordadbeh ilk Sasanı şahonşahı Ərdəşirin (224-241-ci illər) vilayət hakimlərinə verdiyi şirvanşah tituluğunun adını çəkir.

Məzyədi nümayəndəsi Heysam ibn Xalidin rəhbərliyi ilə 861-

ci ildə Şirvan müstəqillik qazanır, Şirvanşahlar dövləti yaranır və Heysam Şirvanşah titulu qazanır. 917-ci ildə Lahicanşahlığı da Şirvanşahlar dövlətinə birləşdirilir. Şirvanşah Əbu Tahirin (917-948) dövründə, 918-ci ildə Şamaxı şəhəri bərpa edilir və dövlətin paytaxtı olur. 981-982-ci illərdə Qəbələ və Bərdə, 988-ci ildə isə Dərbənd hakimliyi Şirvanşahlara birləşdirilir. Səlcuq türklərinin Azərbaycana, o cümlədən Şirvana yürüşləri və Azərbaycan torpaqlarının Böyük Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə qatılması nəticəsində 1066-cı ildə Şirvanşahlar dövləti səlcuqların vassalına çevrilir. Şirvanşah I Fəribürzün (1063-1066) hakimiyyəti dövründə Şirvanşahlar dövləti yenidən dirçəlməyə başlayır. 1120-1160-cı illərdə hakimiyyətdə olan III Mənuçöhr arvadı Tamaranın təhriki ilə Şirvanşah dövlətinin səlcuqlar ilə ittifaqını pozmuş və gürcülərlə ittifaq bağlamışdır. Bunun nəticəsində Səlcuq hökmdarı Sultan Mahmud 1123-cü ildə Şirvana yürüş edir, lakin müvəffəqiyyət qazana bilmir. 1160-cı ildə Tamara saray çevrilişi etməyə cəhd göstərsə də, çevriliş uğursuzluqla nəticələnir və I Axistan (1160-1196) Şirvanşah elan olunur. Bu dövrdə Şirvanşahlar dövləti xeyli qüvvətlənir, müstəqil siyasət yürütməyə başlayır. 1173-cü ildə Şirvanşah I Axistan Gürcüstana uğurlu yürüş edir. 1175-ci ildə isə Şirvana hücum etmiş birləşmiş slavyan qoşunları darmadağın edilərək ölkədən qovulur. 1192-ci ildə Şamaxıda güclü zəlzələ baş verir və dövlətin paytaxtı Bakıya köçürülür. 1203-cü ildə hakimiyyətə Şirvanşah Güştəsb (1203-1225) gəlir. XII əsrin iyirminci illərində monqolların Azərbaycana yürüşü zamanı Şamaxı və digər şəhərlər dağıdılıb bərbad vəziyyətə salınır. Şirvanşah dövlətinə 1125-1243-cü illərdə III Fəribürz, 1243-1260-cı illərdə isə II Axistan başçılıq edirlər. Bu dövr Şirvanın monqol yürüşlərinə məruz qaldığı dövr olaraq xarakterikdir.

Sonrakı dövrlərdə Azərbaycanı, o cümlədən Şirvanı əvvəlcə hülakilər, sonra isə Cəlairilər idarə edirlər. 1382-ci ildə Şirvan əhalisi qiyam edib Kəsrənilər sülaləsini hakimiyyətdən salır. Sülalənin sonuncu nümayəndəsi Hüşəng öldürülür. Şirvanşah I İbrahim Şirvanlı hakimiyyətə (1382-1417) gəlir. I İbrahim XIV əsrin sonlarında və XV əsrin əvvəllərində Şirvanı əmir Teymurun işğalından xilas edir, Şirvanşahların Teymur illərlə müttəfiqliyinin əsası qoyulur. XV əsrin əvvəllərində Şirvanşahlar dövləti istisna olmaqla, Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirmiş qaraqoyunlular 1412-ci ildə, Kür sahilində Şirvanşah I İbrahimin və onun müttəfiqlərinin birləşmiş qoşunları-

nı məğlub edir, nəticədə Şirvanşahlar dövləti Qaraqoyunlu dövlətinə yüksək xərac verməklə asılılığı qəbul etməyə məcbur olur. 1417-ci ildə Şeyx İbrahimin ölümündən sonra Şirvanı onun böyük oğlu və varisi şirvanşah I Xəlilullah idarə etməyə başlayır.

I Xəlilullah öz hakimiyyətinin ilk illərində xarici siyasətdə Teymurilərə arxalanaraq, Qaraqoyunlu asılılığından çıxır. 1427 və 1434-cü illərdə Qaraqoyunlu hökmdarı İsgəndərin Şirvana uğursuz yürüşləri olur. 1435-ci ildə Şirvanşahlar və Teymurilərin birləşmiş qüvvələri Təbriz yaxınlığında Qaraqoyunluları məğlub edir.

I Xəlilullahın vəfatından sonra onu oğlu Fərrux Yasar əvəz edir. 1500-cü ildə səfəvi İsmayıl Şirvana hücum edir və Cabanı döyüşündə Şirvanşahları məğlubiyətə uğradır, Fərrux Yasar öldürülür və Şirvanşahlar Səfəvilər dövlətindən asılı vəziyyətə düşür. Səfəvi hökmdarı I Təhmasibin hakimiyyəti illərində, 1538-ci ildə Şirvanşahlar dövlətinin müstəqilliyi ləğv edilir və Şirvan bəylərbəyliyə çevrilərək Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatılır.

861-ci ildən 1538-ci ilədək Şirvanşahlar müstəqil dövlət kimi mövcud olmuşdur. XVIII əsrdə isə bir xanlıq kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1805-ci ildə Rusiya tərəfindən işğal olunur və Qacarlar 1813-cü il Güllüstan müqaviləsi ilə Şirvanın Rusiyanın tərkib hissəsi kimi tanımağa məcbur olur. 1820-ci ildə xanlıq idarə-üsulu ləğv olunur və başında rus zabiti komendantın durduğu əyalət yaradılır.

XI əsrdən etibarən Şirvanşahlar dövləti regionda baş verən hadisələrin mərkəzində olduğundan, XI-XII əsrlərdə bir neçə qala – Qız qalası (Bakı), Güllüstan qalası (Şamaxı yaxınlığında), Mərdəkan qalası, Buğurd qalası (Ağsu çayı sahilində) inşa olunur. XV əsrdə Bakıda möhtəşəm Şirvanşahlar sarayı tikilir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan tarixi" Z. Bünyadov
2. "Azərbaycan tarixi" 7 cildə - Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu
3. "Azərbaycan Ensiklopediyası" 2004

Müəllif: Səbail rayonu 6 nömrəli məktəb-liseyin 9-cu sinif şagirdi Xədicə Həsənzadə

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

Sacilər dövləti (879-941)

IX əsrdə xilafətə qarşı mübarizə şəraitində Azərbaycanda meydana gələn feodal dövlətlərdən biri də paytaxtı əvvəl Marağa sonra isə Ərdəbil şəhəri olan Sacilər dövləti idi. Sacilər dövlətinin əsası 879-cu ildə türk sülaləsi olan Sacilər tərəfindən qoyulmuşdur. Bu sülalənin nümayəndələri "Afşin" ləqəbini daşıyırdılar. Sacilər mənsəcə mərkəzi Asiyanın Əsrusən vilayətinin qədim türk nəsilərindən idilər. Ərəb ordusunun bir çox məşhur sərkərdələri, o cümlədən Afşin Heydər ibn Kavus da bu nəsiləndir. Azərbaycan Sacilər dövlətinin yaranması real etnik – siyasi zəminə əsaslanırdı. Məsələn burasındadır ki, Şərqi Anadolu, İran və Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan Xilafətə qatıldıqdan sonra bu yerlərdə İslamı qəbul etmiş türk xalqlarının mövqeyi daha da möhkəmləndi. Xilafət – Bizans müharibələri dövründə Xilafət öz sərhədlərini möhkəmləndirmək üçün mərkəzi Asiyadan Azərbaycana və Şərqi Anadoluya çoxlu türk tayfaları köçürdü.

Sacilər sülaləsinin banisi, xilafətin sərkərdəsi Əbu Sac Divdad olmuşdur. Ərəb Xilafətində böyük nüfuz qazanmış

Yusif İbn Əbu Sac

bu sərkərdəyə Azərbaycan ərazisi mükafat olaraq verilmişdi. Sacilər Xilafət xəzinəsinə ildə 120 min dinar xərac göndərirdilər.

Əbu Sac Divdadın oğulları Məhəmməd ibn Əbu Sac və Yusif ibn Əbu Sac xilafətin görkəmli sərkərdələrindən idilər. Sacilərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın cənub rayonları müstəqil dövlətə çevrilmişdi. Bu dövlət Abbasilər Xilafətinin dağıldığı dövrdə yaranmış siyasi hərci-mərcilikdən istifadə edərək, Azərbaycanın qərb torpaqlarını ələ keçirməyə çalışan erməni və gürcü hakimlərini də dəfərlə ağır məğlubiyyətə uğratmış, özündən asılı vəziyyətə salmışdır.

Əbu Sac Divdad və onun varisləri Abbasilər hakimiyyətinə qarşı baş vermiş üsyanların yatırılmasında fəal iştirak etmişdilər. Əbu Sac Divdadın ölümündən xeyli sonra Məhəmməd və Yusif xidmətləri ilə Xəlifənin rəğbətini qazanmışdır. IX əsrin sonunda Məhəmməd Azərbaycanın hakimi təyin olundu. Məlumatlara görə o Azərbaycana gəldikdən dərhal sonra müstəqillik elan edib – Xilafətə tabe olmaqdan boyun qaçırır. Lakin mənbələrdə qeyd edilir ki, Məhəmməd Xəlifəylə əlaqəsini tamamilə kəsə bilmir və tez-tez sazişə girməli olurdu. Məhəmməd ona qarşı itaətsizlik göstərən Marağa hakimini susdurdu və şəhəri ələ keçirdi. 898-900-cu illərdə o, öz adına pul kəsdirir.

Məhəmmədin ölümündən sonra qardaşı Yusif ibn Əbu Sacın dövründə Sacilər dövləti daha da qüvvətləndi. 912-ci ildən etibarən Xilafət xəzinəsinə xərac göndərilməsi tamamilə dayandırıldı.

Türk cəngavərləri Xilafət ordusunda mühüm qüvvəyə çevrildi. Bizans imperiyası, erməni – gürcü feodallarından ibarət vahid xristian blokuna qarşı mübarizədə İslam – Türk birliyi, o cümlədən Azərbaycan Türkləri mühim rol oynadı. Ərəb Xilafətinin Bizansa qarşı apardığı hərbi əməliyyatlara bir çox görkəmli türk sərkərdələri başçılıq edirdilər.

Sacilər dövlətinə itaət etmək istəməyən ermənilər və gürcülər Yusif ibn Əbu Sacın qarşı çıxırdılar. Yusif ibn Əbu Sac gürcü hakiminin qoşunlarını dəfərlə məğlubiyyətə uğradaraq, Xaxetiyanı ələ keçirdi. Azərbaycan torpaqları hesabına ərazilərini genişləndirməyə çalışan gürcü hakiminin özü Azərbaycan Sacilər dövlətindən asılı vəziyyətə düşdü.

Dəbili tutduqdan sonra Yusif ibn Əbu Sac Tiflisi ələ keçirdi. O, bu

zaman müstəqil olan Şirvanşahlar dövlətini Sacilər dövlətinə birləşdirdi. Həmədan və Zəncandan Dərbəndə qədər – qərbdən Ani və Dəbil, şərqdən Xəzər dənizindəkə uzanan bütün Azərbaycan torpaqları Sacilər dövlətinin ərazisinə birləşdirildi.

Müstəqil siyasət yeridən Yusif ibn Əbu Sac dövlətin sərhədlərini möhkəmləndirmək üçün Dərbənd səddini təmir etdirdi, səddin uçub dağılmış hissəsini yenidən bərpa etdirdi.

Saci hökəmdarı Yusifin adına Bərdə, Marağa və Ərdəbildə pullar kəsilməsi o zaman Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi Abbasilər Xilafətindən asılı olmadığını göstərir.

Yusif ibn Əbu Sacın dövründə paytaxt Marağadan Ərdəbil şəhərinə köçürüldü.

X əsrin əvvəllərində bütün Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən Sacilər dövləti feodallar arasında ara müharibələrin nəticəsində zəiflədi.

X əsrdə bütün Azərbaycan torpaqlarının vahid Azərbaycan dövlətinin – Sacilər dövlətinin tərkibində olması bütün ölkə miqyasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin daha da dərinləşməsi, etnik fərqlərin aradan qalxmasına, vahid Azərbaycan türk xalqının formalaşması prosesinin sürətlənməsinə müsbət təsir göstərdi.

Bacarıqlı sərkərdə olan Yusifin qibtə ediləcək dərəcədə çevikliklə rəqiblərini əzməsi – hakimiyyəti möhkəmləndirməsi, əvvəlki siyasi nüfuzunu bərpa etməsi, Azərbaycanın müstəqilliyini reallaşdırması Bağdadda xəlifə sarayına rahatlıq vermirdi. Ona görə də xəlifə onu idarə etdiyi Azərbaycan, İndiki Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan, Arran, Beyləqan və s. əyalətləri buraxıb, İkiçayarasından “təhlükəli bir səfərə”, Xilafətə qarşı baş vermiş üsyanı yatırmağa göndərdi. 927-ci il dekabrın 27-də Kufə şəhəri yaxınlığındakı döyüş zamanı Yusifin qoşunu məğlub oldu. O özü yaralandı, əsir düşdü və öldürüldü.

Sacilər sülaləsinin hakimləri içərisində Yusif ən nüfuzlu omlaqla uzun illər dövləti idarə etmişdi. Sacilər dövlətinin istiqbalıyət qazanması, Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətin tərkibində birləşdirilməsi təsərrüfatın canlanmasına, şəhərlərin, sənətkarlığın, ticarətin və mədəniyyətin inkişafına xeyli zəmin yaratdı. Onun maliyyə və vergi sahəsində ədalətli siyasəti ölkədə iqtisadiyyatın dirçəlməsinə və əhalinin artmasına təkan verdi.

Yusifin ölümündən sonra hakimiyyət əldən-ələ keçdi. Onun sərkərdəsi Deysəmin dövründə Azərbaycan yenidən müharibə meydanına çevrildi. 941-ci ildə Sacilər sülaləsinin hakimiyyətini Salarilər əvəz etdilər.

*Səbail rayonu 189-190 nömrəli tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi
Aygün Musayeva*

**Elmi rəhbər:
Lalə Məmmədova**

Rəvvadi və Şəddadi dövlətləri

VII əsrdə yaranan ərəb xilafəti IX əsrin II yarısında zəifləməyə başlayır və nəticədə Azərbaycanda müstəqil feodal dövlətləri meydana gəlir. Bu feodal dövlətlərdən biri Rəvvadilər, digər biri isə Şəddadilər dövləti olub. Bu dövlətlər X yüzilin II yarısından başlayaraq təqribən bir əsr ərzində Azərbaycanın siyasi tarixində olduqca mühüm rol oynamışlar.

Rəvvadilərin əcdadları Azərbaycana ilk dəfə VIII əsrin sonunda gəlmişdilər. Bu sülalənin soykökü xilafət işğalı zamanı Azərbaycanın güney bölgəsinə köç etmiş qədim ərəb nəsilərindən birinə bağlanırdı. Rəvvadi nəslinin banisi əslən Yəmənli olan ər-Rəvvad əl-Əzdi idi. Məhz o zaman Azərbaycan və Arranın canişini Yəzid ibn Xatim əl-Mühəlləbi (785-786) xəlifənin sərəncamı ilə əzd qəbiləsindən olan yəmənli Rəvvad ibn əl-Müsənnəni həm qəbilələri ilə birlikdə Təbrizdə yerləşdirmişdi. Əl-Yəqubinin verdiyi xəbərə görə, Təbrizdən Bəzzə-dək bütün torpaqlar Rəvvada verilmişdi. Ondan sonra həmin torpaqları oğlu əl-Vəcnə idarə edirdi. O, Təbrizin abadlaşdırılması ilə məşğul olmuş, orada qala tikdirmiş, onu divarlarla əhatə etdirmişdi. Azərbaycanda məskən salmış başqa ərəb nəsiləri kimi rəvvadilər də yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmışdılar. Xəlifə Harun ər-Rəşidin hakimiyyəti dövründə əl-Vəcnə ibn ər-Rəvvad xilafətdən tamamilə ayrılmağa cəhd etsə də, buna nail ola bilmədi. Yalnız xilafət zəiflədikdən sonra bu mümkün oldu. Xırda feodal əmirliklərini əvvəlcə ərəb canişinləri idarə edirdilər. VIII yüzilliyin sonlarında yarım-müstəqil dövlətə çevril-

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

miş Rəvvadi əmirliyi zaman-zaman tamamilə müstəqilləşir, az qala Azərbaycanın bütün güney torpaqlarını öz nəzarəti altında saxlayırdı.

Əbülhicanın mənsub olduğu Rəvvadilər (mənsəbə ərəb idilər) sülaləsinin tarixi də qədimdir. Onlar VIII əsrdə Təbrizdə, Marağada, Əhərdə, Qaradağda hakimlik etməklə uzun müddət müstəqilliyə can atmışdılar. Salarilərin hakimiyyətinin zəiflədiyi dövrdə qüvvətlənən Əbülhica 981-ci ildə sonuncu Salari hökmdarı İbrahim ibn Mərzbanı (962-981) taxtdan salıb Rəvvadilər dövlətinin əsasını qoydu. Rəvvadilər dövlətinin ərazisi əsasən indiki Cənubi Azərbaycan ərazisini əhatə edirdi. Salariləri məğlubluq uğradıqdan sonra Rəvvadilər Azərbaycanın cənub torpaqlarını qəti olaraq öz hakimiyyətləri altında birləşdirdilər. Bundan başqa, Rəvvadilər Muğan hakimi Siphəbudu məğlub edib özlərindən asılı vəziyyətə saldılar. Rəvvadilər ölkənin paytaxtını Ərdəbildən Təbrizə köçürdülər. Bu, mütərəqqi bir addım idi.

Çünki Təbriz bütün Azərbaycan torpaqlarının iqtisadi, siyasi və mədəni baxımdan birləşdirilməsi üçün çox əlverişli mövqedə yerləşmişdi. Müxtəlif Şərqi ölkələrini Aralıq dənizi və Qara dəniz sahilləri ilə həmçinin Dərbənd keçidi vasitəsi ilə Volqaboyu və Şərqi Avropa ilə birləşdirən beynəlxalq karvan yollarının qovşağında yerləşən Təbriz Rəvvadilərin hakimiyyəti illərində böyüyüb abadlaşdı.

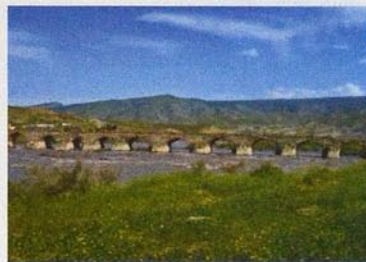
Tarixən məlumdur ki, 1028-ci ildə sultan Mahmud Qəznəviyə (998-1030) qarşı qaldırılmış uğursuz qiyamdan sonra təqribən iki min oğuz çadırı (ailəsi) qərbə üz tutmuşdu. Hökmdar Vəhsudan (1020-1059) oğuzların Rəvvadilər dövlətində sığınacaq tapmış hissəsini dostcasına qarşılamaş, onlara torpaq payı vermişdi. Qaçqınları öz təbəəliyinə qəbul edən Vəhsudan onlardan Bizans imperiyasına, eləcə də digər iri feodallara qarşı mübarizədə istifadə etmək niyyətində idi. 1054-ci ildə sultan I Toğrulun başçılığı altında Azərbaycana yürüş edən səlcuq qoşunları Təbriz şəhərinə yaxınlaşdılar. Rəqibin qüdrəti qarşısında acizliyini dərk edən Rəvvadi hökmdarı Vəhsudan I Toğrul bəyin hakimiyyətini tanıyır, adına xütbə oxunmasını əmr edir, sultana qiymətli hədiyyələr verir. İbn əl-Əsirin yazdığına görə, «səlcuq hakimi Toğrul bəy bir sıra qələbələrəndən sonra, 1054-cü ildə Təbrizə gəlmiş zaman Rəvvadi hakimi Vəhsudan siyasi hakimiyyəti əlində saxlamaq məqsədilə səlcuqların vassallığını qəbul etməyə məcbur oldu». Beləliklə, Rəvvadi hökmdarları da Səlcuqi təbəəliyini qəbul etdilər. Bütün Cənubi Qafqaz bölgəsi Mərkəzi Asiyadan Aralıq dənizinə, Qafqazdan İran körfəzinədək geniş ərazini əhatə edən Səlcuq dövlətinin tərkibinə daxil olur. Siyasi hakimiyyətlərini əldən verməmiş

Rəvvadilər uzun illər öz əski əzəmətlərini qaytara bilmədilər. Yalnız 1107-1108-ci il hadisələri ilə əlaqədar mənbələrdə Azərbaycanın cənub-qərb torpaqlarına sahib olan Marağa hakimi Əhmədili ibn İbrahim ibn Vəhsudan ər-Rəvvadinin adı çəkilir. Onun hakimiyyəti dövrü tarixə Əhmədililər sülaləsinin hakimiyyəti dövrü kimi daxil olmuşdur. XII əsrin əvvəllərində Əhmədili Bağdadda xəlifə sarayında qətlə yetirilir. Beləliklə, Rəvvadilər sülaləsi siyasi tarix səhnəsindən çıxır. Yalnız Marağada Əhmədilin qulamu Ağsunqur hakimiyyəti olındə saxlaya bilir. Rəvvadilərin davamı olan Ağsunquri hakimləri atabəy titulu daşımış, öz mülklərini monqol işğalınadək əllərində saxlaya bilməmişlər.

X əsrin II yarısında Azərbaycanda meydana gələn müstəqil feodal dövlətlərdən biri də paytaxtı Gəncə olan Şəddadilər dövləti idi. Onun ərazisi əsasən Kür və Araz çayları arasındakı torpaqları əhatə edirdi. Şəddadilər şimal tərəfdən Şəki və Kaxetiya çarlığı ilə, cənubdan Rəvvadilər dövləti ilə həmsərhəd idi. Dövlətin cənub-qərbində yerləşən Dəbil şəhəri də Şəddadilərə tabe idi. Müəyyən dövrlərdə Şəki və Kaxetiya çarlığının bəzi əraziləri də onlardan asılı vəziyyətə düşmüşdü. Bu dövlətin yaradıcısı hesab edilən Məhəmməd ibn Şəddad siyasi fəaliyyətdə X əsrin ortalarında başlamışdı. Əslində, Şəddadilər dövləti Salarilərin dövründə və onların ərazisində meydana gəlmişdi. Salari hakimi Mərzban əsirlikdə qaldığı beş il (948-953) müddətində onun varisləri arasında hakimiyyətin qızıxdığı şəraitdə dövlət xeyli zəiflədi. Ona tabe olan feodal əyanlar içərisində müstəqillik meylləri gücləndi. Belə feodallardan biri Məhəmməd ibn Şəddad idi. Sülalənin banisi Məhəmməd ibn Şəddad Salarilər hökmdarı Mərzban ibn Məhəmmədin həbs olunmasından sonra yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək 951-ci ildə, Mərzbanın tabeçiliyində olan Dvin (Dəbil) şəhərini ələ keçirir. Oğlu Ləşkəri ibn Məhəmməd isə 971 -ci ildə Gəncənin idarəsini ələ alaraq sülaləsinin hakimiyyətinin əsasını qoyur. Çox keçmədən Şəddadilər Gəncə ətrafında olan Bərdə, Şəmkir və b. torpaqlarda möhkəmləndilər. Fəzlin dövründə Beyləqan Şəddadilər dövlətinə birləşdirildi. Ağillı diplomat olan Fəzl dövlət işlərini məharətlə idarə edirdi. Ərəb tarixçisi ibn Əl-Əsirin məlu-

matına görə, « Fəzl 1030-cu ildə xəzərlər üzərinə hücum etdi. Onlardan çox adam qırdı, əsir tutdu və böyük miqdarda qənimət aldı». Şəddadi Fəzl uğurlu xarici siyasətlə yanaşı, ölkənin daxili işləri ilə məşğul olmağı da unutmur, sənətkarlığın, ticarətin, mədəniyyətin inkişafına qayğı göstərirdi. O, Araz çayı üzərində Xudafərin

körpüsünü saldırdı, Gəncədə öz adına pul kəsdirdi. Şirvanşah I Manuçöhlrlə (1027-1034) qohum olan Şəddadilər, Rəvvadilərlə də dostluq münasibətləri saxlayır, gürcü hakimləri ilə müharibələr edirdilər. Şəddadilərin görkəmli hökmdarlarından biri olan Əbüləsvər Şavurun dövründə (1049-1067) dövlət daha da qüvvətləndi. Şavur iqtisadi, ictimai həyatda və xüsusilə, orduda bir sıra faydalı islahatlar həyata keçirir. Gürcüstanla və Şirvanşahlarla müharibələr aparır. Alan tayfalarının, qonşu feodal dövlətlərin və xüsusilə, şöhrəti gündən-günə artmaqda olan səlcuq türklərinin hücumlarından qorunmaq üçün tədbirlər gördü. Gəncənin ətrafında xəndək qazdırıb, hasar çəkdi. Onun tapşırığı ilə də Dəmirçi İbrahim Osmanoglu 1063-cü ildə Gəncənin dəmir qapılarını düzəltdi.

XI əsrin ikinci yarısında Şəddadilər dövləti Səlcuq dövlətinin tərkibinə qatıldı.

IX-XI əsrlərdə gərgin mübarizə şəraitində Azərbaycanda müstəqil feodal dövlətlərin yaranması müstəsna əhəmiyyəti olan hadisə idi. Həmin dövlətləri yaradan sülalələrin mənsəyindən və mənsəbiyyətindən asılı olmayaraq, bu dövlətlər Azərbaycan torpağında milli zəmində təşəkkül tapırdılar. Azərbaycan torpaqlarında vahid dövlətin yaranmamasının səbəbi daxili çəkişmələr, feodal dövlətlərin xarici qüvvələrə qarşı birləşib vuruşmamaları oldu.

Səbail rayonu 163 nömrəli tam orta məktəbin şagirdi Fatimə Şirinova

**Elmi rəhbər:
Ramil Tanrıverdi**

AZƏRBAYCAN ATABƏYLƏR (ELDƏNİZLƏR) DÖVLƏTİ (1136-1225)

Atabəylər dövlətinin yaranması. Böyük Səlcuq imperiyasının parçalanması dövründə İraq Səlcuq sultanlığı (1118-1194) yarandı. O, İraqı, İrani, Kür çayından cənubdakı Azərbaycan torpaqlarını və Cənubi Qafqazın bir hissəsini əhatə edirdi. Sultanlığın ərazisində yeni yaranan dövlətlərdən biri də Atabəylər dövləti oldu. Bu dövlətin banisi Şəmsəddin Eldəniz Səlcuq sultanı II Toğruldan «əmir» titulu almış və sultanın oğlu Arslan şahın atabəyi təyin edilmişdi. Sultan II Toğrulun (1132-1134) ölümündən sonra onun dul qadını Möminə xatunla evlənən Şəmsəddin Eldəniz 1136-cı ildə Aran hakimi təyin edilərək Bərdəyə göndərildi. Arana gələn Şəmsəddin Eldəniz müstəqil Azərbaycan Atabəylər dövlətinin (1136-1225) əsasını qoydu. O, Arandan başqa bütün Cənubi Azərbaycana və Naxçıvanı da müstəqil idarə

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

etməyə başladı və öz adından pul kəsdirdi. Dövlətin paytaxtı əvvəllər Naxçıvan oldu. Şəmsəddin 1160-cı ildə Səlcuq sarayında «Böyük Atabəy» titulu alıb oğulluğu Arslan şahın sultan (1161-1176) elan edilməsinə nail oldu. Böyük oğlu Məhəmməd Cahan

Pəhləvanı sultanın hacibi (baş vəziri), kiçik oğlu Qızıl Arslanı isə sultan qoşunlarının ali baş komandanı təyin etdirdi. Beləliklə, İraq Səlcuq sultanlığı Eldənizlərin hakimiyyəti altına düşərək Azərbaycan sultanlığına çevrildi. Şirvanşahlar dövləti Atabəylər dövlətindən asılılığı qəbul etməli oldu. Beləliklə, Azərbaycan torpaqları vahid dövlət halında birləşdirildi. Dəbil (Dvin) şəhəri daxil olmaqla indiki Ermənistan ərazisi də birləşdirildi. O, tezliklə gürcülərin hücumuna son qoydu və 1161-ci ildə Dəbilə hücum edən gürcüləri cəzalandırdı.

Şəmsəddin Eldənizin hakimiyyətinin (1136-1175) sonuna yaxın Eldənizlər dövləti Dərbənddən İran körfəzinə qədər çox geniş əraziləri əhatə edirdi. Onun ordusu, iqta almış əmirlərin hərbi qüvvələrindən başqa, 50 min nəfərlik daimi süvari qoşundan ibarət idi.

Atabəylər dövlətinin yaranması Azərbaycanda sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyətin inkişafına səbəb oldu. Eldənizlər dövləti Məhəmməd Cahan Pəhləvanın hakimiyyəti dövründə (1175-1186) daha da qüvvətləndi. Məhəmməd Cahan Pəhləvan Təbrizi Ağsunqurilərin əlindən aldı və Azərbaycanın idarəsini kiçik qardaşı Qızıl Arslana tapşırırdı. Qızıl Arslan həm də Məhəmməd Cahan Pəhləvanın oğullarının (Əbu Bəkr və Özbək) atabəyi oldu. Qızıl Arslanın iqamətgahı Təbriz idi. Məhəmməd Cahan Pəhləvan Həmədanda otururdu. O, mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirdi və müstəqilliyə can atan iri səlcuq əmirlərinin müqavimətini qırdı. O, Azərbaycanın qərb torpaqlarını ələ keçirməyə çalışan gürcü feodalınının dəfələrlə məğlub etdi. Məhəmməd Cahan Pəhləvan Abbasi xəlifələrinin dövlət işinə qarışmasının qarşısını aldı. O, ömrünün sonuna yaxın imperatorluğun vilayətlərini oğulları arasında bölüşdürmüşdü. Ondan sonra hakimiyyətə gələn Qızıl Arslan (1186-

1191) İnanç Xatunla evlənərək saray müxalifətini zərərsizləşdirdi və sultan III Toğrulun Səlcuq əmirlərindən ibarət olan qüvvələrini 1190-cı il Həmədan vuruşmasında məğlubiyyətə uğrattı. 1191-ci ildə Qızıl Arslan xəlifə ən-Nasirin razılığı ilə sultan elan edildi.

Atabəylər dövlətinin zəifləməsi.

Mərkəzi hakimiyyətin qüvvətlənməsindən narazı qalan iri feodallar 1191-ci ildə sui-qəsd təşkil edib Qızıl Arslanı öldürdülər. Hakimiyyətə Əbu Bəkr gəldi. Eldənizlər dövlətində meydana gələn daxili çəkişmələrdən I Axsitan və gürcülər istifadə etdi. Şirvanşahın, Gürcüstanın qüvvələri 1194-cü ildə Şəmkir və Beyləqan vuruşmalarında Əbu Bəkrə məğlub etdilər. Gürcülərlə birləşdiyinə görə Gəncə əhalisi Əmir Əmiran Öməri şəhərə buraxmasa da, o hiylə ilə şəhəri aldı. Lakin gürcülər çıxıb getdikdən sonra Əmir Əmiran Ömər əhali tərəfindən öldürüldü. Atabəy Əbu Bəkr (1191-1210) ölkənin müdafiəsini təşkil edə bilmədi. Ondan sonra hakimiyyətə gələn Özbəyin dövründə (1210-1225) Atabəylər dövləti daha da zəiflədi və süqutu sürətləndi.

XI - XIII əsrlərdə iqtisadi inkişaf.

XI - XIII əsrlərdə əvvəlcə Böyük Səlcuq imperiyasında, sonra isə Atabəylər dövlətində xahid pul, ölçü və çəki sisteminin tətbiqi iqtisadi yüksəlişə imkan verdi. XIII əsrin əvvəlində Azərbaycanda olmuş ərəb tarixçisi Yaqut əl-Həməvi «Ölkələr haqqında lügət» kitabında yazırdı: «Azərbaycan çox geniş ölkə və böyük dövlətdir». X əsrin ortalarında Bərdənin süqutundan sonra Gəncə Aranın baş şəhərinə çevrildi. Gəncə bütün islam dünyasının xristian blokuna qarşı ən mühüm hərbi-strateji məntəqəsi sayılırdı. Gəncə Cənubi Qafqazda mühüm silah istehsalı mərkəzi və Azərbaycanın ən böyük ipəkçilik mərkəzlərindən biri idi. Şəhərin yaxınlığında dəmir və mis mədənlərinin olması burada metalla bağlı sənət sahələrinin inkişafına imkan verirdi. 1139-cu il sentyabrın 30-da baş verən zəlzələ şəhərə ağır zərər vurdu. Bu zaman gürcü çarı I Demetrenin şəhərə hücumu daha dəhşətli oldu. O, məşhur qala qapılarını qənimət kimi Gürcüstana apardı. Az sonra I Demetre Səlcuq sərkərdəsi Qara Sunqur tərəfindən məğ-

lub edildi. Atabəylər dövründə Naxçıvan, Təbriz, Şamaxı, Dərbənd, Bakı şəhərləri inkişaf etmişdi.

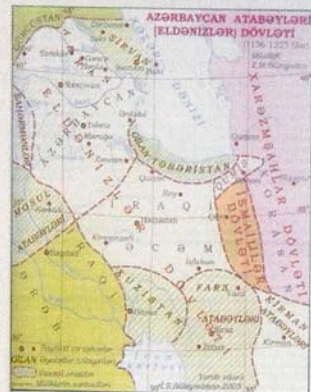
Yaqut əl-Həməvi Təbrizi Azərbaycanın ən məşhur şəhəri adlandırmışdı. Orta əsr şəhərləri üçün səciyyəvi olan elə bir sənət sahəsi yox idi ki, Təbrizdə inkişaf etməmiş olsun. Naxçıvan və Beyləqan şəhərləri Eldənizlər dövründə öz tərəqqi dövrünü yaşayırdı. Böyük Səlcuq imperatorluğunun süqutuna yaxın Beyləqan bir müddət müstəqil şəhərə çevrilmişdi. Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı Şamaxı sürətlə böyüyürdü.

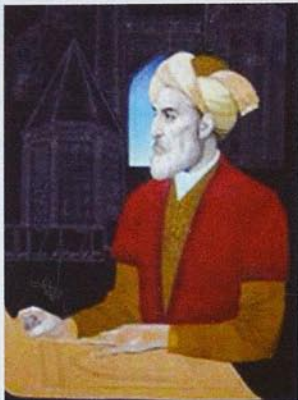
Şamaxı ipəyi Şimali İtaliya şəhərlərinə və Fransaya ixrac olunurdu. Dərbənd birinci liman şəhəri idi. Əl-Qərnati XII əsrdə Dərbənd ətrafındakı 2 kənddə, hətta qadınların da silah hazırladığını yazmışdır. Dərbənddən sonra ikinci liman şəhəri Bakı idi.

Atabəylər dövlətinin idarə etmə forması

Azərbaycan Atabəylər dövlətində hakimiyyət irsi xarakter daşıyırdı. Dövlətin ərazisi təkcə Azərbaycan torpaqları ilə məhdudlaşmırdı. Onlar atabəyləri olduqları Səlcuq sultanlarının əvəzində bütövlükdə İrənin, İraqın, Yaxın Şərqi xeyli ərazisini əhatə edən İraq Səlcuq dövlətini idarə edirdilər. Sultanların hakimiyyəti formal xarakter daşıyırdı. Ordunu, xəzinəni və əsas dövlət aparatını əllərinə alan Eldənizlər sultanlarla hesablaşmır, iqtidar bağışlayır, öz yaxın adamlarını mühüm dövlət vəzifələrinə yerləşdirirdilər. Dövlətdə əsas sima Atabəy Eldəniz idi. Dövlətdə ikinci sima vəzir idi. Vəzir ancaq hökmdar qarşısında cavabdeh idi. Vəzir məmurları vəzifəyə təyin edir, dövlətin bütün maliyyə işlərinə, maaşa, taqutda, vergi sistemində və xəzinəyə nəzarət edirdi.

Vəzirdən sonra ən hörmətli vəzifə haciblik idi. Hacib sarayda ən mühüm işlərlə məşğul olurdu. O, hökmdar və onun ailəsinin tələblərini yerinə yetirir, ölkədə və dünyada baş verən hadisələr haqqında hökmdara məlumat verir, xaricdən gələn rəsmi qonaqları qarşılayır, təntənəli saray tədbirləri və mərasimləri keçirirdi. Dövlətin əsas xəzinəsi Əlinçə qalasında yerləşirdi.

Atabəylər dövrü mədəniyyəti

Bu dövr mədəniyyəti Əcəmi Naxçıvanının adı ilə bağlıdır. O, məhz Naxçıvan şəhərində yaşayıb-yaraymış və yeni bir memarlıq məktəbinin əsasını qoymuşdur.

Həyatı və yaradıcılığı

XI və XII əsrlər - Azərbaycan intibahının çiçəklənmə dövrüdür. Bu dövrdə şəhərlər böyüyür, saraylar, məscidlər, müdafiə və xatirə tikililəri qurulur. Sənətlər, elm, incəsənət və poeziya inkişaf edir. Bu dövrdə bir sıra dahi şəxsiyyətlər yaşayıb-yaratmışlar:

Qətran Təbrizi, Bəhmənyar əl-Azərbaycani, Xətib Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Əbül-ülə Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və başqaları..

Yalnız şərqdə deyil, əksər qismi həm də qərb dünyasında yaxşı tanınan bu kəhkəşanın ulduzları arasında ən çox işıq saçanlarından biri də Əcəmi Naxçıvanidir. O, orta əsrlər Azərbaycanının dahi memarı kimi şöhrət qazanmışdır.

Tanınmış sənətsünaslardan Ə.V.Salamzadə onun haqqında yazır: “Yaxın Şərqi bir çox memarlarının yaradıcılığına onun təsirini izləmək çətin deyil. Onun yaratdığı nadir arxitektura əsərləri əsrlər keçməsinə baxmayaraq, böyük estetik həzz mənbəyi kimi sənətkarın yaradıcı dühasının gücünü əks elətdirir. Bu əsərlər sübut edir ki, Əcəminin ölməz irsi haqlı olaraq, memarlıq sənətinin əbədi nümunələrindən sayılır. Yenidən doğulmuş bu sənət abidələri belə bir fikrə gəlməyə əsas verir ki, Əcəmi Naxçıvanı öz dövründə tayı-bərabəri olmamış sənətkarlardandır. Təsadüfi deyil ki, XIII əsr mənbələri onun “şeyxül-mühəndisin” (mühəndislər başçısı) rütbəsi daşdığından xəbər verir. Hələ qərb dünyasında arxitektura sənəti anonim səciyyə daşıyan bir dövrdə Əcəmi bir çox memarlıq incilərinin müəllifi kimi bizim qarşımızda parlaq və təkrar olunmaz yaradıcı simaya malik böyük sənətkar, bədii və mühəndis təfəkkürünün nəhəngi kimi canlanır.”

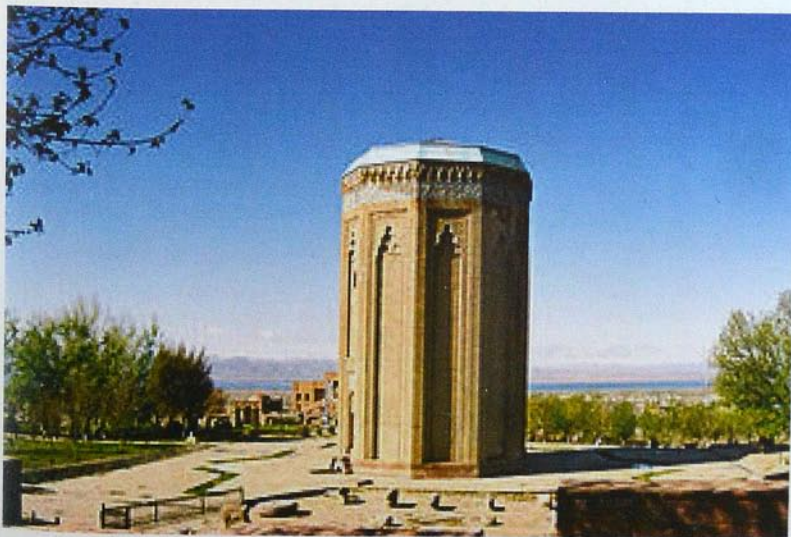
Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Onun yaradıcılığının şah əsəri olaraq 1186-cı ildə inşa etdiyi Mömünə Xatın türbəsini qeyd edə bilərik.

Türbənin uca gövdəsini yuxarıda qapayan yazıda – abidənin baş kitabəsində yazılmışdır: “...bu türbəni dünyanın əmli, adil məliki, böyük qalib Şəmsəddin Nüsrət əl islam və əl müslimin Məhəmməd Cahan Pəhləvan|Cahan Pəhləvan atabəy Əbu Cəfər Məhəmməd ibn Atabəy Eldəniz ...dünyanın və dinin cəlahı, islamın və müsəlmanların namusu Möminə xatunun xatirəsinə tikməyi əmr etdi!...” Memarlıq tarixi tədqiqatçısı Ə. Ə. Ələsgərzadə baştağ çərçivəsinin üstündə abidənin tikilmə tarixinin “məhərrəm 582” (miladi 1186)–cı ilin yaz çağı olduğunu aydınlaşdırmışdır. Türbə yaxınlığında olmuş baştağın kitabəsindəki məlumata və tarixi qaynaqlara görə belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, “...türbə Məhəmməd Cahan Pəhləvanın ölümündən bir az öncə bitmiş, baştağ isə onun ölümündən sonra tikilmişdir. Şübhəsiz ki, Məhəmməd Cahan Pəhləvanın özü də bu türbədə dəfn edilmişdir”. Tədqiqatçı Cəfər Qiyasi bu fikrə onu da əlavə edir ki, yerli əhali arasında abidənin “Atabəy Günbəzi” adlandırılması türbənin Atabəylərin soy türbəsi olduğuna nişanədir.

Mömünə Xatun türbəsi öz sələfindən ilk öncə ölçü böyüklüyü və plan biçiminin mürəkkəbliyi ilə seçilir. Türbənin sərdabəsi planda onbucaqlıdır. Aşırımı on metrə yaxın (Yusif Küseyir oğlu Türbəsində 5,2 m) sərdabəni yastı kərpic günbəzlə örtmək olmazdı. Örtülsəydi günbəzli sərdabə uca üst qüllə üçün dayanıqlı özlü yaratmazdı.

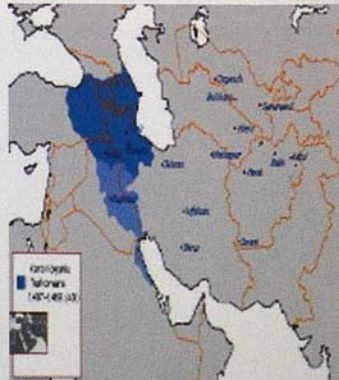

*Müəllif: Səbail rayonu 91 nömrəli
tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi
Raisəxanım Səfərlı*

**Elmi rəhbər:
Gülnarə Mustafayeva**

«Qaraqoyunlu dövləti və Qara Yusif» (1410-1468)

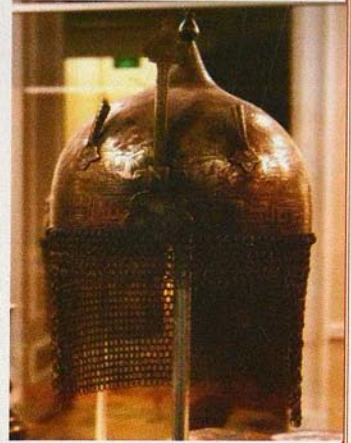
Qaraqoyunlular mənşəcə Oğuz türklərindən olublar. Sü-lalənin banisi Baharlı tayfasından olan Bayram Xoca olmuşdur. Mərkəzi Van şəhəri olan Qaraqoyunlu tayfa ittifaqı hakimiyyətinin əsası isə 1380-ci ildə Qara Məhəmməd tərəfindən qoyulmuşdur. 1387-ci ilin yazında Çapaqçur döyüşündə Qara Məhəmməd Teymurilərin hərbi qüvvələrini məğlub etdi. Lakin onun ölümündən sonra Əmir Teymurun orduları Qaraqoyunlu tayfa birliyinin mərkəzi olan Van şəhərini tutdular

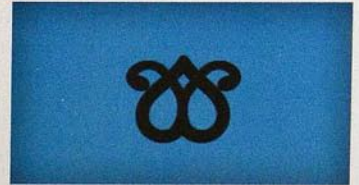
Qaraqoyunlu dövlətinin banisi isə Qara Yusif olmuşdur. Teymurilər və Cəlairilərlə gərgin mübarizədə Qara Yusif Azərbaycandan başqa Şərqi Gürcüstan, Ərəb və Fars İraqını və digər əraziləri öz sərhədləri daxilində əhatə edən dövlət yaratmağa nail olub.

Tayfa ittifaqı kimi fəaliyyət göstərən qaraqoyunlular Teymurilərin işğalı altında olan Təbrizi ələ keçirməyə çalışırdılar. 1394 - cü ilin yayında Teymurun ordusu Bağdad yaxınlığında qaraqoyunlu və cəlairli birləşmiş qoşunlarını məğlub edir. Bu məğlubiyətdən sonra çarəsiz qalan Qara Yusif (1389 - 1420) cəlairli Sultan Əhmədlə birlikdə Osmanlı Sultanı İldırım Bəyazidin (1389 - 1402) himayəsinə sığınır. Teymur bu iki lideri geri tələb etsə də, İldırım Bəyazid bundan qəti surətdə boyun qaçırır. Qara Yusif vəziyyəti daha da gərginləşdirmək istəmədiyi üçün Osmanlı dövlətinə tərək edərək öz adamlarını ətrafına toplayır və Teymur əleyhinə ittifaq yaratmaq məqsədilə Sultan Əhməd Cəlairilə birlikdə Misirə gedir. Misir məmlük Sultanı Fərəc, Əmir Teymurun əmri ilə Qara Yusiflə Sultan Əhməd Cəlairini həbs etdirir. Əmir Teymurun ölümündən sonra Qara Yusiflə Sultan Əhməd Cəlairi Azərbaycana qayıtdılar. Təbrizdə möhkəmlənən Sultan Əhməd ilk növbədə Əmir Teymura qarşı mübarizədə qətiyyətli müqavimət göstərmiş Əlincə qalasının bərpası və vergiləri azaltmaq haqqında fərman vermişdir.

Teymuri Əbubəkrin qoşunu Təbrizə yaxınlaşanda şəhər əhalisi Sultan Əhmədi müdafiə etmədi. Sultan Əhməd Bağdada qaçdı. Təbrizlilərin köməyinə yetişən Qara Yusif 1406 - cı ilin payızında Şənbə Qazan yaxınlığında Əbubəkri məğlub edərək Teymuri ordularını darmadağın etdi. 1408 - ci ildə Təbriz yaxınlığında, Acıqay

*Qaraqoyunlu dövrünə aid
dəbilqə (Azərbaycan Milli
İncəsənət muzeyi)*

Qaraqoyunlu dövlətinin bayrağı

sahilində Sərdirud döyüşündə oğlu Əbubəkrin qisasını almağa gələn Miranşahın ordusu da Qara Yusif tərəfindən darmadağın edildi və o, öldürüldü. Teymurilərin Azərbaycanda hakimiyyətinə son qoyuldu.

Keçmiş müttəfiqi Qara Yusifin nüfuzunun artmasından qorxuya düşən Sultan Əhməd Cəlairi Şirvanşah İbrahimlə ittifaqa girdi. Şirvanşah I İbrahim oğlu Kəyumərsin başçılığı ilə Sultan Əhmədə kömək üçün hərbi dəstə göndərdi. Lakin onların birləşməsinə imkan verməyən Qara Yusif Kəyumərsin başçılıq etdiyi ordunu darmadağın etdi, özünü isə əsir aldı. Qara Yusif 1410 - cu ildə Qara Yusif Şənbə-qazan adlı yerdə Sultan Əhmədə məğlub edir və Cəlairilər dövlətinin varlığına son qoydu. Şirvanşahlar dövləti istisna olmaqla bütün Azərbaycan torpaqlarını, Gürcüstanın şərqini, indiki Ermənistanı, Qərbi İran və İraqı əhatə edən Azərbaycan Qaraqoyunlu dövləti yarandı. Dövlətin paytaxtı Təbriz şəhəri seçildi. Ali idarəçilik Qara Yusifdə olsa da, Təngələrdə (pullarda) oğlu Pərbudağın adı göstərilirdi.

Şirvanşah I İbrahim oğlu Kəyumərsi Sultan Əhməd Cəlairiyə köməyə göndərməsi və onun iki aylıq Təbriz hakimiyyəti Qara Yusiflə arasında düşmənçiliyə gətirib çıxarmışdı. I İbrahim Qaraqoyunlularla döyüşün qaçılmaz olduğunu anladığıda Qara Yusifə qarşı Şəki hakimi Seyid Əhməd və Kaxetiya çarı II Konstantinlə ittifaqa girir. Qara Yusifin qoşunu Kür çayı sahilində bur ay davam edən döyüşdə I İbrahim və müttəfiqlərini məğlub edərək onları əsir götürür. Lakin İbrahim Qara Yusifdən vassal asılılığını qəbul etmək müqabilində Şirvanı idarə etmək hüququ alır. Qara Yusifə qarşı çıxmış Seyid Əhməd və 300 gürcü aznauru ilə birlikdə II Konstantin edam edilir.

Hələ 1407 - ci ildə gürcü dəstələrinə öz ərazilərindən qovmuş Borçalı türkləri 1416 - cı ildə Qara Yusifin hakimiyyətini tanıdılar.

1420 - ci ildə Qara Yusifin ölümündən sonra dövlətin daxilində çəkişmələr başlanır və ölkə parçalanma təhlükəsi ilə üzləşir. Qara Yusifin oğlanlarından İsgəndər hakimiyyəti ələ keçirir. 1421-ci il Alaşkert və 1435-ci il Təbriz döyüşlərində İsgəndər Teymuri Şahrux və Şirvanşah I Xəlilullahın birləşmiş qüvvələrinə məğlub olur. Sonra Şahrux Qaraqoyunlu taxtına Cahanşahı çıxarır və o, Şahruxun vəfatına qədər dövləti Teymurilərin vassal kimi idarə edir.

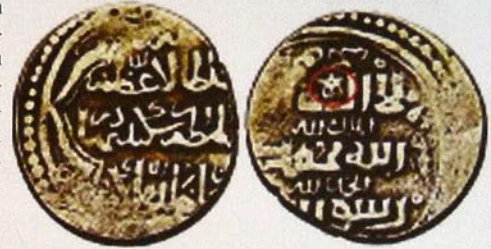
Görkəmli dövlət xadimi, şair, hürufi fəlsəfəsinin tanınmış nümayəndəsi Müzəffərəddin Cahanşah Həqiqi 1440- 1441 - ci illərdə, Gürcüstan üzərinə uğurlu yürüş təşkil edir. Bir neçə ildən sonra isə ərəb İraqına hücum edərək Bağdadı alır. Əvvəlki Qaraqoyunlu hökmdarlarından fərqli olaraq Teymuri və Osmanlı dövlətləri ilə dostluq siyasəti yeritməklə Cahanşah nəinki Qaraqoyunlu dövlətinin əvvəlki sərhədlərini bərpa etdi, hətta onun ərazisini qonşu torpaqlar hesabına genişləndirdi.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qaraqoyunlu dövləti Teymurilərdən asılı olaraq qalırdı. Qaraqoyunlu dövləti yalnız 1447 - ci ildə Şahrux Xorasanı dəyişəndən sonra tam müstəqillik qazandı.

Cahan şah 1458-ci ildə Teymurilərin paytaxtı Herata daxil olur və 1959-cu ildə Əbusəidlə müqavilə bağlayaraq təminat alıb geri qayıdır.

Həmin dövrdə günü - gündən möhkəmlənən və görkəmli sərkərdə, siyasi xadim Uzun Həsənin idarə etdiyi Ağqoyunlu dövləti formalaşdı. Uzun Həsən tez - tez Cahanşahdan vassal asılılığında olan torpaqlara hücum edir.

Onun fəallaşdığını görən Cahanşah Osmanlı sultanının məsləhəti ilə qəti qərar verir. Qoşun toplayaraq Ağqoyunlu bəyliyinə mərkəzi Diyarbəkirə yönəlir. Lakin yaxın adamlarının təkidi ilə o, döyüşə girmir və qoşunu qışlamağa göndərir. Bundan istifadə edən Uzun Həsən 1467-ci ilin yazında Muş düzənliyində qəflətən Cahanşahın qoşunlarına hücum edir və onları məğlub edir, Cahanşah öldürülür. Təbrizə gətirir və özünün tikdirdiyi "Göy məscid" də dəfn edirlər. Qaraqoyunlu dövləti özünün mövcudluğunun 58-ci ilində süqut edir.

Qara İsgəndər zamanı

Qara Yusif zamanı

*Müəllif: Səbail rayonu R.Hüseynov
adına 49 nömrəli "İntellekt" məktəb-
lisesinin 9-cu sinif şagirdi
Rəsul Nəsimov*

**Elmi rəhbər:
Jalə Hüseynova**

Uzun Həsən və Ağqoyunlu dövləti (1468-1503)

Həsən padşah Bayandur – Ağqoyunlu dövlətinin (1468-1503) banisi, sərkərdə və dövlət xadimi. O, Bayandur tayfasından idi. Uca boylu olduğuna görə «Uzun Həsən» ləqəbini almışdı.

Hakimiyyət uğrunda mübarizə:

1453-cü il yanvarın 16-da Diyarbəkira daxil olan Uzun Həsən qardaşı Cahangir Mirzənin qüvvələrini dağıtdı. Cahangir Mirzə Mardinə qaçdı, sonralar ağqoyunluların əsas rəqibi olan Qaraqoyunlu Cahənşahla ittifaqa girdi. Uzun Həsən qaraqoyunlulara qarşı mübarizə aparmaq üçün ciddi tədbirlər gördü. Hələ XV əsrin əvvəllərində Ağqoyunlu tayfaları Qaraqoyunlu dövlətinin tərkibində idilər. Qaraqoyunlu dövlətinin daxili vəziyyətinin

pisləşməsindən istifadə edən ağqoyunlu tayfalarının başçısı Uzun Həsən 1467-ci il Muş döyüşündə Cahənşahın başçılıq etdiyi Qaraqoyunlu qoşunlarını məğlubiyətə uğrattı, Cahənşah Həqiqi öldürüldü.

1468-ci ildə Uzun Həsən heç bir çətinlik çəkmədən Azərbaycana cənubunu və Qarabağı tutdu. Qaraqoyunluların xeyli hissəsi ağqoyunlularla birləşdi. Təbriz Ağqoyunlu dövlətinin paytaxtı oldu. Beləliklə, Qaraqoyunlu dövləti süquta uğradı və onu Ağqoyunlu dövləti əvəz etdi.

Hər tərəfdən düşmənlərlə əhatə olunmuş Ağqoyunlular, öz müttəfiqlərini Osmanlı imperiyasının Avropaya doğru genişlənməsindən qorxuya düşən qərb dövlətləri arasında axtarırlar. Uzun Həsən öz müsavirləri vasitəsilə bir neçə Avropa ölkəsi ilə ona odlu silah yardımı göstərilməsi barədə danışıqlar aparır. Həmin yardım Qara dəniz vasitəsilə Uzun Həsənin müttəfiqi, Ağqoyunlu tayfaları ilə qədimdən əməkdaşlıq edən yunan Trapezund(Trabzon) imperiyası üzərindən keçib gəlməli idi.

Osmanlılar bunun qarşısını almaq istəyir və 1453-cü ildə Fateh II Mehmet tərəfindən Konstantinopol işğal olunduqdan sonra Trabzon imperiyasını məhv etmək qərarına gəlirlər. Uzun Həsən buna mane olmaq istəsə də, Osmanlı qoşunlarının Ağqoyunlu ərazisinə müdaxiləsi onu məcbur edir ki, sülh təklifi ilə onlara müraciət etsin. Osmanlıların Yassıçəmən yaylağında yerləşən düşərgəsinə Uzun Həsənin anası Sara xatunun başçılığı ilə elçilər yollanır. Sara xatun mahir bir diplomat kimi öz ölkəsindən çox-çox uzaqlarda da tanınmışdı. O, bu dəfə də öz vəzifəsinin öhdəsindən gəlir – sülh bağlanır.

Uzun Həsəni neytrallaşdırmaq üçün II Mehmet Trabzon üzərinə hücumu keçərək Sara xatunu və onun başçılıq etdiyi heyəti də özü ilə götürür. 1461-ci ildə Trabzon mühasirəsi qələbə ilə nəticələnir. Sara xatun sultani inandırma bilir ki, Trabzon xəzinəsindəki sərvətin bir hissəsi onun gəlini Dəspinə xatuna çatmalıdır və həmin iri məbləği də götürüb, özü ilə vətənə aparır. Ağqoyunlu dövləti Qara dənizdən keçən ənənəvi ticarət yolunu itirmiş olur. Bundan sonra osmanlılar Uzun Həsənin digər bir müttəfiqini – Qaraman bəyliyinə də tutub, onu faktiki olaraq Aralıq dənizinə çıxışdan da məhrum edirlər.

Teymurilərin məğlub edilməsi

Qaraqoyunluların süqutundan sonra teymuri Əbu Səid öz müttəfiqi Həsənəlini müdafiə etmək pərdəsi altında Azərbaycan üzərinə hücumu keçməyə hazırlaşır. Hətta Sara xatunun sülh şərtləri ilə onun hüzuruna göndərilməsi də Əbu Səidi bu addımı atmaqdan çəkindirmədi. Keçmiş müttəfiqi Şirvanşahın köməyinə bel bağlayan Əbu Səid Şirvana doğru hərəkət edir. Lakin Şirvanşah Fərrux Yasar Ərdəbil hakimi Şeyx Heydərlə birlikdə Uzun Həsənin tərəfinə keçir və Əbu Səidin qoşunları tamamilə mühasirəyə alınır. Orduda aclıq başlanır. Uzun Həsən Əbu Səidin danışıq təklifini qəbul etmir və gözlənilmədən düşmən qoşununa hücum edib, onu pərən-pərən salır. Bu döyüş tarixə Mahmudabad döyüşü kimi daxil olmuşdur. Əbu Səid qaçmağa cəhd göstərsə də, onu tutub edam edirlər.

Ağqoyunlu imperiyasının yaranması

Qaraqoyunlular dövləti süqut edir, Teymurilər dövləti isə həddən artıq zəifləyir. Uzun Həsən Azərbaycanın əsasında Qərbi İrən, İraqın, indiki Ermənistanın, Diyarbəkirin, Şərqi Gürcüstanın və digər kiçik ərazilərin də daxil olduğu möhtəşəm bir dövlət yaradır. Həmin dövlətin paytaxtı isə qədim Azərbaycan şəhəri Təbriz olur.

Ağqoyunlu dövlətinin tarixində yeni bir dönəm başlayır. Artıq onun bir, lakin çox güclü düşməni qalmışdır. Bu, Osmanlı dövləti idi. Onunla mübarizə aparmaq üçün isə ölkəni iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirmək, ordunu yenidən təşkil etmək və güclü müttəfiqlər tapmaq lazım idi. Uzun Həsən özünəməxsus çeviklik və enerji ilə bu məsələlərin həllinə başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, o, bundan əvvəl də həmin istiqamətdə müəyyən işlər görmüşdü. İlk növbədə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkan vermək üçün Uzun Həsən bir sıra islahatlar aparmışdı. Ordusunun təkmilləşdirilməsi haqqında çox düşünən Uzun Həsən bu məqsədlə Avropadan mütəxəssislər çağırır və nizami ordu yaratmaq istəyir. Venesiya və başqa ölkələrdən gəlmiş mütəxəssislər odlu silah istehsal etmək üçün ona köməklik göstərirlər. Ölkədə top istehsalına başlanılır, topçu kadrlar hazırlanmasının əsası qoyulur. Lakin lazımi qədər top istehsal etmək Uzun Həsənə müyəssər olmur, topların qərbdən gətirilməsi işi isə müxtəlif səbəblər üzündən tez-tez pozulur.

Uzun Həsən böyük tikinti işləri də aparır. O, Təbrizdə örtülü Qeyseriyyə bazarını, Nəsiyyə mədrəsəsi ilə birlikdə möhtəşəm məscid və digər ictimai binalar tikdirir. Uzun Həsənin sarayında alimlər məclisi fəaliyyət göstərir və zəngin kitabxana yaradılır. Kitabxanada çoxlu alim çalışır, onun nəzdindəki emalatxanalarda isə o

dövrün ən görkəmli xəttat və rəssam-miniaturçuları fəaliyyət göstərirdi. Sonralar, Səfəvi şahlarından İsmayıl və Təhmasibin zamanında həmin kitabxana genişlənir və daha da zənginləşdirilir.

Uzun Həsənin parlaq qələbələrindən sonra Ağqoyunlu dövlətinin nüfuzu artır. Uzun Həsənin özünü Əmir Teymur və Makedoniyalı İskəndərlə müqayisə edirlər. Uzun Həsənin müasiri Fəzlullah ibn-Ruzbihan Xunci yazırdı:

«Xaqan əl-afaq, sahib-qıran, muin əl-xilafə vəs-səltənə Əbu-nəsr Həsən Bahadır xan Qaraqoyunluların Cahən şahlığına son qoydu. Onlar dünyanın hakimiyyət düzündə əlaqə oturları idi. O, Cahən şahın xəzinə alovundan şam yandırmaq istəyən oğlu Həsən Əliyə ölüm şərbətini daddırdı. Uzaq Otrar və Kaşğar vilayətlərindən yüz min döyüşçü ilə Qarabağ üzərinə hücumla gələn teymuri sultan Əbu Səidni yəmənlə bağını qara bağa döndərdi. Beləliklə, cəmisə bir neçə il ərzində o, öz hakimiyyətinin sərhədlərini Fəratdan Amu-Dəryaya və Rumdan Ümman adalarına qədər genişləndirdi. Onun atlarının ayaqları altında gürcülərin torpaqları dəfələrlə tapdandı. O, öz bayrağını Ruma və Suriyaya qədər apardı. O, sərhədyanı torpaqlarını və yolları qoruyub müdafiə etdi və bununla da İslamın rəmzlərinə yeni can verdi. O, çox böyük səxavət göstərərək, 400-dən artıq dini xeyriyyə idarəsi (zaviyə və ribat və xanəqah) yaratdı...»

Uzun Həsənin islahatçılıq fəaliyyəti

Qaynaqlarda Uzun Həsənin islahatçılıq fəaliyyəti haqqında müfəssəl məlumat verilməmişdir. Onun tərtib etdiyi «Qanunnamə»nin mətni bizə gəlib çatmamışdırsa da, islahatlar haqqında salnaməçilərin «Həsən padşah qanunları» və ya «Dəsturi-Həsən bəy» adlandırdıqları qanunlar bəzəki cüzi məlumatlarına əsasən mühakimə yürütmək mümkündür. Ağqoyunlular dövlətinin Osmanlı imperiyası tərkibinə qatılan qərb ərazilərinə aid olan bəzi sənədlər Türkiyə arxivlərində saxlanılır. Bu mənbələr Ağqoyunlu dövlətinin vilayətlərində feodal münasibətlərini araşdırmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Uzun Həsənin islahatının ümumi xarakteri haqqında «Tarix əl-Qiyasi» də deyilir:

«Uzun Həsən ədalətli və xeyirxah idi. O, bütün dövləti ərazisində tamğanı ləğv etmək istəyirdi. Lakin əmirləri onunla razılaşmadılar. Sultan tamğanı yarıbayarı azaldaraq iyirmidə bir dirhəmə çatdırmışdı. O, bütün ölkədə yığılan vergilərin həcmiini dəqiqləşdirdi. Uzun Həsən

əhali arasındakı mübahisə və şikayətlərə aid «Qanunnamə» də tərtib etdirmişdi. O, günahkarları sərt şəkildə cəzalandırmağı tələb edirdi. Sultan «Qanunnamə»ni icra edilmək üçün dövlətin bütün vilayətlərinə göndərmişdi».

Məhəmmədin «Qanunnamə»sindən sonra ən möhtəşəm «Qanunnamə» Həsən Bayandurinin dövründə verilən qanunlar toplusudur.

«Qanunnamə»lər vergi ödənilməsində qayada-qanun yaratmaqla özbaşına yığılan və həmin dövürdə «ŞİLTAQAT» adlanan hər cür vergini ləğv etdi. Uzun Həsənin hökmdarlığı dövründə köçəri malدارlar «Qopçur» əvəzinə «Rəsmi yataq» adlanan vergi ödəyirdilər. Bu vergi «qopçur» və «Çobanbəyi»yə nisbətən yüngül idi..

«Salnaməçi Xandəmiri yazırdı ki, vergi islahatı nəticəsində əkinçilərin vəziyyəti xeyli yaxşılaşdı. Uzun Həsənin günbəgün artan ədalətindən Arran, Fras, Kirman, Əcəm və Ərəb İraqları abadlaşmağa başladı.

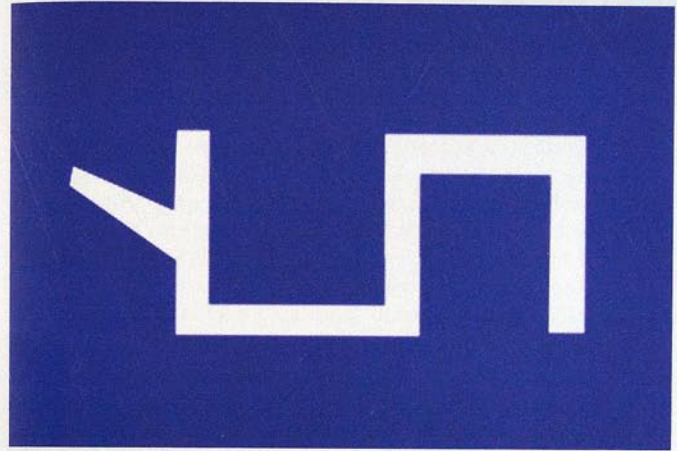
Bu «Qanunnamə» tək vergi sistemində yox, həmçinin daxili işləri qaydaya saldı. Hərbi – köçmə tayfaların, əyyan və feodalların mərkəzi hakimiyyətə təbə edilməsində «Qanunnamə»nin böyük rolu vardı. Bu qanunlar xvı əsr boyunca istifadə edilmişdir.

Osmanlı-Ağqoyunlu müharibəsi

Fateh Sultan Mehmet

Avropa Uzun Həsənə böyük ümidlər bəsləyirdi. İndi yalnız o, Osmanlı imperiyasının fikrini yayındıra və onu Avropaya doğru irəliləməkdən saxlaya bilərdi. Bu dövrdə Uzun Həsən Venesiya Respublikası, Böyük Moskva Knyazlığı, Qızıl ordu, Polşa, Avstriya, Macarıstan, Çexiya, Almaniya, Vatikan, Rodos, Kipr, Qaraman bəyliyi və başqa dövlətlərlə diplomatik münasibətlər saxlayırdı.

Ağqoyunlu dövlətinin Venesiya Respublikası ilə diplomatik münasibətlərinə dair materiallar daha yaxşı qorunmuşdur. Bu ölkə Uzun Həsənin sarayında daim səfirlər saxlamış, müxtəlif vaxtlarda Katerina Zeno, Barbaro və Ambrozio Kontarini bu-

rada elçi olmuşlar. Venesiya Senatı öz iclaslarında tez-tez Uzun Həsənin Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizəyə cəlb olunması məsələlərini müzakirə edirdi. Uzun Həsən Qara və Aralıq dənizlərinə çıxış qazanmaq uğrunda mübarizəyə hazırdır, lakin onun şərtləri də var. O, tələb edir ki, odlu silahla təmin edilsin və hər iki ölkə hərbi əməliyyatlara eyni vaxtda başlasın. Venesiya tərəfi ilə əldə olunmuş razılıq əsasında odlu silah yardımını Qaraman bəyliyi ərazisindən həyata keçirilməlidir. Lakin sultan II Mehmet hadisələri qabaqlayaraq, Qaraman bəyliyinə qalan yerlərini də işğal edir və Uzun Həsənin Qərbi Avropa ilə əlaqələrini tamamilə kəsir. Uzun Həsən də bunun cavabında 1472-ci ilin baharında öz qoşunlarını Qaramana yeridir. Bir neçə parlaq qələbə qazandıqdan sonra məşhur Ağqoyunlu süvariləri Qaramanı osmanlılardan təmizləyərək, Aralıq dənizinə çıxış əldə edir. Lakin Uzun Həsənin cəhdləri boşa çıxır. Müttəfiqlər nəinki ikinci cəbhəni açmır, hətta razılaşdıqları kimi, odlu silahı sahələ də çıxarmırlar.

Beysəhir yaxınlığındakı döyüşdə Ağqoyunlu ordusu məğlubiyətə uğrayır və Qaraman yenidən osmanlıların əlinə keçir.

1472-ci il avqustun 18-də Konya yaxınlığında II Mehmedin oğlu Mustafanın başçılıq etdiyi sultan qoşunları ilə baş vermiş döyüşlərdə Ağqoyunlu qüvvələri məğlub oldular. Ağqoyunlu sərkərdələrindən olan Uzun Həsənin oğlu Yusif Mirzə digər iki qardaşı ilə birlikdə əsir alındı və edam edildi.

Malatya döyüşü

1473-cü ilin ortalarında Venesiya ilə odlu silah təminatı barədə yeni razılığa gələn Uzun Həsən qoşunlarını təzədən Aralıq dənizi sahillərinə yeridir. Bu dəfə II Mehmet Ağqoyunluları yolda qarşılayır. Uzun Həsən Fərat çayının sol sahilinə çıxır, osmanlılar isə cənuba dönərək, sağ sahillə hərəkət edirlər. Uzun müddət heç biri çayı keçməyə cürət etmir. Nəhayət, avqustun 1-də Malatya yaxınlığında çoxdan gözlənilən döyüş başlayır. Ağqoyunlu qoşunu düşməni aldatmaq məqsədilə bir az geriyyə çəkildi. Bu hərəkəti zəiflik sanan Xasmuradın qüvvələri mühasirəyə alındılar, Uzun Həsən qalib gəldi, Osmanlı sərkərdəsi isə həmin döyüşdə öldürüldü. Bu gərgin döyüş üç saat qədər davam edir və Uzun Həsənin tam qələbəsi ilə başa çatır. II Mehmet sülh müqaviləsi bağlamağı təklif etsə də, Uzun Həsən hərbi əməliyyatları davam etdirmək qərarına gəlir. Osmanlıların qüvvələri tükənməmiş Fərat çayının sağ sahilləri ilə geri çəkilirlər.

Otluqbəli döyüşü

Bu döyüşdən on gün sonra Uzun Həsənin öz qüvvələrinə arxayın olan sərkərdələri onu inandıraraq, çayı keçmək və osmanlıları tamamilə əzmək fikrinə gətirirlər. Əvvəl-əvvəl osmanlıları mühasirəyə alaraq,

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

artilleriyadan istifadə etməyə imkan verməmək onlara müyəssər olur. Osmanlılar mühasirəyə alınıblar və məğlubiyyət əzəfindədirlər. Son anda isə onlar hiyləgər bir manevr edərək, mühasirədən çıxır və artilleriyalarını işə salaraq, təqribən 8 saat davam edən döyüşü udurlar. Bu döyüş tarixə Otluqbəli (Tərçan) döyüşü kimi daxil olub. Həmin qələbə osmanlılara elə ağır başa gəlir ki, sultan hərbi əməliyyatları davam etdirmədən və hətta Ağqoyunlulara qarşı heç bir ərazi iddiası irəli sürmədən tez-tələsik İstanbula yola düşür.

Uzun Həsənin Avropa dövlətləri ilə əlaqələri

Məğlub olduqdan sonra da Uzun Həsən osmanlılar əleyhinə yaradılmış koalisiyanın daha da möhkəmləndirilməsi uğrunda fəal siyasi mübarizəyə qoşulur. Onun sarayında yenə də Avropa ölkələrindən gəlmiş elçiləri tez-tez görmək olar. O, osmanlılara qarşı yeni hərbi əməliyyatlara başlayacağını bildirir və müttəfiqlərini də buna çağırır.

Gürcüstan, Misir və Suriya yürüşləri

Uzun Həsən feodal pərakəndəliyindən istifadə edərək Gürcüstanı öz hakimiyyəti altına salmaq üçün cəhdlər etmişdi. Uzun Həsən asanlıqla qazanılmış qələbələrlə əsgərlərin döyüş ruhunu yüksəltmək istəmiş, onların müəyyən qədər qənimət əldə etməsinə şərait yaratmışdı.

1474-1477-ci illərdə Uzun Həsən özünün son yürüşünü – Gürcüstan üzərinə edir. Oradan zəngin qənimət və əsirlər qayıdır. Beləliklə, Uzun Həsən Tiflis də daxil olmaqla Şərqi Gürcüstanı ələ keçirir.

Bundan az sonra 1478-ci ilin 5 yanvarında Uzun Həsənin özü də həyatla vidalaşır. Onu özünün tikdirdiyi Nəsryyə məscid kompleksində dəfn edirlər. Bundan sonra həmin məscid «Həsən padşahın məscidi» adlanır.

Onun vəfatından sonra Ağqoyunlu dövləti zəifləməyə başlayır. XV əsrin sonlarında hakimiyyət uğrunda mübarizələr nəticəsində 1500-cü il Əbhər sülhü ilə Ağqoyunlu dövləti iki hissəyə parçalanır.

1501-ci il Şərur döyüşündə Ağqoyunluların birinci, 1503-cü il Həmədan yaxınlığında Almaqulağı döyüşündə isə ikinci qolunun süquta uğradılması ilə bu dövlətin varlığına tamamilə son qoyulur.

*Səbail rayonu 160 nömrəli Klassik
qımnaziyanın 10-cu sinif şagirdi
Ceyla Qafarova*

**Elmi rəhbəri:
Cəfər Abdiyev**

SARA XATUN

Əsrlər boyu qadınlar tarixdə öz izlərini qoymuş və qoyur, hətta zaman-zaman onun gedişini dəyişirlər. Qədim zamanlardan bəri qadınlar birmənalı şəkildə insan həyatının yaradıcılıq mənbəyi kimi qiymətləndirilmişlər. Azərbaycan qadınları ölkəmizin tərəqqisində, inkişafında və formalaşmasında iştirak edərək tariximizdə silinməz iz qoymuş və qoymaqladırlar. Onların bəziləri hələ yüz illər öncə həyatdan köçsələr də, müasir mədəniyyətimizdə yaşamaqda davam edirlər və onlara hörmət əlaməti olaraq mən bu mövzunu açmaq qərarına gəldim. Mövzu Azərbaycan tarixinə böyük təsir göstərmiş və göstərməkdə olan bütün qadınlara həsr olunur. Xüsusilə mövzunun baş qəhrəmanı Sara Xatundu.

Həyatı

Sara Xatun - Azərbaycan tarixində ilk birinci xanım statusunda olmuş və Şərqdə ilk diplomat qadın kimi qəbul edilir. O, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anasıdır.

Uzun Həsənin (Ağqoyunlu dövlətinin başçısı, yüksək təhsilli və görkəmli dövlət xadimi) anası Sara Xatun Azərbaycan tarixində ilk qadın-diplomat olmuşdur. O, maarif və elmin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Onun məsləhəti ilə oğlu öz dövrünün aparıcı alimlərini saraya topladı. Sara Xatun, siyasətdə fitri istedadla malik idi və oğluna öz məsləhətləri ilə kömək üçün həmişə onun yanında olurdu. O, siyasi hadisələrdən, tendensiyalardan və mənafeələrdən xəbərdar idi və bilirdi ki, onlar ölkəsi üçün hansı əhəmiyyəti kəsb edir. Dünya və hər b elmindəki dəyişiklikləri diqqətlə izləyərək, o Uzun Həsənə güclü ordu və artilleriya yaratmaqda kömək etdi. Uzun Həsənin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ənənəvi şər q ölkələri ilə yanaşı Avropa dövlətləri ilə də geniş diplomatik münasibətlər qurdu və Venesiya Respublikası, Albaniya, Macarıstan, Polşa, Almaniya, Kipr və bir sıra digər şər q ölkələrinin saraylarında diplomatik danışıqlar apardı. Sara xatun bu danışıqlarda çox mühüm rol oynamışdır. Onun diplomatiyasının ən aşkar təzahürü ölkəni Osmanlı imperiyasının işğalı təhlükəsindən xilas etdiyi zaman özünü göstərdi. O, təcürbəli və ağıllı diplomat kimi bu vəzifənin öhdəsindən məharətlə gəldi və Osmanlı hökmdarı ilə Ağqoyunlular dövləti arasında sülh bərpası oldu.

II Mehmedlə diplomatik əlaqələr

Bir diplomat kimi Sara xatunun fəaliyyətində, onun Göylühisar-da(Qoyluhisar) sultan II Mehmedlə bağladığı 1461-ci il sülhünün böyük əhəmiyyəti var. Əvvəla o, Osmanlı sultanını ağqoyunlular üzərinə hücum etmək fikrindən daşındırmalı idi. Çünki II Mehmedin bu hücumu Ağqoyunlu dövlətinin varlığına son qoya bilərdi. Bu məqsədə nail olduğunda sonra Sara xatun sultanı mümkün qədər Trabzonu fəth etmək fikrindən də döndərməli idi. Mənbələrin məlumatına görə diplomatik danışıqlar zamanı Sara Xatun və II Mehmed bir-birinə “ana”, “oğul” deyə müraciət edirmişlər. Sara xatun bu danışıqlar zamanı özünün bütün diplomatik ustalığından istifadə edərək Uzun Həsənin birinci tapşırığını yerinə yetirə bildi. II Mehmed Ağqoyunlu dövlətinə qarşı müharibə etmək fikrindən daşındırdı. İki ölkə arasında sülh bağlandı. Bu sülhün o zaman Ağqoyunlu dövləti üçün böyük əhəmiyyəti olmuşdu. Məhz Sara xatunun bağladığı bu müqavilə nəticəsində o zaman Osmanlı ilə toqquşmağa qadir olmayan Ağqoyunlu dövləti öz müstəqilliyini saxlaya bilmişdi. *Azərbaycan dövlətçilik tarixinə daxil olan, Sara Xatun adını fəxrəli çəkə biləcəyimiz bir qadın diplomat olmuşdur.*

DİPLOMATİK FƏALİYYƏTİ

Ağqoyunlu dövlətinin xarici ölkələrlə diplomatik əlaqələrində Sara Xatunun rolu daha mühüm idi. Uzun Həsən bütün xarici siyasət məsələlərini onunla məsləhətləşir, ən məsul diplomatik danışıqlar üçün onu göndərirdi. Qaffari, «Tarixi Cahan Ara» əsərində deyir:

Uzun Həsənin anası Sara Xatun olduqca adil, müşfiq və işini bilən bir hakim idi.

O, nəinki xarici ölkələrin ayrı-ayrı diplomatları ilə, həmçinin teymuri hökmdarı Əbu Səid, Osmanlı imperatoru II Mehmed kimi dövlət

başçıları ilə də diplomatik danışıqlar aparmış, Ağqoyunlu dövlətinin xarici siyasi mənafeyini müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdi. Osmanlı Ağqoyunlu dövlətinin müttəffiqi və Aralıq dənizi sahilində əlverişli strateji məntəqə olan Qaraman əmirliyinin aradan qaldırmaq istədikdə Osmanlı sultanı II Mehmed danışıqlar aparmaq üçün yenə də Sara xatun göndərilmişdi. Sara xatunu bir diplomat, həmçinin dövlət xadimi kimi də təkcə Şərqdə deyil, Avropada da tanıyırdılar. Venesiya respublikasının senatı onun Ağqoyunlu sarayındakı nüfuzunu nəzərə alaraq, demək olar ki, Azərbaycana göndərilən bütün diplomatlarına ciddi tapşırırdı ki, Sara xatuna ehtiram göstərsinlər, müxtəlif hədiyyələr versinlər, məqsədlərinə nail olmaq üçün ondan geniş istifadə etsinlər. Venesiyadan Azərbaycana göndərilən, demək olar ki, bütün diplomatik sənədlərdə Sara xatunun adı çəkilir, ondan bəhs olunur.

*Səbail rayonu C.Əsgərov
adına 50 nömrəli tam orta məktəbin
10-cu sinif şagirdi Həbib İbrahimov*

**Elmi rəhbər:
Dursun Atakişiyeva**

SƏFƏVİLƏR DÖVLƏTİ VƏ ŞAH I İSMAYIL XƏTƏİ (1501-1736)

1 501-ci ildə Şah I İsmayılın Təbrizdə elan etdiyi Azərbaycan Səfəvi dövləti Ərdəbilda Şeyx Səfiəddin əl-İshaq (1252-1334) tərəfindən əsas qoyulan Ərdəbil İrşad evinin təməli üzərində yaradıldı. Tərəfdarlarının "ey piri-türk" deyə müraciət etdiyi Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin XIII əsrin sonlarında yaratdığı Səfəviyyə ordeni Şeyx İbrahimdən (1429-1447) başlayaraq hakimiyyətə çevrildi və Şeyx İsmayılın hakimiyyətə gəlişi ilə əvvəlcə Azərbaycana, daha sonra Fəratdan Qəndəhara, Qafqazdan Hind okeanına qədər 2.800.000 km² ibarət geniş bir ərazini əhatə edən imperiyaya çevrildi. Bu imperiyanın yaranışı, inkişafı və tənəzzülünü qıscaca olaraq belə xarakterizə etmək olar: "Azərbaycan Səfəvi dövlətinin günəşi Ərdəbildə doğdu. Təbrizdə parıldamağa başladı. Qəzvinə ətrafa işıq saçdı. İsfahanda işığı qüvvətli bir şəkildə yayıldı. İki əsr sonra isə söndü".

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Xəritə: AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİ

Şah I İsmayıl Təbrizə daxil olub başına tac qoyub yeni dövlətin əsasını qoydu. 1499-1503-cü illərdə apardığı hərbi əməliyyatlarla Ağqoyunluların Azərbaycan mülkünü tamamilə nəzarət altına alan Şah I İsmayıl 1503-1508-ci illərdə hərbi-siyasi fəaliyyətinin ikinci mərhələsində bu dövlətin digər ərazilərini tamamilə Azərbaycan Səfəvi dövləti tərkibinə daxil etdi. Şah I İsmayılın şərqdə Şeybanilər dövləti ilə 1510-1511-ci illərdə apardığı hərbi əməliyyatlar nəticəsində dövlətin şərq sərhəddini Ceyhun (Amudərya) çayına qədər çatdırdı. Qərbdə Osmanlı imperiyası ilə aparılan əməliyyatlar isə o qədər də uğurlu olmadı. Səfəvilərə qarşı apardığı müharibədə əslində Asiyanın içərilərindən gələn ticarət yollarını ələ keçirməyi qarşısına məqsəd qoyan Osmanlı bu planını reallaşdırmaq üçün hətta Anadoludakı qızılbaş soydaşlarına xor baxaraq onların ünvanına "ətrak-i bi-idrak" (ağılsız türklər), "türkman-i bi-iman" (imansız türkman) kimi təhqiramiz ifadələr işlətməkdən, hürufi, rafizi, mühlid, abdal kimi sürgün və edamlara məruz qoyan fərmanlar verməkdən belə çəkinməmişdir. Bunun nəticəsi idi ki, Anadoludan köç etməyə məcbur qalan türkman tayfalar Şah I İsmayılın təmsalında Azərbaycan Səfəvi dövlətinə xilaskar kimi baxırdılar. Məsələn, XVI əsrin məşhur türkman şairlərindən PİR SULTAN ABDAL (1480-1550) şeirlərində nəinki Qızılbaş ölkəsinə getmək istəyini, hətta şahı İstanbulda görmək istədiyini aşi-karənə bəyan edirdi:

*"Çəkə sancağı götürə
Şah İstanbula otura
Frenktən yesir gətirə
Xorasana sala bir gün".*

Lakin, Səfəvilərlə Osmanlılar arasında 23 avqust 1514-cü ildə baş

tutan hələdedici Çaldıran döyüşü Şah I İsmayılın məğlubiyyəti və Şərqi Anadolunun itirilməsi ilə nəticələndi. Sultan I Səlim mərkəz Təbrizə daxil olmağı bacarsa da burada möhkəmlənə bilmədi və Şərqi Anadolu ilə kifayətlənməli oldu.

Şah I İsmayılba bağlı diqqəti cəlb edən bir digər məsələ onun sərkərdəlik məharətidir. Şah I İsmayıl zamanında qızılbaş ordusunun həyata keçirdiyi irili-xırdalı 100-ə qədər döyüş əməliyyatının 1/3 hissəsindən çoxu şəxsən şahın komandanlığı altında aparılmış və o, iştirak etdiyi döyüşlərdən yalnız birini – Osmanlılara qarşı keçirdiyi Çaldıran döyüşünü uduzmuşdu. O, peşəkar süvari ordusuna arxalanaaraq, açıq döyüşü üstün tutur və öz rəqiblərini çox vaxt qədim türk savaşı ənənələri əsasında məğlub etməyi sevirdi. Şah I İsmayılın hərbi taktikasında sürət və çeviklik ən mühüm faktorlar olub, müdafiə anlayışına yer yox idi. Səhra döyüşlərində o, əsasən düşmənin səflərini qəti hücumla cinahlardan yarmaqla qələbə qazanmağa üstünlük verirdi. Həmçinin geri çəkilməyi təqlid edərək, düşməni pusquya salmağı nəzərdə tutan “turan taktikası” və ya “qurd oyunu” adlanan manevari məharətlə təbiiq edirdi. Şirvanşah Fərrux Yasara qarşı Cabanı(1500), Ağqoyunlu Əlvəndə qarşı Şərrur(1501), Ağqoyunlu Murada qarşı Almaqulağı düzündə(1503), Əlaüddövlə Zülqədərə qarşı Ceyhun çayı sahilində, (1508) özbək hökmdarı Şeybani xana qarşı Mərv yaxınlığında, (1510)Orta Asiya xanlarının birləşmiş qüvvələrinə qarşı Ceyhun çayı sahilində və Osmanlı Sultan Səlimə qarşı Çaldıran səhrasında apardığı döyüşlər onun ən böyük meydan müharibələri hesab oluna bilər. Təkcə meydan müharibələrində deyil, səhər və dağ döyüşlərində də sərkərdəlik məharətini isbat etməyə nail olmuşdu. İsfahan və Yəzdi mühasirə və küçə döyüşləri nəticəsində fəth etməsi, Əmir Hüseyn Kiya Çələviyə qarşı Mazandaranın güclü istehkamlara malik dağlıq ərazilərində apardığı uğurlu əməliyyatlar buna bariz nümunədir. Qüvvələr nisbətinin rəqibin xeyrinə olduğu bir sıra döyüşlərdə qalib çıxması Şah I İsmayılın komandanlıq istedadının göstəricisidir. Odlu silah, xüsusən də artilleriya haqqında söz düşəndə, “namərdin mərddən ayırd edilməsi və müəyyənləşdirilməsində qılınc sıyırmağın

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

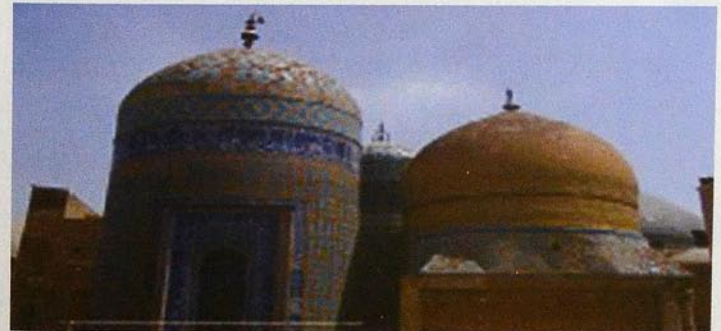
daha zəruri olduğunu vurğulayırdı. Almaqulağı döyüşü ərəfəsində qızılbaşlar Ağqoyunlulardan 20 ədəd artilleriya ələ keçirənlər də döyüş zamanı Şah I İsmayıl topxananı işlətməməyi əmr etmişdi.

Sərkərdəlik məharəti ilə yanaşı yüksək mənəvi keyfiyyətlərin daşıyıcısı olan Şah I İsmayıl mənbələrdə “rəiyyətpərvər və ədalətli hökmdar”, “insafli və mürvətli padşah” deyə yad edilir. O, müxtəlif yerlərdə olarkən sakinlərlə görüşür, onların problemlərini dinləyir, ədalətsizliyə məruz qalanların haqqını bərpa edir, yoxsulların və rəiyyətin əhvalı ilə maraqlanır, rəiyyətdə və tabeçiliyindəkilərə köməklik göstərməklə məşğul olur” miskinlərə əməllər paylayır, dövlət işlərində ədalət nümayiş etdirirdi. Nə olursa olsun, daim ədəb-ərkanə fikir verirdi.

Dövlət başçısı, şeyx, sərkərdə olmaqdan ziyadə həm də şair olan Şah I İsmayıl Xətəinin ölümsüz poeziyası arındırılmış Azərbaycan dilinin duruluq çeşməsi kimi klassik irsimizin möhtəşəm abidəsidir. Şairin əvəzsiz nəfəs yağıları öz təmkini, bütövlüyü və sənətkarlıq cəlası baxımından söz xəzinəmizin zirvə örnəkləridir.

İstər dövlət başçısı, istər sərkərdəlik və mənəvi keyfiyyətləri, istərsə də şairlik istedadı ilə fərqlənən Şah I İsmayıl Xətai tariximizin hər baxımdan ibrətamiz xarakterə malik bir şəxsiyyətdir. 1524-cü ildə xəstəliyə düşər olaraq bazar günü axşamı, 22 may tarixində vəfat etməklə əslində “ucalıq və böyüklük məqamından yoxluq sərhəddinə köçmədi”, Həsən bəy Rumlunun yazdığı kimi sadəcə “O, dünyanın viranəliyindən inciməmişdi və xəzinə kimi torpaq altında gizlənməyi” daha üstün gördü və 38 yaşında əbədi olaraq bu dünyaya gözlərini yumdu və özündən sonra 200 ildən çox ömür sürəcək bir dövləti xələflərinə irs qoydu.

Bu danılmaz faktır ki, Müstəqil Azərbaycan Respublikası tarixi köklərə malikdir, və o köklərin ən mühümü Səfəvilər dövlətidir.

Müəllif: Səbail rayonu 236 sayılı tam orta məktəbin 10-cu sinif şagirdi Cavid Hüseynli

**Elmi Rəhbər:
Sara Ağayeva**

Səfəvilər dövləti və Şah I Təhmasib (1501-1736)

Tariximizin ən böyük dövləti olan Azərbaycan-Səfəvilər dövləti 1501-ci ildə İsmayılın özünü Təbrizdə Şah elan etməsi ilə yarandı. Səfəvilər dövləti Azərbaycan tarixində çox böyük rol oynamışdır.

Şah İsmayıl Xətai Səfəvilər dövlətinin banisi və güclü hökmdarı olmuşdur. O, mülki və dini rəhbər kimi şəxsiz nüfuzundan istifadə edirdi. Qızılbaş əmirlərinin itaətsizliyinin ən xırda əlamətlərinin qarşısını amansızlıqla alan I Şah İsmayılın ağıllı siyasəti sayəsində əsrin ilk rübündə mərkəzi hakimiyyətin nüfuzu kifayət qədər yüksəldi.

Şah İsmayılın 37 yaşındaykən vaxtsız və qəfil ölümü mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsinə və tayfa başçıları arasında müharibələrə səbəb oldu. Ölüm yatağında olan Şah İsmayılın vəsiyyətində deyirdi: «Mən canımdan çox sevdiyim Azərbaycanımı tam birləşdirə bilmədim. Şirvanı və Şəkini nəzərdə tuturam. İndi bu şəərəfli iş sənin öhdənə düşür. İnanıram ki, sən bunu edəcəksən. Bunu etmək üçün yeddi Oğuz tayfasını öz ətrafında cəmlə. Çalış ki, heç zaman səndən uzaqlaşmasınlar. Mən Rumlu, Qacar, Avşar, Zülqədər, Təkəli, Ustaclı, Şamlı tayfalarını deyirəm. Onlar sənin döyüşən qolların, səltənətin isə dirəkləridir».

I Şah İsmayılın vəfatından sonrakı birinci onillikdə dövlətdə feodal özbaşınalığı yarandı. İsmayılın oğlu Təhmasib Mirzə formal olaraq şah elan edildi. Şah Təhmasib də ondan heç de geridə qalmamışdır. O Azərbaycanı vahid dövlət halında birləşdirə bilən az sayılı hökmdarlar

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

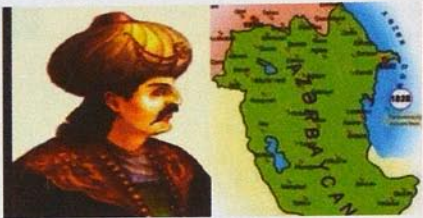
darlardan biridir. Şah I Təhmasib 1524 -cü ildə hakimiyyətə gəlir və bu vaxt dövlət daxilində ara çəkişmələr, hakimiyyət uğrunda mübarizə xeyli güclənmişdi. Təhmasib on yaşında ikən Səfəvi dövlətinin taxt-tacına yiyələnir. I Təhmasib hakimiyyətdə olduğu ilk onillikdə ölkə ərazisindəki ictimai-siyasi vəziyyətə tam nəzarət etməyə nail olmuşdur. Artıq iyirmi yaşında ikən həddi-bülüğa çatmış Təhmasib qətiyyətlə dövlət işlərini öz əlinə aldı. Burada da onun dövlət və siyasi xadim kimi qabiliyyəti özünü göstərdi. Müasir müəlliflər, bir qayda olaraq hakimiyyətdə olmuş şahların şəxsiyyətinin təriflərlə təsvir edirlər. Bu I Şah Təhmasibin səciyyəsi baxımdan da istisnalıq təşkil etmir. Məsələn, Budaq Qəzvini şahın məziyyətlərini sayarkən göstərir ki, ədaləti sayəsində “onun vəkil-ləri, vəzirləri, müstəvfiləri və məmurları başqalarının haqqını bir azca belə azaltmağa, yaxud artırmağa ixtiyarları yox idi. O, həftəni elə bölürdü ki, hər gün müəyyən iş görülsün. Sədrlər, qazilər və fəqihlər işlərə şəriətlə baxmaq üçün daim hazır olurdular. Dövlətin birliyini saxlamaq mənafeyi naminə I Şah Təhmasib bəzi islahatların keçirilməsini zərurət olaraq görürdü. Onun ən mühüm islahatı şəhər həyatının, ticarətin yüksəlişini ləngidən tamğa vergisinin qəti ləğv edilməsi oldu. O, hər il təxminən 80 min tümənə çatan vilayətlər üzrə 130 tamğanı onlara güzəşt etdi, rəiyyətdən 10-20 illik vergini almaqdan imtina etdi. Bir sözlə, rəiyyət belə dinclik və əmin-amanlıq heç vaxt görməmişdi. Əgər rəiyyətdən kimsə saraya hakimdən şikayət edərdisə, sonuncu şikayətə baxıldıqdan sonra o, vəzifədən azad edilirdi. Budaq Qəzvini göstərir ki, Şah Təhmasib Osmanlı, Hindistan və Mavəraün-nəhr padşahlarına göndərilən məktubların qaralamalarına şəxsən düzəliş edirdi. Onun sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün cərimələrin müəyyən edilməsi, sikkə işi sahəsində islahatlar keçirdiyi haqqında məlumatlar vardır.

Hakimiyyətinin ilk illərində Şah Təhmasiblə Osmanlı dövləti arasında heç bir qarşıdurma baş vermir. Bunun isə ən başlıca səbəbi Osmanlı dövlətinin Avropada müharibələr aparması olur. 1533-cü ildə Şah Təhmasib Xorasana yola düşür və bundan istifadə edən bəzi qızılbaş üsyançılar Sultan Süleymanı 1534-cü ildə Azərbaycana hücumə təhrik edirlər. Lakin, ərzaq ehtiyatının tükənməsi, güclü müqavimət və qışın

darlardan biridir. Şah I Təhmasib 1524 -cü ildə hakimiyyətə gəlir və bu vaxt dövlət daxilində ara çəkişmələr, hakimiyyət uğrunda mübarizə xeyli güclənmişdi. Təhmasib on yaşında ikən Səfəvi dövlətinin taxt-tacına yiyələnir. I Təhmasib hakimiyyətdə olduğu ilk onillikdə ölkə ərazisindəki ictimai-siyasi vəziyyətə tam nəzarət etməyə nail olmuşdur. Artıq iyirmi yaşında ikən həddi-bülüğa çatmış Təhmasib qətiyyətlə dövlət işlərini öz əlinə aldı. Burada da onun dövlət və siyasi xadim kimi qabiliyyəti özünü göstərdi. Müasir müəlliflər, bir qayda olaraq hakimiyyətdə olmuş şahların şəxsiyyətinin təriflərlə təsvir edirlər. Bu I Şah Təhmasibin səciyyəsi baxımdan da istisnalıq təşkil etmir. Məsələn, Budaq Qəzvini şahın məziyyətlərini sayarkən göstərir ki, ədaləti sayəsində “onun vəkil-ləri, vəzirləri, müstəvfiləri və məmurları başqalarının haqqını bir azca belə azaltmağa, yaxud artırmağa ixtiyarları yox idi. O, həftəni elə bölürdü ki, hər gün müəyyən iş görülsün. Sədrlər, qazilər və fəqihlər işlərə şəriətlə baxmaq üçün daim hazır olurdular. Dövlətin birliyini saxlamaq mənafeyi naminə I Şah Təhmasib bəzi islahatların keçirilməsini zərurət olaraq görürdü. Onun ən mühüm islahatı şəhər həyatının, ticarətin yüksəlişini ləngidən tamğa vergisinin qəti ləğv edilməsi oldu. O, hər il təxminən 80 min tümənə çatan vilayətlər üzrə 130 tamğanı onlara güzəşt etdi, rəiyyətdən 10-20 illik vergini almaqdan imtina etdi. Bir sözlə, rəiyyət belə dinclik və əmin-amanlıq heç vaxt görməmişdi. Əgər rəiyyətdən kimsə saraya hakimdən şikayət edərdisə, sonuncu şikayətə baxıldıqdan sonra o, vəzifədən azad edilirdi. Budaq Qəzvini göstərir ki, Şah Təhmasib Osmanlı, Hindistan və Mavəraün-nəhr padşahlarına göndərilən məktubların qaralamalarına şəxsən düzəliş edirdi. Onun sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün cərimələrin müəyyən edilməsi, sikkə işi sahəsində islahatlar keçirdiyi haqqında məlumatlar vardır.

Hakimiyyətinin ilk illərində Şah Təhmasiblə Osmanlı dövləti arasında heç bir qarşıdurma baş vermir. Bunun isə ən başlıca səbəbi Osmanlı dövlətinin Avropada müharibələr aparması olur. 1533-cü ildə Şah Təhmasib Xorasana yola düşür və bundan istifadə edən bəzi qızılbaş üsyançılar Sultan Süleymanı 1534-cü ildə Azərbaycana hücumə təhrik edirlər. Lakin, ərzaq ehtiyatının tükənməsi, güclü müqavimət və qışın

çox sərt keçməsi Sultan Süleymanı geri çəkilməyə məcbur etdi.

1535-ci ildə Osmanlılar Azərbaycana növbəti hücumu baş verir. Bu yürüş zamanı isə Şah Təhmasib yandırılmış torpaq taktikasından istifadə edir. Əhalini

ölkənin içərilərinə köçürür, özü isə Sultaniyyə şəhərinə çəkilir. Sultan Süleyman yenidən geri çəkilməyə məcbur olur

1548-ci ildə Sultan I Süleyman 3-cü dəfə Azərbaycana hücumu zamanı Təbriz yenidən ələ keçirilir. Lakin, sultan yenə də Azərbaycanda möhkəmlənə bilmədi və ölkəni tərk etdi.

1550-ci ildə Şah I Təhmasibin sülh təklifi, sultan qəbul etmir. Belə olduqda Şah Təhmasib müdafiədən hücum taktikasına keçir. 1552-ci ildə Van, Qars, Vostan və Ədilçəvazi ələ keçirir. Şahzadə İsmayıl Ərzurum yaxınlığında İsgəndər paşanı məğlub edib Ərzurumu tutur.

Sultan I Süleyman 1554-cü ildə sonuncu dəfə Azərbaycana hücum etdi, lakin uğur əldə edə bilmədi. Əhalinin müqaviməti, Qızılbaşların ardıcıl qələbələri sultana Azərbaycana ələ keçirməyə imkan vermədi və 1555-ci ildə Amasyada Səfəvi Osmanlı arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Bu müqavilə ilə iki dövlət arasında müharibənin birinci mərhələsi başa çatdı. Gürcüstanın şərqi Səfəvilərə, qərbi isə Osmanlılara keçdi. Şah Təhmasib daxilə, xüsusilə də sərhədyanı ərazilərdə baş qaldıran üsyanları yatırmağa, daxili sabitliyi, Azərbaycanın birliyini qoruyub saxlamağa çalışırdı. Bu səbəbdən də hakimiyyətinin ikinci onilliyində Şirvan və Astaraya qoşun yeridib yenidən sabitliyi bərqərar edir.

Şah I Təhmasib öz dövründə qüdrətli, əzəmətli bir şah idi və onun timsalında məlum olur ki, dövlətçilik ənənəsinin möhkəmlənməsində, məmləkətin ədalətlə idarə olunmasında, ən çətin məqamlarda şahlığın, hakimiyyətin və ordunun xalqla birliyində hakim-liderin əvəzsiz rolu olub. Təhmasib də atası kimi hakimiyyətə uşaqlıqdan (on-on bir yaşlarında) gəlmişdi. lakin o, get-gedə müstəqil ağılı, möhkəm iradəsi sayəsində ağıllı və qüdrətli bir hökmdara çevrilir. Şah Təhmasib öz xatirələrində Səfəvi ilə Osmanlı dövləti arasında gedən döyüşləri iki müsəlman və qardaş arasındakı qanlı döyüş adlandırmış və müsəlman

ümmətinə bunu rəva görməmişdir. Hətta atasının osmanlılarla apardığı müharibələrini ətrafındakılarının onu bu işə sövq etmələri ilə əlaqələndirmiş və onları qətiyyətlə tənqid etmişdi.

Beləliklə, sonralar Təhmasiblə Sultan Süleyman arasındakı münasibətlər yaxşılaşır və tərəflərarası yazışmalar başlanır. Münasibətlər o qədər yaxşılığa doğru gedir ki, hətta 1556-cı ildə İstanbulda Süleymaniyyə məscidi inşa olunduğu zaman Təhmasib Sultan Süleymana göndərdiyi məktubda məscid üçün istənilən qədər xalqa göndərə biləcəyini bildirir.

Məlum olduğu kimi, Təhmasibin özü də rəssamlıqda xüsusi bacarığa malik olmuş və o dövrün bir çox məşhur rəssamlarından dərs almışdır.

Böyük tarixi şəxsiyyət olan Təhmasibin həyatına nəzər saldıqda onun iyirmi yaşında olarkən tövbə edib və ömrünün sonunadək tövbəsinə əməl etdiyinin şahidi olur. "Təzkirə" adlı kitabında da bütün günlərdən, xüsusilə də şərabxorluqdan uzaqlaşdığına dair ətraflı izahatlar verir.

Maraqlı hallardan biri də budur ki, Sultan Süleymanın vəfatı münasibəti ilə göndərilən məktubda Şah Təhmasib fars və türk şerhlərindən istifadə etmiş, orada Sultan Süleymanın Avropada qazandığı zəfərlərdən söz açaraq, öz sevinc hissini gizlətməmişdir. Həmçinin məktubda hakimiyyətdə II Səlimin olması münasibətilə də Səfəvi paytaxtı Qəzvinin Səadətəbad bağında böyük bayram keçirildiyinə də işarə edir. Məktubun sonunda deyilirdi: «Tərəflərarası yaradılan dostluq və qardaşlıq münasibətləri özünün ən son səviyyəsində müşahidə olunmaqdadır».

Şah Təhmasib özündən sonra böyük Azərbaycan miras qoyacaqdı. Azərbaycanı vahid bir dövlət halına gətirmək ideyasını yalnız Şah I Təhmasib tam həyata keçirə bilməmişdi. O, Şirvanşahları və Şəki hakimiyyətini, həmçinin Tiflisi öz hakimiyyəti altına alıb bu əraziləri əraziləri Azərbaycan torpaqlarına birləşdirməyə nail oldu. Yalnız bir arzusunu həyata keçirə bilməmişdi: doyunca seir yazmağı, incəsənətlə məşğul olmağı. Bunun zamanı çatanda artıq buna kifayət qədər təbi və hövsələsi qalmamışdı. Buna da çox üzülmürdü. Gördüyü işlər daha möhtəşəm idi". Şah I Təhmasib 1576-cı ildə Qəzvinə vəfat etmiş və onun yerinə oğlu Şah II İsmayıl taxta çıxarılmışdı.

*Müəllif: Səbail rayonu C.Əsgərov
adına 50 nömrəli tam orta məktəbin
9-cu sinif şagirdi Aynur Babayeva*

**Elmi rəhbər:
Dursun Atakişiyeva**

Şərqi son Fatehi-Nadir Şah Əfşar (1736-1747)

Nadir şah Əfşar **Nadir şah əfşar** (*Nâdir Şâh* 22 oktyabr 1688 – 19 iyun 1747)– Azərbaycan, Türkünstan və Hindistanın şahı (1736-1747) və türk-soy-ful əfşarlar sülaləsinin banisi. Hərbi nailiyyətlərinə görə bəzi tarixçilər ona Şərqi Napoleonu və ya ikinci Makedoniyalı İsgəndər kimi ləqəblər vermişlər.

XVII əsrin sonu-XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti qorxunc bir iqtisadi və siyasi böhran keçirirdi. Ölkənin mərkəzi və şərq hissəsi əfqan işğalı altına düşmüşdü. Ölkənin böyük hissəsi Osmanlı İmperiyası tərəfindən işğal olunmuşdu. Rusiya da Qafqazda böyük fəallıq göstərməyə başlamışdı. 1723-cü ildə I Pyotr Bakını tutmuş və Xəzərboyu ərazilərdə möhkəmlənmişdi. Şah sultan Hüseyinin əfqanların əlindən qurtulmuş oğlu Təhmasib 1722-ci ildə özünü Astrabadda şah elan etdi.

Ölkədə qərarlaşmış vəziyyət həm kəndlilər, həm şəhər əhalisi,

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

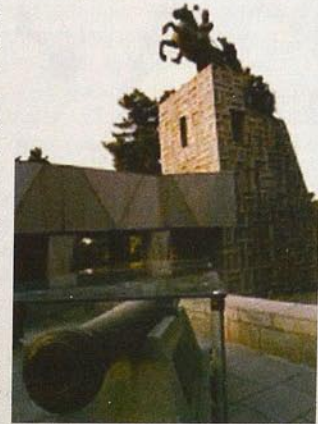
həm də zadəganlar arasında haqlı narazılıq doğururdu. Bu narazılıq get-gedə artırdı. Bircə işğalçılara qarşı mübarizədə rəhbərliyi öz üzərinə götürə biləcək lider çatışmırdı. Nəhayət, belə bir lider də tapıldı. Bu, o zaman çox da tanınmayan Nadirqulu xan Əfşar idi. Nadirqulu xan türk tayfalarından əfşarların Qırxlı boyundan idi.

1729-cu ilin 30 sentyabrında Mımandost çayı sahilindəki döyüşdə (Mımandost döyüşü) Əfqanlı Əşrəfin qoşunları darmadağın edilir. Bu parlaq qələbəsi ilə də Nadir ölkənin yadellilərdən təmizlənməsi uğrunda mübarizəsinin başlanğıcını qoyur. Əşrəfin qoşunları Tehrana doğru geri çəkilərək, oradan da İsfahana yönəlirlər. 1729 cu il İsfahan döyüşündən sonra Nadir tənənəli şəkildə şəhərə daxil olur və öz əlləri ilə Səfəvi tacını şah Təhmasibin başına qoyur. Ölkənin şərqini tamamilə təmizləyir. İndi qarşıda yalnız Azərbaycanı və onun torpaqları Osmanlı işğalından azad etmək qalırdı. Osmanlılar üzərində ilk qələbəni 1730-cu ildə Marağada qazandı. Daha sonra Ərdəbil və Təbriz azad olundu. Osmanlılar yalnız Arazdan şimalda qalmışdılar.

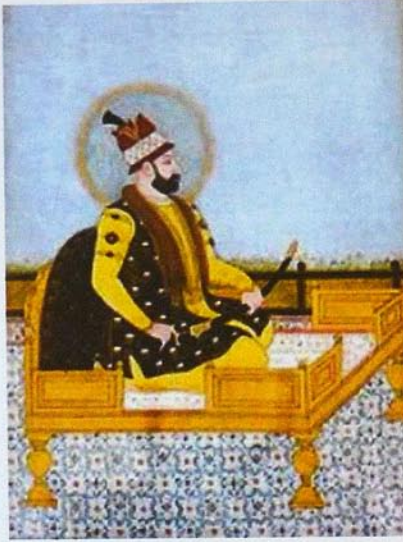
Təhmasib özünün zəifləmiş nüfuzunu bərpa etməkdən ötrü həmin əyalətləri şəxsən azad etmək qərarına gəlir. Ancaq məğlub olaraq, 1732-ci ilin yanvarında ölkə üçün sərfəli olmayan sülh müqaviləsi (Kirmanşah müqaviləsi) bağlayır. Həmin müqaviləyə əsasən, Araz çayının şimalındakı ərazilər (Şamaxı, Şirvan, İrəvan və Gəncə) Osmanlılara, Arazdan cənubdakı ərazilər (Təbriz, Ərdəbil, Həmədan və Kirmanşah) isə Səfəvilərə verilir.

Nadir osmanlı üzərində qələbədən sonra ruslardan xəzərsahili vilayətləri tərk etməyi tələb edir. 1732-ci il yanvarın 21-də Rusiya ilə Səfəvi arasında Rəşt müqaviləsi imzalanır. Ruslar kürdən cənubdakı xəzəryanı vilayətləri tərk edirlər.

Nadir xan 1732-cilin avqustunda, saray çevrilişi ilə şah Təhmasibi taxtdan salaraq, onun səkkiz aylıq oğlunu III Şah Abbas adı ilə taxta çıxardır. Faktiki olaraq, bütün hakimiyyət Nadirin əlində cəmlənir. Nadir xan ilk ola-

Nadir şahın Məşəddəki məzarı

raq Kırmanşah müqaviləsini tanımaqdan imtina edir və onu ləğv edir. Bundan sonra Nadir iki il ərzində bir-birinin ardınca qazandığı parlaq qələbələrlə bütün Azərbaycanı və Şərqi Gürcüstanı osmanlılardan təmizləyir. 1733-cü il Bağdad müqaviləsi ilə Osmanlılar tərəfindən son on il ərzində ələ keçirilmiş ərazilərin geri qaytarılmasına qismən nail olur.

A. Bakıxanovun yazdığına görə, Nadirqulu xanın sərkərdəlik istedadı Gəncənin mühasirəsi zamanı özünü daha parlaq bir tərzdə göstərmişdi. O zaman Gəncədə osmanlıların qarnizonu

yerləşirdi. Gəncədən Osmanlı qüvvələri tamamilə təmizlənilir ki, bunu da Nadirin böyük qələbəsi hesab etmək olar

1735-ci ildə bağlanmış Gəncə müqaviləsi ilə Rusiya hələ I Pyotrun dövründə ələ keçirdiyi Bakı və Dərbənd şəhərləri daxil olmaqla bütün xəzərsahili əraziləri tamamilə tərk etməyə məcbur olur.

Nadir xan 1735-ci ildə Osmanlı ilə Üçmüdəzin döyüşündə qarşılaşır və parlaq qələbə qazanır. Sazişə görə, osmanlılar Səfəvilər dövlətinə məxsus olan bütün torpaqları geri qaytarmağı öhdəsinə götürürdü. Yalnız Dağıstan hakimləri itaət göstərmək istəmirdilər. Nadir öz qoşunlarını Dağıstana yeridir, böyük əziyyətlə Qazıqumuğa qədər gedir və yeni ələ keçirilmiş vilayətlərin, o cümlədən Azərbaycanın idarəsini qardaşı İbrahim xana tapşırır.

Uzun illər ərzində ilk dəfə olaraq Azərbaycanın geniş hüduqları inzibati qaydada bir şəxsin idarəsinə verilir. Artıq Səfəvilər dövlətinin sərhədləri demək olar ki, tamamilə bərpa edilir və qarşıda onun dağılması təsərrüfatını dirçəltmək vəzifəsi durur.

1736-cı ildə Nadir Muğanda Suqovuşan adlı yerdə çağırıldığı qurultayda özünün şah elan edilməsinə nail olur və bununla da 235 il

mövcud olmuş Səfəvilər dövlətinin varlığına son qoyulur.

Hakimiyyətin həqiqi sahibi olandan sonra da Nadir şah öz mövqeyini müharibələrlə möhkəmləndirir və onun hərbi dühası həmişə onun köməyinə çatır. Yer üzündə onun qədər parlaq hərbi qələbələr qazanmış sərkərdələri barmaqla saymaq olar. Nadir şah yürüslərə çıxmaqda həm də ölkənin iqtisadiyyatını dirçəltmək, hakimiyyətdəki sülalə dəyişikliyindən narazı qalan qızılbaş əyanlarını varlandırmaqda onları öz tərəfinə çəkmək məqsədi güdürdü. XVIII 30-cu illərin ikinci yarısında Nadir şah üsyana qalxmış əfqanları məğlub edir və həm Heratı, həm də Qəndəharı tutur. Sonra o, qaçqın əfqanlara sığınacaq verən Hindistana hücum edir. Nadirin qoşunları müqavimət görmədən Karnala (Dehlinin şimal-qərbində) qədər gəlib çıxır və 1739-cu ilin 24 fevralında Böyük Moğol sülaləsindən Məhəmməd şahın ordusunu darmadağın edərək, martın 20-də Dehlini tutur.

Güclü müqavimətə baxmayaraq, Nadir şah 1740-cı ildə Buxara və Xivə xanlıqlarını öz dövlətinin tərkibinə qata bilir.

Ölkənin paytaxtını İsfahandan Məşhədə köçürür və bu şəhərin yaxınlığındakı dağın başında özünə Kelat adlı bir qala (Kelat qalası) tikdirir. Eyni zamanda Nadir şah Fars körfəzində və Xəzər dənizində donanma yaradılması işinə başlayır və ordusunu yenidən qurmaq fikrinə düşür. Hər iki məqsədlə Avropa ölkələrindən mütəxəssislər gətirilir. Onun ordusunda artilleriya və tüfəngçilər ağır müşketlərlə silahlanmış piyada döyüşçüləri mühüm yer tuturdu. Artilleriya və top sınaqları, topçu və artilleristlərin hazırlığı Mərvdə keçirilirdi. Bütün bunlar Nadir şahın gələcək qələbələri naminə edilirdi.

Onun apardığı mərkəzləşdirmə siyasəti feodal əyanlarının maraqlarına toxunurdu. 1741-ci ildə Mazandaran meşələrindən keçərkən, Nadirə sui-qəsd olur. Bundan sonra Dağıstandakı uğursuzluqlar və 1743-1747-ci illərin üsyanlar dalğası başlayır. Bütün bunlar Nadir şahı qəzəbləndirir və o, kütləvi cəza tədbirlərinə başlayır.

1747-ci ilin iyun ayının 20-də Xəbəşan yaxınlığındakı qurulan düşərgədə sui-qəsd nəticəsində öldürülür.

Lakin onun sərkərdəlik qabiliyyəti uğurlu dövlət siyasəti Azərbaycan tarixində silinməz izlər buraxmışdır. Nadir şahın qətlə yetirilməsi tariximizin bəlkə də ən ağrılı, ən faciəli dövrü-xanlıqlar, sultanlıqlar və mülkəklər dövrü başlayır.

*Səbail rayonu 6 nömrəli məktəb-
liseyin 11-ci sinif şagirdi
Tural Abbasov*

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

*Azərbaycanın şimal xanlıqları
(Şəki, Quba və Qarabağ)*

Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrinin tədricən itirilməyə doğru getdiyini aydın görmək mümkün idi. Bunun əsas səbəblərindən biri məhz Səfəvilər dövlətinin əvvəlki qüdrətini itirməsi, ərazi bütövlüyünü qorumaqda çətinlik çəkməsi idisə, digər səbəbi isə qonşu dövlətlərin artan təcavüzləri idi. 1501-ci ildə yaranmış Qızılbaş dövlətinin 235 il sonra tənəzzülə uğraması hərç-mərcü-yin daha da artmasına səbəb olmuşdur. Əfşar tayfasından olan Nadir şahın yeni dövlət yaratmasına baxmayaraq, Azərbaycan bu dövlətin yalnız vahid bir bəylərbəyliyi idi.

XVIII əsrin 40-cı illərində Azərbaycanda

dövlətçilik ənənələri xanlıqlar formasında bərpa olunur. Lakin feodal pərakəndəliyi, iqtisadi əlaqələrin zəifliyi, natural təsərrüfatın üstünlüyü burada mərkəzləşmiş dövlətin yaranmasına imkan vermirdi. Azərbaycan müstəqil və yarımüstəqil xanlıqlara, sultanlıqlara və mülkçülərə parçalanmışdı. Cənubda Maku, Xoy, Qaradağ, Təbriz,

Urmiya, Sərab, Marağa və Ərdəbil xanlıqları yarandı. Şimalda isə İrəvan, Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Qarabağ, Şamaxı, Dərbənd, Bakı, Lənkəran və Quba xanlıqları mövcud idi. Şimal torpaqlarında həmçinin Cə-Balakən camaatlığı, Şəki xanlığı ətrafında Qazax, Şəmşəddil, Borçalı, Ərəş, İlisu, Qəbələ sultanlıqları, Qarabağ xanlığı ətrafında isə hər zaman separatçılıqla xanlığın güclənməsinə mane olmağa çalışan Dizaq, Gülistan, Vərəndə, Xaçın və Çiləbörd mülkçüləri də yerləşirdi. Bir sıra xanlıqlar Azərbaycanın vahid dövlətə birləşdirilməsinə çalışırdılar.

Əfşar tayfası tərəfindən idarə edilən, əsası Fətəli xan tərəfindən qoyulmuş Urmiya xanlığı XVIII əsr Azərbaycan tarixində mühüm yer tutur. Bəzi cənub xanlıqlarını birləşdirməyə nail olan Urmiyalı Fətəli xan şimal torpaqlarına yürüş edərək, hətta 1759-cu ildə Qarabağ xanlığını da asılı vəziyyətə salmağa müvəffəq oldu. Qəmşə, Miyanə və Qaraçəmən döyüşlərindəki qələbələrində baxmayaraq, əslən fars olan Kərim xan Zənd onu məğlub edərək, bu istəyinə nail olmağına imkan vermədi, məhz bu hadisədən sonra cənub xanlıqları da Urmiyadan asılılıqdan azad oldular. Urmiyaya qarşı Zəndlə birləşən Xoylu Şahbaz xan və Qarabağ xanı Pənahəli xan 1763-cü ildə Şiraz qonaqlığında xəyanətlə üzləşərək, öz xanlıqlarına da ağır zərbə vurulmasına səbəb oldular. Şiraz qonaqlığı Azərbaycan tarixində baş vermiş ən bədbəxt hadisələr sırasındadır. Azərbaycanda vahid şəkildə birləşdirməyə çalışan xanlıqlar bir-birinə qarşı mübarizə aparmaq əvəzinə yaxınlaşmağa çalışsındılar bəlkə də bu birliyə nail olmaq olardı.

Bu birliyə əldə etmək üçün cəhd etmiş xanlıqlardan biri də Kürlə Araz çayları arasında yerləşən Qarabağ xanlığı olub. Bildiyimiz kimi Qarabağ qədim dövrlərdən müasir günümüzdə qədər Azərbaycan tarixinin ən mühüm bir hissəsi və yadelli basqınlarının əsas hədəflərindən biri olmuşdur. Xanlığın əsası Cavanşir tayfasından olan Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuşdu. Xanlıq müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı dövrlərin hücumlarına məruz qalmış və hər zaman düşmənlərin əsas hədəfi olmuşdur. Hələ 1748-ci ildə buraya yürüş edən digər birləşdirmə

siyasəti yeridən Şəki xanlığı Bayat savaşında məğlubiyyətə uğradılmışdır. Daha sonar urmiyadan asılı hala düşən xanlıq Şiraz qonaqlığından sonar xilas olsa da, Pənahəli xanın ölümü

ilə bu siyasət bir növ yarımçıq qalmışdır.

XVIII əsrin 80-ci illərində Quba xanlığının və həmin əsrin 90-cı illərində Ağa Məhəmməd xan Qacarın yürüşlərinə məruz qalan Qarabağ xanlığı yenə də öz varlığını qoruyub saxlamağa nail olur. 1805-ci il 14 may Kürəkçay müqaviləsi ilə Rusiyadan asılı vəziyyətə düşən xanlıq, 1822-ci ildə isə ləğv edilmişdir.

Nadir şahın ölümündən sonra Azərbaycanda yaranmış ilk müstəqil xanlığımız isə Şəki xanlığıdır. Xanlığın əsasını Hacı Çələbi xan Qurbanoğlu qoymuşdur. Şəki həm də dövrün əsas ipəkçilik mərkəzi hesab olunurdu. Xanlığın güclənməsinə mane olan əsas amillərdən biri qərbdən Gürcüstanla həmsərhəd olması idi. Gürcüstan hər zaman Azərbaycanın bəzi xanlıqları ilə birləşib Şəkiyə qarşı mübarizə aparmağa çalışırdı. Qızılqaya xəyanəti də tariximizin ən faciəvi hadisələrindən biri hesab edilə bilər. 1752-ci ildə bir sıra xanların Şəkiyə qarşı birləşməsinə baxmayaraq, Hacı Çələbi xanın onları mənfur qonşulardan xilas etməsi bəlkə də tariximizdə bir ibrət nümunəsi olaraq daim xatırlanacaqdı. Sonradan zəifləməyə doğru gedən Şəki xanlığı Quba xanlığından asılı vəziyyətə düşür. 1805-ci il 21 may Kürəkçay müqaviləsi ilə Şəki xanlığı Rusyanın tərkibinə qatılır və 1819-cu ildə isə xanlıq idarə-üsulu ləğv edilir, başında rus zabiti komendantın durduğu əyalət yaradılır.

Quba da Azərbaycan tarixində mühüm yeri olan xanlıqlardan biri olmuşdur. Xanlıq hələ Nadirin sağlığında yarımüstəqil şəkildə mövcud olmuşdur. Quba xanlığı dövrün ən güclü xanlıqlarından biri və

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

bəlkə də birincisi olmuşdur. Xanlığın banisi Hüseynəli xan olsa da ən güclü dövrü Fətəli xanın (1758-1789) dövrünə təsadüf edir. Fətəli xan da Azərbaycanı vahid dövlətin tərkibində birləşdirmək üçün mübarizə aparmış xanlarımızdan biri olub. Lakin onun bu siyasəti yalnız Azərbaycanın şimal, şimal-şərq bölgələrini birləşdirməyə kifayət etdi. Lakin Quba xanlığının güclü olması qonşu Rusiya imperiyasını daima narahat edirdi. Təsədüfi deyil ki, Fətəli xanın 1775 və 1787-ci illərdə göndərdiyi elçilər Rusiya tərəfindən qəbul olunmur. Bəhanə isə heç də inandırıcı deyildi, güya Rusiya Qubanı bir xanlıq kimi tanımır və İranın tərkib hissəsi kimi gördüdü. Bundan başqa xanlıq 1785-ci ildə Şəki və Qarabağ kimi Osmanlı dövlətinə elçi göndərdi, lakin Rusiyadan çəkinən Osmanlılar bunu qəbul etmədilər.

Vahid, güclü və bölünməz Azərbaycan ideyasını tam reallaşdırma bilməyə Fətəli xan öz ağıllı siyasəti və islahatları ilə yadda qaldı. Köçürmə siyasəti, vergi sahəsində həyata keçirdiyi islahatları ilə xanlığın gücünə güc qatmışdır. Fətəli xanın bu qədər cəhdlərinə baxmayaraq vahid dövlətin yaradıla bilməməsinin əsas səbəbi xarici amillərlə daha çox bağlı idi. Xristian blokunun gördüyü tədbirlər regiondakı türklərin, müsəlmanların birləşməsinə imkan vermirdi. 1783-cü il Georgievsk traktatı, məlikliklərin siyasəti, xaç yürüşü planları və digər tədbirlər bütövlükdə Azərbaycanın dövlətçilik ənənələrinə, xalqın təşəkkülünə ağır zərbə vururdu. Əsrin sonlarında xanlıqların daha da zəifləməsi yadellilərin işğal imkanlarını xeyli asanlaşdırır.

Bu fürsətdən daha çox Rusiya yararlanaraq öz mənfur siyasətini həyata keçirməyə başlayır. İlk olaraq, 1801-ci ildə Qazax, Şəmşəddil, Borçalı və Pənbək əraziləri işğal olundu. 1802-ci ildə isə Quba, Dərbənd və Lənkəran xanlıqları, həmçinin Dağıstan hakimləri ilə Rusiya arasında Georgievsk müqaviləsi bağlandı. 1806-cı ildə Quba xanlığı Rusya tərəfindən işğal olunur, 1810-cu il üsyanından sonra isə xanlıq ləğv olunur.

*Müəllif: Səbail rayonu, 236 nömrəli
tam orta məktəbin 9-cu sinif şagirdi
Sübhə Əsgərova*

**Elmi rəhbər:
Ətrabə Həsənova**

Ağa Məhəmməd Şah Qacar

Tariximizə nəzər salsaq, görürük ki, Azərbaycanı vahid bir ad altında birləşdirmə siyasətini Səcilər dövləti həyata keçirməyə nail olmuşdu. Belə ki, Yusif ibn Sacin apardığı düzgün, ağıllı və uzaqgörən siyasət nəticəsində X əsrin əvvəllərində bu məqsədə çatmaq mümkün olur.

Səcilərdən sonra da bu proses düz Səfəvilər dövləti yaranana qədər müxtəlif dövlətlərin siyasətləri ilə davam etdirildi. Səfəvilər dövləti isə Sah I Təhmasibin dövründə Şəki hakimiyyətini birləşdirməklə bu prosesi uğurla başa çatdırdılar. Səfəvi dövlətinin süqutundan sonra Şərqdə yeni bir imperiya – Əfşarlar imperiyası yarandı. Bu imperiyanın hakimiyyəti dövründə Azərbaycan torpaqları vahid bir şəkildə qorunub saxlanılırdı. Amma bu da uzun çəkmir. Nadirin ölümü hər şeyin yarımçıq qalmasına səbəb olur və Azərbaycan uğrunda yenidən çəkişmələr başlayır. Artıq bu dövrdə Azərbaycan torpaqlarında yeni müstəqil siyasi qurumlar, yəni xanlıqlar yaranmağa başladı. Hər bir xan vahid bir dövlət yaradıb hakimiyyəti bütünlüklə ələ keçirməyə çalışırdı. Təəssüf ki, Çələbi xan, Fətəli xan, Pənahəli xan,

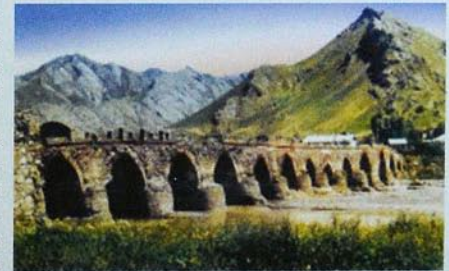
Fətəli xan Əfşar, Cavad xan kimi qüdrətli xanlarımızın bir çox cəhdlərinə baxmayaraq güclənməyimizi istəməyən xarici qüvvələrin məkrli planları nəticəsində bu siyasət uğursuzluğa düşür olur.

Nəhayət Azərbaycan torpaqlarının Rusiya tərəfindən işğalına qədərki dövrdə birləşdirməyə sonuncu cəhdi böyük türk sülaləsi Qacarlar etdilər.

Türk əsilli qacarlar hələ qədimdən Azərbaycan xalqının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onlar öz döyüş bacarıqlarına, şücaətlərinə, ən əsası isə sadıqlıqlarına görə hər zaman Azərbaycanda mühüm vəzifələrə sahib olmuşdur.

Qacarlar XVI əsrdə yaranmış Səfəvi imperiyasının tərkibində olmuş, hətta Səfəvi imperiyasını hakimiyyətə gətirən əsas tayfalardan biri olmuşdurlar. Qacarlar 2 hissəyə: Yuxarıbaş və Aşağıbaş tayfalarına bölünürdü. O dövrdə onların başçısı Məhəmmədhəsən xan Qacar idi. Qacar hələ Nadirin dövründə ona qarşı qiyam qaldırıb hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışır, lakin Nadir şah onun qiyamını yatıra bilir. Cəhdləri uğursuz olsa da, Nadir şahın ölümü onun üçün yenidən hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq imkanı yaradır. O, bundan istifadə edərək İranda mərkəzi hakimiyyətə yiyələnməyə başlayır. Lakin Kərim xan Zəndlə apardığı mübarizələrin birində həlak olması bu prosesin yarımçıq qalmasına səbəb olur.

Məhəmmədhəsən xandan sonra hakimiyyətə oğlu Ağa Məhəmməd Qacar gəlir. Ağa Məhəmməd Qacar 1742-ci ildə Mazandaranın Astrabad vilayətində dünyaya göz açmışdır. Uşaqlıqdan at çapmağı, qılınc oynatmağı öyrənən Qacar xan atasından yüksək dərəcədə təhsil almışdır. O, öz ağılı, məntiqi ilə hamını heyran edirdi. Bu səbəbdən də atasından sonra taxt – tacı o sahib çıxır. Lakin bu heç də asan başa gəlmir. Çünki atasının ölümü və qacarların məğlubiyyəti nəticəsində

o, Kərim xan Zəndin yanında əsir olaraq qalır. Ağa Məhəmməd xan Qacar hakimiyyətə ancaq Kərim xan Zənd öldükdən sonra gələ bilər. Kərim xan Zəndin ölümündən sonra o, Tehrana gəlmiş qoşun toplayır. Topladığı qoşunla 1781-ci ildə Gilanı ələ keçirir. Bununla da, O, İranda mərkəzi hakimiyyəti ələ alaraq 1785- ci ildə Tehrani paytaxt seçir. Bu hadisədən sonra Azərbaycanın bütün cənub torpaqları Ağa Məhəmməd xan Qacarı hakimiyyəti altına keçir. Məqsədinin bir hissəsinə nail olan Qacar xan mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirmək üçün bir sıra ciddi tədbirlər görür. Səfəvilər dövlətinin əvvəlki sərhədlərini bərpa etmək və vahid dövlət yaratmaq onun əsas məqsədi idi. Buna görə də o, ələ keçirmədiyi Azərbaycanın şimal xanlıqlarına tabe olmaq haqqında fərman göndərir. Ümumiyyətlə, Ağa Məhəmməd xan Qacarı şimal xanlıqları ilə müharibə etmək fikri yox idi. O, bu işi danışıqlar yolu ilə həll etmək istəyirdi. Lakin Azərbaycan xanları onun bu təklifini rədd edirlər. Qacar yenidən həmin xanlıqlara fərman göndərir. Azərbaycan xanları Ağa Məhəmməd xan Qacarı fikrindən dönməyə cəyini anladıqları an ona qarşı ittifaq yaratdılar. Bəzi şimal xanları hətta Rusiyadan belə kömək istəmişdilər. Ağa Məhəmməd xan Qacar bildirdi ki, Rusiyanın xanlara kömək etməsinin altında Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək dayanırdı. Ona görə də Qacar vaxt itirmədən Şimali Azərbaycana yürüş edir. Qacar ordusunu 3 istiqamətə: İrəvana, Muğana və Qarabağa doğru yönəlmişdi.

Əsas hədəf olan Qarabağ 1795 – ci ildə hücumu məruz qalır. Qarabağlı İbrahimxəlil xan Qacarı Şuşaya yaxınlaşdığını eşidəndə əhalinin qalada ona müqavimət göstərməsinə əmr etdi. Qacar qalaya yaxınlaşanda anladı ki, onun topları qalaya təsir etməyəcək. Fikirləşdi ki, qalanın suyunu kəssə, əhali təslim olacaq. Amma məlum oldu ki, qalaya gələn suyu kəsmək üçün gərəkdir qalanı ələ keçirsin. Yəni də Ağa Məhəmməd xan Qacar qalanın mühasirəsini uzatdı. Mühasirə zamanı topçularına əmr verdi ki, qalanı top atəsinə tutsunlar. Lakin topların heç biri qalaya təsir etmədi. Artıq burada qalmağın vaxt itkisi olduğunu anlayan Qacar Şuşadan geri çəkilib və beləliklə Şuşanın 33 günlük mühasirəsi Ağa Məhəmməd xan Qacar üçün uğursuz olur. Onun nəvbəti hədəfi Tiflis idi. Lakin Qacar bu günə qədər Tiflisdə olmamışdır. Ona görə də Ağa Məhəmməd xan iki gün müddətində Tiflis haqqında məlumat topladı. Artıq Ağa Məhəmməd xan Qacar bildirdi ki, Tiflisdə müdafiə üçün qala yox idi. Amma o, yenə də Tiflisə birbaşa hücum etməyə cəkinirdi. Çünki İrəvanda olarkən öyrənmişdi ki, Tiflisin əhalisi elə yerdə yaşayırdı ki, əgər evlərində müqavimət göstərsələr, Ağa Məhəmməd xan Qacar böyük tələfatlar verərək geri çəkilməyə məcbur olacaq. Bu səbəbdən də Qacar daha ehtiyatla hərəkət edir. Düyüsdən bir gecə qabaq Qacar ordu rəhbərləri ilə hücum barədə söhbət aparır.

Onlara düşməni mühasirəyə almağı yox, birbaşa hücum eləməyi tapırdı. Bütün gecə Ağa Məhəmməd xanın ordusu düyüş barədə söhbət edirlər.

Beləliklə səhərdən başlayan düyüş axşama yaxın Qacar qələbəsi ilə sona çatır və Tiflisin qapıları Ağa Məhəmmədin üzünə açılır. Amma Ağa Məhəmməd xan Qacarı Tiflisə yürüşü Rusiyanın Cənubi Qafqaza yürüş etməsinə şərait yaratdı. Qacar rus ordusunun hücum xəbərini eşidəndə Cənubi Qafqazdan geri çəkilir. Tehrana qayıdan Qacar özünü 1796 – cı ilin noyruz bayramında şah elan edir.

Rus ordularının Qafqaza yürüşü zamanı Yekaterinanın ölümü yürüşün dayanmasına və rus ordularının geri çəkilməsinə səbəb oldu. Rusların buradan gedişi Ağa Məhəmməd xan Qacara yenidən Cənubi Qafqaza yürüş etməsinə şərait yaratdı. 1797 – ci ildə yenidən Qacar ordusu Qarabağa yürüş etdi. Dağıdılmış Xudafərin körpüsünü keçə bilməyən Qacar ordusu Araz çayı ətrafında düşərgə saldı. Qacar ordusunun burada düşərgə salmasını eşidən İbrahimxəlil xan əmr etdi ki, daşlarla dolu qayıqları çaya atsınlar. Çaya atılmış qayıqlar düşərgə tərəfə güclü sel gətirdi. Sel nəticəsində Qacar ordusunun bütün silah – sursatı yuyulub gedir. Ağa Məhəmməd Şah Qacar məcbur olub geri çəkilib. Lakin yenidən bütün qüvvəsini toplayan Qacar Şuşaya yürüş edir. Bu dəfə isə o, fərqli bir düyüş taktikasından istifadə edir. Belə ki, o qalanın mühasirəsini uzadır. Mühasirə zamanı qalaya hücum etmək üçün nərdivanlar hazırlanır. Divar boyu nərdivanlarla yuxarı qalxan Qacar ordusunun əsgərləri qarşı tərəfin müdafiə əzmini qırıraq qalanın qapısını açmağa nail olurlar. Beləliklə Şuşa qalasının qapıları Ağa Məhəmməd Şahın üzünə açıldı. İbrahimxəlil xanın sarayında yerləşən Qacar bütün Şimali Azərbaycan xanlarına ona tabe olmaları üçün fərman göndərir. Bundan sonra Şamaxı, Şəki və Gəncə xanlıqları Ağa Məhəmməd şahə tabe olurlar. Artıq XVIII əsrin sonlarında demək olar ki, bütün Azərbaycan torpaqları Qacarlar dövlətinin hakimiyyəti altında idi. Lakin Ağa Məhəmməd şahın sui-qəsd nəticəsində öldürülməsi bu işin uğursuzluqla nəticələnməsinə gətirib çıxartdı. Ağa Məhəmməd şahın öldürülməsi Azərbaycanın vahid bir dövlətin tərkibində birləşməsinə istəməyən xarici qüvvələrin məmnun etdi. Çünki gələcəkdəki mərkəzi planlarını həyata keçirmələri üçün şərait yaranmışdı. Lakin bizim ən böyük səhvimiz elə Ağa Məhəmməd şah Qacarı Qarabağda öldürülməsi oldu. Onun ölümü hər şeyin yenidən əvvələ qayıtmasına gətirib çıxartdı. Hətta vəziyyət o qədər dəhşətli hal aldı ki, Azərbaycan haqqında ən adi qərar belə alınmaq bizim rəyimiz nəzərə alınmırdı.

1813-cü il Gülistan, 1828-ci il Türkmənçay müqavilələri isə bu günkü faciələrimizin məhəng daşlarına çevrildi.

*Səbail rayonu 189-190 sayılı tam orta
məktəbin 10-cu sinif şagirdi
Validə Ağazadə*

**Elmi rəhbər:
Sədrəddin Rüstəmov**

*Rəşadət simvolu – Cavad xan
(1786-1804)*

Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə Azərbaycan yarımüstəqil bəylərbəyiliklərə bölündü. O vaxtdan etibarən Qarabağın və Gəncənin bəylərbəyliyi vərasəlik hüququ ilə Qacarlar tayfasından Ziyadoğullarına verilir. Qarabağ və Gəncənin ilk bəylərbəyi görkəmli siyasi xadim və istedadlı sərkərdə Kəmaləddin Şahverdi sultan Ziyadoğlu Qacar olur. Nadir şahın ölümündən sonra bəylərbəyliklər müstəqil xanlıqlara çevrilir. Buna baxmayaraq, Gəncə xanlığında hökmranlıq yenə qacarlarda qalır. Gəncə xanlığının ilk hakimi Şahverdi xan Ziyadoğlu Qacar olur. Sonuncu Gəncə xanı isə Cavad xan ibn Şahverdi xan Ziyadoğlu Qacar idi. O, 1748-ci ildə Gəncə şəhərində doğulub. Cavad xanın atası 1748-1761-ci illərdə Gəncənin xanı olmuşdur, anası Şorəf Cahan bəyim də əsl-nəcəbətli bir nəsiləndən olub. Cavad xanın Tuti bəyim, Xurşid bəyim və Xeyransa xanım adında bacıları var idi.

Cavad xan 1780-ci ildə bir kəndli qızı olan Şüküfə xanım ilə, 1790-cı ildə isə Şəki xanının bacısı Məliknisə xanım ilə ailə həyatı qurur. Bu xanımlardan biri 1812-ci ildə, digəri isə 1830-cu ildə vəfat etmişdir. Məliknisə xanım Cavad

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

xanın ölümündən sonra qardaşının yanına Şəkiyə getmiş və orada vəfat etmişdir. Məliknisə xanımın məzarı Şəkiddədir.

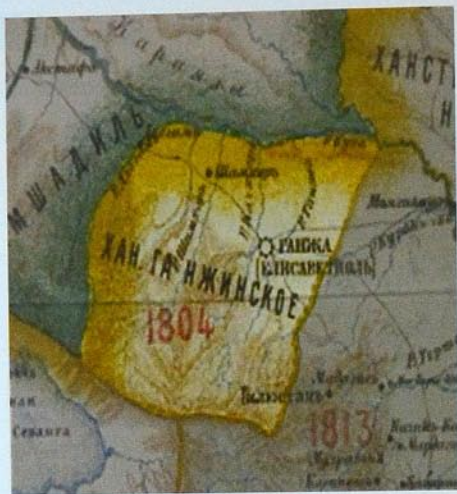
Şüküfə xanımdan Cavad xanın oğlanları Uğurlu xan, Əliqulu xan və Hüseynqulu xan, qızları Tuti Bikə, Püstə bəyim, Balaca bəyim doğulublar. 1801-ci ildə Uğurlu xan Məmməd xanın qızı Cahan bəyimlə ailə qurur. Doğulan uşağa Cavad adı verilir. Hüseynqulu xan isə Şəmşəddinli Nəsim sultanın qohumu Zeynəb xanım ilə evlənir.

Şahverdi xandan sonra hakimiyyətə onun oğlu Məhəmmədhasən xan Ziyadoğlu Qacar gəlir. Onun hakimiyyəti dövründə Gəncə xanlığının müstəqilliyi möhkəmlənir. Lakin doğmaca qardaşı Məhəmməd xan tərəfindən öldürüldükdə Gəncədə qeyri-sabit vəziyyət yaranır. Məhəmməd xan qardaşının taxtına çıxmağa macal tapmamış oğlu Ağabəylə birlikdə gürcü-Qarabağ birləşmiş dəstələri tərəfindən tutulub, kor edilir və Şuşa qalasına salınır. 1780-ci ildə Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın və Gürcü çarı II İrəklinin birləşmiş qüvvələri Gəncəyə hücum edirlər və nəticədə Gəncədə ikihakimiyyətlik yaranır. Gəncə xanlığının idarəsi İbrahim xanın adamı Həzrətqulu bəyin və çar İrəklinin knyazı Keyxosrova həvalə edilir. Lakin 1783-cü ildə Hacı bəyin üsyanı ilə ikihakimiyyətlə son qoyulur.

Cavad xan hakimiyyətə İrəklinin köməyi olmadan gəlməmişdi, belə ki, bundan sonra bir neçə il müddətində o, ilbəl gürcü çarına 10 min manat həcmində vergi ödəyirdi. Asılılıqdan və gürcülərin Gəncəyə basqınlarından can qurtarmaq üçün Cavad xan öz hərbi hissələrini 1795-ci ildə Tiflis yürüşə gedən Ağa Məhəmməd xan Qacar qoşunlarına qoşur. Qacarın qoşunları geri qayıdıqdan sonra Cavad xanla II İrəklisi arasındakı münasibətlər gərginləşir.

II İrəklisi, Qarabağ xanı İbrahim xan və onun qohumu Avar Umma xan ilə Gəncəni mühasirəyə alır. Uzunmüddətli mühasirə uğursuzluqla başa çatır. Cavad xan Tiflisdə

əsir aldığı döyüşçüləri geri göndərməli olur və İbrahim xanın hərbi xərclərini ödəyir.

Cavad xan Çar İrəklinin ölümündən sonra Nadir şahın vaxtında İrakliyə bağlı olmuş Borçalı və Şəmşəddil mahalını geri qaytarmağa çalışır. Lakin o sadəcə Şəmşəddil mahalını azad edə bilir. O öz oğlu Uğurlu xanı da oraya göndərir.

Gəncə xanlığı – XVIII əsrin ortalarında, paytaxtı Gəncə

şəhəri olmaqla yaranan Azərbaycanın şimal xanlıqlarından biridir. Gəncə xanlığı Murovdağ silsiləsindən Kür çayınadək olan torpaqları əhatə etməklə, Qarabağ, İrəvan xanlıqları, Qazax və Şəmşəddil sultanlıqları və Gürcüstanla həmsərhəd idi. Gəncə xanlığının təsərrüfatında maldarlıq, ipəkçilik, bağçılıq, üzümçülük, bostançılıq əsas yer tuturdu. Toxuculuq, xalçaçılıq, zərgərlik, boyaqçılıq, dulusçuluq kimi sənət sahələri inkişaf etmişdi. Əhalidən məcəhət, bəhrə və s. vergilər alınır.

1804-cü ildə Sisianovun başçılığı ilə rus qoşunlarının Gəncəyə hücumu zamanı Cavad xan və oğlunun misilsiz qəhrəmanlıq göstərməsinə baxmayaraq xanlıq işğal olunur. Xanlıq ləğv edilir və adı dəyişdirilib Yelizavetpol adlandırılır. 1813-cü il Gülistan müqaviləsi ilə Gəncə xanlığı Rusiyanın tərkibi olaraq təsdiqlənir və Qacarlar bunu qəbul etməyə məcbur olur.

İkinci Rus-Qacar müharibəsi dövründə Rusya müstəmləkə zülmünə qarşı ən güclü xalq hərəkatının baş verdiyi ərazilərimizdən biri də məhz Gəncə olmuşdu. Gəncə hər zaman vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq salnamələrinin yazıldığı, düşmənlərə qarşı mərdlik, rəşadət və sücaət rəmzi olaraq şöhrət qazandığı oğuz yurdu olub.

Gəncə xanlığının mahalları

Samux mahalı

Kürəkbasan mahalı

Dağlıq mahalı

Şamxor mahalı

Ayrım mahalı

Gəncə xanları

Şahverdi xan Ziyadoğlu-Qacar

Məhəmmədhəsən xan Ziyadoğlu-Qacar,

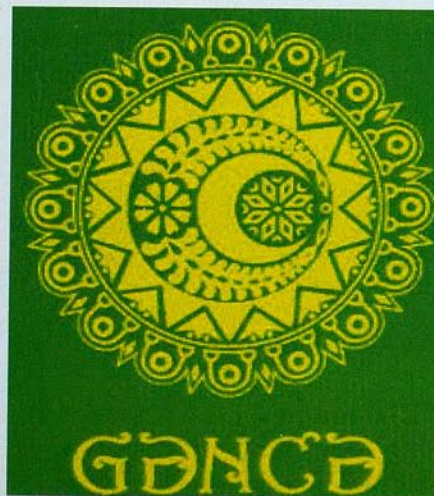
Məhəmməd xan Ziyadoğlu-Qacar

Məhəmmədrəhim xan Ziyadoğlu-Qacar

Cavad xan Ziyadoğlu-Qacar

Cavad xanın soyundan olanlar Azərbaycan Rusiya birləşməsindən sonra Ziyadxanov soyadını götürmüşlər.

Hələ də Cavad xanın törəmələri Bakıda və Gəncədə yaşayırlar.

*Səbail rayonu 160 nömrəli
Klassik gimnaziyanın 10-cu sinif şagirdi
Süleyman Əfəndiyev*

**Elmi rəhbər:
Cəfər Abdiyev**

Gəncə xanlığı (1747-1804)

Gəncə xanlığı Qarabağ bəylərbəyliyi əsasında yaranmışdı. Hələ Səfəvilər dövründə Gəncə bu bəylərbəyliyin mərkəzi olmuşdu. Qarabağ bəylərbəyliyi kiçik fasilələrə XVI əsrdən 1804-cü ilə qədər Qacar tayfasının Ziyadlı oymağına məxsus Ziyadoğlular nəslinə təvəllül olmaqla idarə edilmişdi.

Nadir şahın 1747-ci ildə qətlə yetirilməsindən sonra digər ərazilərimizdə olduğu kimi Gəncədə də xanlıq idarə üsulu yarandı. Yarandıqı vaxtdan xanlıq qonşu feodal hakimlərin hücum obyektinə çevrilmişdi. Xanlıq Murov dağdan Kür çayına olan qədər ərazini əhatə edirdi. Xanlığın banisi Şahverdi xan Ziyadoğlu olmuşdur. II İrakli Nadirin qarnizonunun Gəncədən qovulmasında ona kömək etdiyinə görə hər il gürcülərə on min manat xərac verirdi.

Şahverdi xanın vəfatından sonra oğlu Məhəmməd həsən xan hakimiyyətə gəlir. Lakin o, iyirmi illik hökmranlıqdan sonra qardaşı Məhəmməd xanın təşkil etdiyi sui-qəsd nəticəsində ölür.

Gəncədə baş verən üsyandan sonra hakimiyyətə əvvəlcə Rəhim bəy, bir müddət keçəndən sonra isə 1786-cı ildə onun qardaşı Cavad xan gəlir.

Cavad xan 1748-ci ildə Gəncə şəhərində doğulub. Cavad xanın atası, xanlığın banisi Şahverdi xan 1761-ci ilə qədər Gəncənin xanı olmuşdu. Cavad xanın anası Şərəf Cahan bəyim də əsil-nəcəbatlı bir nəsiləndi idi.

Cavad xan hakimiyyətə İraklinin köməyi ilə gəldiyi üçün, o, ilbəlil gürcü çarına vergi ödəməyə məcbur olur. Həmin asılılıqdan və gürcülərin Gəncə üzərinə tez-tez baş verən basqınlarından xilas olmaq üçün Cavad xan 1795-ci ildə Tiflis üzərinə yürüş zamanı Ağa Məhəmməd Qacarla birlikdə bu yürüşdə iştirak edir və onun ordusunu ərzaqla təmin edir.

XVIII əsrin sonlarında, sürətlə bir-birini əvəz edən siyasi hadisələr fonunda Gəncə xanı digər Azərbaycan xanları içərisində fəal mövqeyi ilə seçilirdi. Təbii ki, bunu çox mühüm hərbi-strateji mövqədə yerləşən xanlığın mənafeyi tələb edirdi.

Cavad xanın dövründə Qazax, Şəmki və digər yerlər də Gəncə xanlığına daxil edildi. Qarabağla münasibətlər sahəyə salındı, hətta Cavad xan sudaqat rəmzi olaraq bir qızını və oğlunu İbrahimxəlil xanın yanına göndərdi.

Lakin Gürcüstan Rusyanın himayəsinə keçərkən Şəmşəddilə görə Çar Georgi ilə Cavad xan arasında ixtilaf düşdü.

1803-cü il Andlı öhdəlik adlı sənədlə Rusya Çar-Balakəni işğal etdikdən sonra general Sisianovun növbəti hədəfi Gəncə xanlığı olur.

Hiyləgər general Sisianov əvvəlcə diplomatıyaya üstünlük verir. 1803-cü il 25 fevral tarixli birinci məktubunda ona iltifatla yanaşır, Rusiya himayəsinə keçmək üçün dilə tuturdu. O, yazırdı: «...Sizin şərafətli etimadınızın ən gözəl zəmanəti olardır ki, xahişimizi nəzərə alaraq yüksək mənsəbli böyük oğlunuz Uğurlu ağanı əmanət kimi Tiflisə göndərsiniz. O, burada ləyaqət və hörmət sahibi olaraq qalacaqdır. Bu təmənnam yerinə yetirilsə, onu Gəncə ilə Gürcüstan arasında heç bir ayrı-seçkililiyin olmayacağı barədə xeyirxah vədimizin əməli təmsali kimi qəbul edəcəyik». Lakin bu niyyəti baş tutmadıqda o, Cavad xana təslim olmaq haqqında məktub göndərir. Lakin Cavad xan bu tələbi qətiyyətlə rədd edir və «Yalnız mənim meydimin üstündən keçərkən Gəncəyə sahib ola bilərsiniz» məzmununda cavab göndərir.

Lazarevin başçılıq etdiyi rus qoşunlarının Gəncəyə yürüşünü eşidən Cavad xan rus qoşununun Şəmşəddildən çıxıb getməsi şərtlə

həm ruslar, həm də gürcülərlə dostluq münasibəti saxlamaq istədiyini bildirdi. Lakin çarizmin Qafqazdakı müstəmləkə siyasətini zor gücünə həyata keçirən general Sisianov onunla razılaşmadı. Lazarev iki nəfər erməninin məktubuna əsaslanaraq 1803-cü ilin yanvarın 9-da Sisianova yazdı: "Bütün Gəncə erməniləri rus ordusunun gəlişini səbirsizliklə gözləyirlər. Gəncə xanının ehtiyat tədbiri yalnız ondan ibarətdir ki, Şəmkirəyə qədər olan yola hər gün on nəfərlik süvari mühafizə dəstəsi nəzarət edir".

Cavad xanın siyasi portretinin əsas cizgilərindən biri də bu idi ki, o nəinki hadisələrin arxasınca sürünmür, əksinə siyasi iqlimə çox güclü təsir göstərməyi bacarırdı. Yaxınlaşan yeni təhlükə qarşısında Gəncə xanı antirus koalisiya yaratmağa çalışır. Hətta buna müəyyən qədər müvəffəq də olur. Gəncə, Qarabağ, Şəki xanları, Ləzgi şamxalları və gürcü şahzadəsi Aleksandr Rusiyaya qarşı birgə mübarizə aparacaqlarına and içirlər. Lakin şəxsi maraqlara qalib gələ bilməyən xanların fəaliyyəti bundan uzağa getmir. Hələddici anda Gəncə xanı qorxunc düşmən qarşısında tək qalır və təhdidlərə yalnız döyüşlə cavab verməsi də, nə ötkəm əmir inadkarlığından, nə də taxt-tacın hifz etmək namına bir çox «həmkarları» kimi «vaxtında» sövdələşmələr apara bilməməsindən deyil, məhz Gəncənin bu güclü milli-mənəvi, mühafizəkar mühitin öz məntiqindən doğurdu.

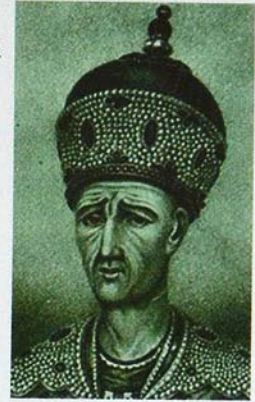
Cavad xanın başçılığı ilə Gəncəlilər təcavüzçülərə qarşı bir aydan artıq müqavimət göstərirlər. 1804-cü il yanvarın 3-də rus generalı

P.D.Sisianov Gəncə qalasına hələddici hücum keçir. Cavad xan oğlu Hüseyinqulu ağa ilə birlikdə hətta düşmənlərinin belə etiraz etdiyi bir qəhrəmanlıqla həlak olur.

Şəhər çar qoşunları tərəfindən zəbt edilib inzibati dairəyə çevrilir və çar Aleksandrın arvadının şəərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Gəncə adını çəkənlər bir gümüş manat cərimə olunurdu.

Gəncənin tutulması rus qoşunlarının Azərbaycanın içrilərinə doğru irəliləməsini asanlaşdırdı, digər xanlıqların taleyi demək olar ki, həll olundu. Gəncə xanlığının asılı olan Samux hökmdarı Şirin bəy də Rusiyanın hakimiyyəti altına keçdi və hər il Rusiyaya 1000 çervon (1 çervon təqribən 3 manata bərabər idi) xərac verməyi öhdəsinə götürdü.

Əsrlər boyu Gəncə Azərbaycan milli ruhunun aynası, onun mənəvi dəyərlər sis-

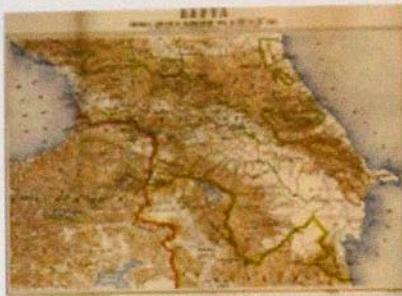
**Ağa Məhəmməd
şah Qacar**

temini formalaşdıran bir məkan olub. Gəncənin sonuncu hakimi Cavad xan Ziyadoğlu-Qacarin, ərazisini genişləndirməkdə olan böyük bir imperiyanın təcrübəli generalına qarşı mərdliklə vuruşmağı bacaran qəhrəman türk bəhədri idi.

Gəncənin işğalı 1804-1813-cü illəri əhatə edən Rus-Qacar müharibəsinin başlanmasına gətirib çıxartdı. 1805-ci ildə Qarabağ, Şəki, Şamaxının, 1806-cı ildə isə Dərbənd, Bakı və Qubanın Rusiya tərəfindən işğalı məhz Gəncənin ardınca başladı.

Knyaz Pavel Sisianov

mənbələrinə, satış bazarlarına çevirməyə can atırdı. Çarizm Xəzəri öz daxili dənizinə çevirmək, Qafqazı zəbt etməklə cənuba doğru yol açmaqla Mərkəzi Asiyanı da ələ keçirmək üçün yeni istinadgah qazanacağına əmin idi. Bir sözlə, Qafqaz təkcə iqtisadi deyil, hərbi cəhətdən də böyük strateji əhəmiyyət

kəsb edirdi. Qərbi Avropa dövlətləri, xüsusilə İngiltərə və Fransa da Qafqaza göz dikmişdilər. Onlar Qacarları Rusiyaya qarşı silahlandırmaq istəyirdilər

Rus istilası çar I Aleksandrın dövründə daha sistemli, geridönüşü olmayan bir formada davam etdi. Belə ki, 1801-ci ildə onun verdiyi manifestlə Şərqi Gürcüstanın tərkibində Qazax, Şəmşəddil, Borçalı və Pəmbək də Rusiyanın tərkibinə qatıldı. Bununla da Azərbaycanın işğalına başlanıldı. Daha sonra hədəf Car-Balakən camaatlığı seçildi. 1803-cü ildə çar qoşunlarının Cara hərbi müdaxiləsi Andlı öhdəlik adlı sənədin imzalanması və Car-Balakən camaatlığının Rusiyanın tərkibinə qatılması ilə nəticələndi.

Çar Rusiyanın Azərbaycana qarşı ekspansionist siyasəti 1804-1813-cü illəri əhatə edən rus-qacar müharibəsinə gətirib çıxardı. 1804-cü ildə Gəncəli Cavad xanın şəhəri qəhrəmancasına müdafiə etməsinə baxmayaraq xanlıq rus təcavüzündən xilas ola bilmədi.

1805-ci ildə Qarabağ və Şəki xanlıqları ilə Rusiya arasında Kürəkçay müqaviləsi imzalanır. Müqaviləyə görə, bu xanlıqlar Rusiyaya ilhaq edilir və müstəqil xarici siyasət həyata keçirmək hüququndan məhrum olurlar. 1805-ci ilin axırlarına doğru, Şamaxı xanlığı, 1806-cı ildə Dərbənd, Bakı və Quba xanlıqları da çox təəssüf eyni aqibəti yaşamağa məcbur olurlar.

Rus-qacar müharibəsi Rusiya üçün uğursuz başlasa da, sonrakı mərhələdə hadisələr tam fərqli istiqamətdə cərəyan etməyə başladı. Belə ki, 1809-cu il Qarababa, 1812-ci il Aslandüz və Lənkəran qalası yaxınlığında baş verən döyüşlərdə qacarlar ağır məğlubiyyətə uğrayıb 1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağın Güllüstan kəndində sülh müqaviləsi imzalayır. Bu müqaviləni Qacarlar tərəfindən Mirzə Əbdülhəsən

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

xan, Rusiya tərəfindən isə Qafqazın yeni baş komandanı Ratişev imzalandı.

Müqaviləyə əsasən, Naxçıvan və İrəvan xanlıqları istisna olmaqla bütün şimali Azərbaycan torpaqları Rusiyanın tərkibinə qatılırdı. Xəzər dənizində hərbi donanma saxlamaq hüququ yalnız Rusiyaya verilirdi. Qacarlar Şərqi Gürcüstan və Dağıstana olan iddialarından əl çəkdiyini bildirirdi. Rus tacirləri daxili gömrük vergisindən azad edilirdi. Naxçıvan və İrəvan xanlıqları isə Qacarların tərkibində qalırdı.

Güllüstan müqaviləsi Azərbaycanın Rusiya tərəfindən iki hissəyə bölünməsinin başlanğıcını qoydu.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, bu müqaviləyə qeydsiz qalmışdır. Belə çətin dövrdə bu cür möhtəşəm əsər yaratmaq cəhdi belə böyük cəsarət tələb edirdi. 1958-ci ildə böyük bir ağırlıq və əzabla qələmə aldığı "Güllüstan" poemasını Azərbaycanın birliyi və istiqlaliyyəti uğrunda çarpışan qəhrəmanlarımızın əziz xatirəsinə həsr etmişdir.

*İpək yaylığıyla o asta-asta
Silib eynəyini gözüna taxdı.
Əyilib yavaşca masanın üstə
Bir möhürə baxdı, bir qola baxdı.
Kağıza həvəslə o da qol atdı
Dodağı altından güllümsəyərək.
Bir qələm əsrlik hicran yaratdı
Bir xalqı yarıya böldü qılıncdakı.*

Güllüstan müqaviləsindən sonra Rusiya Azərbaycanda xeyli möhkəmləndi və «əbədi» olaraq imzalanmış «Əhdnamələr» məhəl qoymayaraq xanlıqları bir-bir ləğv etməyə başladı. 1819-cu ildə Şəki, 1820-ci ildə Şamaxı, 1822-ci ildə Qarabağ, 1826-cı ildə isə Lənkəran xanlıqları ləğv edilir və onların yerində başında rus zabiti kome-

dantın durduğu əyalətlər təsis edildi.

Lakin Rusiya əldə etdikləri ilə kifayətlənmək fikrində deyildi. O, yeni-yeni ərazilər hesabına öz sərhədlərini genişləndirmək və Qafqaz regionunda şəriksiz ağalığını təmin etməyə çalışırdı. Bu siyasət 1826-cı ildə Qacarlarla yeni müharibəyə gətirib çıxartdı. Rus müstəmləkə siyasəti Şəki və Gəncədə çarizmə qarşı geniş xalq hərəkatına səbəb oldu. Lakin çox təəssüf ki, bu hərəkat mənfur çar hərb maşını tərəfindən amansızlıqla yatırıldı.

Bu müharibə də Rusiyanın qələbəsi və 1828-ci il fevralın 10-da Təbriz yaxınlığında qədim türk yurdu Türkmənçay kəndində bağlanan sülh müqaviləsinin imzalanması ilə nəticələndi. Müqavilənin imzalanmasında rus yazıçısı və Rusiyanın İranda səfiri A.S.Q.riboydov, rus qoşunlarının Qafqaz ko-

mandanı Paskeviç və Azərbaycanı görkəmli tarixçisi A.A.Bakıxanov, Qacarlardan isə Abbas Mirzə iştirak edirdilər.

Bu müqavilə Gülistan müqaviləsinin qüvvədən düşməsinə səbəb oldu. Bununla da Cənubi Qafqaz Rusiyaya qəti şəkildə birləşdirildi, Rusiya yeganə dövlət olmaqla Xəzər dənizində hərbi donanma saxlamaq hüququnu yenidən əldə etdi. Azərbaycan – Qacar səltənəti üzərinə gümüş pul ilə 20 milyon manatlıq təminat qoyuldu. Bu təminat ödənilməyə qədər zəbt edilmiş Azərbaycanın cənub vilayətləri Rusiyanın himayəsində qalmalı idi. Bu müqavilə ilə tariximizdə başqa bir ağır problemin əsası qoyuldu. Belə ki, müqavilənin XV maddəsi ilə ermənilərin Şimali Azərbaycan torpaqlarına kütləvi köçürülməsi nəzərdə tutuldu. (Qarabağ, Naxçıvan və İrəvana). Hətta güzəşt olaraq onlara Qacarlardan alınan təminatın bir hissəsi verilir və altı il müddətinə bütün vergi və mükəlləfiyyətlərdən azad edilirdilər. Gülistan müqaviləsinə əlavə olaraq Naxçıvan və İrəvan xanlıqları da Rusiyanın tərkibinə qatılırdı.

Naxçıvan və İrəvan xanlıqları 1828-ci ilin martında ləğv edilir və yerində qondarma "erməni vilayəti" yaradılır.

Azərbaycanın şimal torpaqlarının Rusiya tərəfindən zəbt edilməsi xalqımız öz dövlət müstəqilliyini itirmiş və zorla iki hissəyə bölünməyə kimi tarixi ədalətsizliyə düşər olmuşdu. Beləliklə, Azərbaycan çar Rusiyası zadəganlarını və sənaye sahiblərinin xammal bazası, tacirlərin satış bazarına çevrilmiş, iqtisadiyyatı müstəmləkə iqtisadiyyatı xarakteri almışdı.

Azərbaycanın görkəmli tarixçisi, professor Süleyman Əliyevin "Qarabağ əyalətinin təsviri." adlı mənbə ilə bağlı araşdırmalarına görə, 1823-cü ildə rus idarəçiliyinin Qarabağda qeydə aldığı ailələrdən 8,4% beş alban mülkiyyətinin payına düşürdü. Erməni alimləri isə bu mənbəyə istinadən 1823-cü ildə Qarabağda 20 mindən artıq ailədən 5107-nin erməni olduğunu yazırlar. Hətta bu variantda da - ermənilərin İran və Türkiyədən kütləvi şəkildə Qarabağa köçürülməsini nəzərə almasaq belə, onların sayca Azərbaycan türklərindən 4-5 dəfə az olduğu görünür. «Qarabağ əyalətinin təsviri...» ermənilərə sərf etmədiyi üçün sonrakı dövrlərdə, demək olar ki, onu Rusiyanın bütün kitabxanalarından müxtəlif vasitələrlə çıxarılıb məhv etdilər.

Bütün bunlar bizim faciələr dolu dünənimizdir, tariximizin qanlı səhifələridir.

Bütün bu deyilənlərdən belə aydın olur ki, Ermənistan kimi bugünkü İran, Gürcüstan və Dağıstanın da müəyyən hissəsi Azərbaycan səltənətinin torpaqları hesabına yaradılan və haqlarında yalançı tarixlər uydurulan, dərin etnik və siyasi kökləri olmayan qədim oğuz-türk yurdudu.

Tariximizi unutmamalı, dünyanın hər yerində tanıtmalıyıq. Çünki keçmişini bilməyən xalq, gələcəyini qura bilməz.

Müəllif: Səbail rayonu 6 nömrəli məktəb-liseyin 10-cu sinif şagirdi Əsmər Səfərlı

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

İlk erməni - müsəlman davası və müqavimət rəmzi – DİFAİ

"**M**illətçilik özü-özlüyündə hörmətəlayiq, hətta əzəmətli bir hadisədir. O, hər bir xalqın həyatında labüddür. Mən belə düşünürəm ki, bəşər təkamülü tarixində insan qəlbinin dindən sonar ikinci böyük tapınağı millətçilikdir. O, tarix boyu misilsiz hünərlər qaynağı olub və olacaqdır."

Əhməd bəy Ağaoğlu

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan türkləri öz ərazilərində qırğınlara və erməni separatçıları tərəfindən törədilən soyqırım məruz qalır. Onlar əzilir, alçaldılır, torpaqlarında isə özgələr üçün dövlət yaratmaq planlaşdırılır. Çoxdankı arzularına çatmaq, yəni "böyük Ermənistan" dövlətini yaratmaq məqsədilə ermənilər Çar Rusiyasının laqeydliyi, hətta bu işə müsbət yanaşmasından istifadə edərək İrəvan, Şuşa, Naxçıvan, Ordubad, Gəncə, Bakı və Şirvanda yaşayan silahsız Azərbaycan türklərinə, dinc əhaliyə hücum edir, vəhşiliklər törədirlər. Xalqın qəhrəman oğulları buna uzun müddət dözmə bilməzdi. Beləcə millətin

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

müdafiəsi və özünü istənilən hücumdan himz etməsi üçün ilk addımı atmaq lazım idi. Adımı tarixə və Azərbaycan xalqının yaddaşına qızıl hərflərlə yazdıracaq və millətinin müdafiəsi naminə istənilən təhlükəni gözmə ala biləcək güclü bir milli demokratik təşkilatın yaranmasını vaxtı gəlib çatmışdı.

1905-ci il Bakı şəhərində Azərbaycanın görkəmli türkoloq ziyalısı Əhməd bəy Ağaoğlu tərəfindən "Fədai" adlı gizli bir cəmiyyət yaradılır. Cəmiyyətin fəaliyyəti çox keçmir ki, öz bəhrəsini verir. Artıq ermənilər Azərbaycan türklərinin nəyə qadir olduqlarını anlaməğa başlayır. Hüseyn Baykaranın yazdığı kimi, "Fədai" cəmiyyətinin fəaliyyəti nəticəsində ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qırğının qarşısı müxtəlif vasitələrlə müəyyən dərəcədə alınır. Bir müddət sonra Fədai cəmiyyəti Difaï partiyasına çevrilir. Sonuncu isə Azərbaycan tarixində misili görülməmiş şücaət və qəhrəmanlıq səhifələri yazır: Millətin və Vətənin qarşısında duran hər bir kəsi məhiv etməklə!

1906-cı ildə fədailərin Difaï hərəkatı ətrafında toplanmasının məqsədi Qafqazda Çar Rusiyasının himayədarlığı ilə ciddi şəkildə silahlanmış və əzginləşmiş erməni terrorunun qarşısını kəsmək və Azərbaycan türklərini müdafiə etmək idi. 1905-ci ildə baş verən bir illik qarlı savaşda, Qafqazın bütün şəhərlərində erməni-müsəlman davası minlərlə insanın həyatına son verdikdən sonra nəhayət, Tiflisdə olan Qafqaz canişini Varantsov-Daşkov belə bir qənaətə gəldi ki, bir qurultay keçirilsin və sülh danışıqları vasitəsilə bu iki xalqın arasındakı ziddiyət sona çatsın. Beləliklə 1906-cı il fevral ayından mart ayına qədər sülh danışıqları davam edir. Orada bu ixtişaşları törədənlər azərbaycanlılar olaraq göstərilir və günahlandırılır. Azərbaycan ziyalıları isə buna qəti qarşı çıxaraq bu ixtişaşları törədənlərin ermənilər olduğunu, azərbaycanlıların nəinki ermənilərə qarşı çıxış etmək, hətta özlərini müdafiə etməyə belə məxsusi təşkilatlarının, qüvvələrinin olmadığını bildirirlər, lakin lazım gələrsə bu təşkilatları yarada biləcəkləri vurğulanır. Buna baxmayaraq, bu qurultay nəticəsiz qalır və yenə də ermənilər qırğınlar törətməyə davam edir, yenə də rus qoşunları onlara silah-sursatla kömək edirdi. Bu halda isə azərbaycanlılar belə qərara gəlir ki, artıq xalq öz qüvvəsi ilə müdafiə olunmalıdır.

Onu da qeyd edək ki, Tiflis yurd danışıqlarında Azərbaycan nümayəndə heyətindən olan üzvlərin çıxışı sərt olur. Əhməd bəy Ağaoğlu son çıxışında Malamaya üzünü tutaraq bildirir: "Əgər sizlər və daşnak fırqəsi bu məsələlərdən əl çəkmənsiniz, biz gücə güc ilə cavab verəcəyik".

Əhməd bəy Ağaoğlu
«Difai» partiyasının
rəhbəri

**Kərim bəy
Mehmandarov**
«Difai»nin «Qarabağ
Birlik Məclisi»nin rəhbəri

Ələkbər bəy Rəfibəyli
«Difai»nin Gəncə şöbəsinin
rəhbərlərindən biri

Və elə də oldu. 1905-ci il, bəzi mənbələrdə 1906-cı ildə Əhməd bəy Ağaoğlu tərəfindən fars dilindən tərcümədə “müdafiə” anlamını ifadə edən Difai adlı təşkilat yaradıldı. Buna baxmayaraq, hökumət bu partiyanın varlığı haqqında ilk məlumatlar barəsində yalnız 1907-ci ildən, yəni erməni-azərbaycan davasının aktiv fazasının başa çatmasından sonra xəbər tutur. 1907-ci il mayın 30-da Yelizavetpol qubernatoru Kavalıyov ona ötürülən məlumatlar əsasında polis rəislərinə tapşırıq verir ki, tamamilə məxfi yollarla bu partiyanın şəxsi heyətini, məramını və nəhayət, hansı vəsaitlər hesabına mövcud olmasını aydınlaşdırsınlar. Yarandığı vaxtlarda” cəmi 3-5 quldurdan ibarət bir təşkilat” kimi qələmə verilən Difai I il keçməsinə baxmayaraq, müdafiə naminə görə işlərlə artıq yüksək dövlət orqanlarını narahat etməyə başlamışdı.

“Difai” yaxşı təşkilatlanmış və silahlanmış “Daşnaksutyun”un müqabilində müdafiə təşkilatı kimi yaradılmışdı. Əslində bu təşkilatın yaradılmasına sövq edən amil də bundan ibarət idi. Lakin partiya təkcə hərbi məqsədlər güdmürdü. Bu, partiyanın proqramından da görünürdü. Partiya öz xalqını erməni-müsəlman münaqişələrindən xilas etməyi və onu maarifləndirməyi özünün başlıca və əsas məqsədləri elan edirdi. Bu məqsədə çatmaq üçün partiyanın iki vasitəsi vardı: təhsil və güc, yəni partiya öz xalqına təhsil verməyə, nədən kütlələri maarifləndirməyə, digər tərəfdən güc vasitəsilə onu xarici düşmənlərdən və hökumətdəki satqınlardan xilas etməyə şərait yaratmalıdır.

İlk zamanlar bu təşkilat hərbi müqavimət üçün yaradılmışdırsa, fəaliyyət göstərdikcə başa düşürüldü ki, milləti maarifləndirmək,

xalqa öz hüquqlarını başa salmaq lazımdır. Tədrəcə bu təşkilat böyük bir nüfuzla malik oldu, Bakıda Difai təşkilatının fəaliyyəti o qədər də nəzərə çarpmırdı, çünki Bakıda əsasən onlar maarif təşkilatlarının adı altında gizləndirdi, Nəşri-Maarif, Nicat təşkilatlarında Difainin üzvləri var idi. Qəzalarda isə bu təşkilat daha fəal idi və məhkəmə funksiyasını icra etməyə başladı.

Hərdən bəziləri Difai partiyasının üzvlərinin azəri türklərini də öldürdüklerini deyirdilər. Ancaq kimə şamil olunurdu bu? Yalnız satqınlara. O insanlar ki, ermənilərin tərəfinə keçib öz xalqımıza qarşı cinayətkar əməllər törədənələrə maddi nemətlər müqabilində kömək edirdilər. Lakin ümumilikdə Difai partiyası heç vaxt nə terrora, nə də digər buna bənzər hadisələrdə günahlandırıla bilməz. Bu sadəcə özünü müdafiə təşkilatı idi. Partiyanın məramı məhz xalqın müdafiəsi zəminində köklənmişdi. Buna sübut kimi partiyanın aparıcı üzvləri hansısa cinayətkarı cəzalandırmazdan əvvəl onlara insanlığa sığmayan addımlardan əl çəkmələri üçün 3 gün vaxt verdikləri faktını qeyd etmək lazımdır.

Partiyanın fəaliyyəti və rəhbərliyi barədə Tiflisdəki quberniya jandarmı idarəsinə vaxtaşırı göndərilən gizli anonsların birində bildirilir ki, “Difai” partiyasının məqsədi ümumilikdə xalqın maraqlarının müdafiəsi və başlıca olaraq təhsil, ümumən kəndlilərin həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılması, onların rifah halının yüksəldilməsi, həmçinin mövcud dövlət quruluşunun devrilməsi idi.

Partiyanın proqramından göründüyü kimi, Difai partiyası öz fəaliyyətinin xarakterinə və taktikasına görə digər siyasi partiyalardan bir qədər fərqlənirdi. Digər siyasi partiyalar milli məsələdə, milli dövlət quruculuğu məsələlərində konkret siyasi tələblər irəli sürür, seçkilərdə iştirak edərdilər. Difai isə heç bir siyasi tələb irəli sürmür. Lakin sonradan aydın oldu ki, bu, partiya rəhbərlərinin düşünülmüş taktikası idi, yəni onlar öz planlarını bəyan etməyərək gizli fəaliyyət göstərdilər. Partiya formalaşdıqdan sonra isə qarşılarında duran əsas məqsəd: ilk müstəqil türk dövlətinin yaradılması idi. Bu da Difaini Azərbaycanda yaranan ilk milli siyasi partiya hesab etməyə imkan verir.

Difainin möhrünün ələ keçməsi, Difainin bəzi üzvlərinin satılması və ən əsası partiyanın lideri Əhməd bəy Ağaoğlunun təqib altına alınması artıq rusları və erməniləri 4 il müddətində qorxu altında saxlayan Difainin sonunun yaxınlaşması demək idi. Güclü təqiblərə məruz qalan Əhməd bəy Ağaoğlu artıq Azərbaycanda qala bilməzdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev bu işə qarışaraq Əhməd bəy Ağaoğlunu, ailəsini Türkiyəyə yollamaq məcburiyyətində qalır. Çünki Əhməd bəy Ağaoğlu burada qalsaydı, öldürülmək təhlükəsi ilə üzləşə bilərdi. Məhz bu dövrdən sonra Difainin fəaliyyəti getdikcə zəifləməyə başladı. Partiyanın rəsmi olaraq fəaliyyətini dondurmasına baxmayaraq, Difai üzvləri öz ideyalarına sadıqlıqlarını nümayiş etdirirdilər. "Açıq söz" qəzetinin 1917-ci il 4 avqust tarixli sayında qeyd olunur ki, artıq "İttihad" və "Difai" partiyasının bəzi üzvləri 1917-ci ildə Bakıda yaradılan və elə həmin türk ədəmi mərkəziyyət firqəsinin qoşulduğu Müsavat partiyasının sıralarına keçirlər. Beləliklə, Difainin öndə gedən simaları cəmi 1 il sonra yaradılacaq Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin təməl daşını qoyurlar.

Azərbaycan xalqı, bu torpaqlarda yaşayan bütün insanlar Difainin üzvlərini tanımalı, onları anmalıyıq. Difai partiyası zamanın tələbi idi və o, boynuna düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirdi. Məhz Difai partiyası inandırıcı şəkildə nümayiş etdirdi ki, Azərbaycan xalqı özü öz təhlükəsizliyini təmin etmək iqtidarındadır. Biz bugün də aprel savaqlarında bir daha şahid olduq ki, əgər xalqın səsi bir olarsa, əgər hər kəs ayağa qalxıb bir lider ətrafında mübarizəyə qoşularsa, heç bir düşmən onun qarşısında dura bilməz. Məhz onun sayəsində insanların kütləvi şüurunda baş verən irəliləyiş hesabına Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və 1991-ci ildə Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması mümkün oldu. Ən əsası isə, lazım olduğu halda silaha əl atsalar belə, Difai hər hansı bir xalqın hüquqlarına qəsd edən təşkilat kimi xatırlanmır. Bu isə təşkilatın bütün beynəlxalq hüquqi prinsiplərə ən mükəmməl şəkildə əməl etdiyindən və düşmənlə belə haqsız olaraq zülm etmədiyindən xəbər verir. Xalqın qəhrəman oğullarından təşkil olunmuş Difai mövcud olduğu müddətdə milləti üçün əlindən gələnlər hər şeyi etdi və 1909-cu ildə fəaliyyətini dayandırdı. Lakin təşkilat özündən sonra gələcək nəsillərə lazım gələrsə milləti üçün canından keçməyi, bütün məşəqqətlərə sinə gərməyi, yəni müqəddəs Difai ənənəsini miras qoydu.

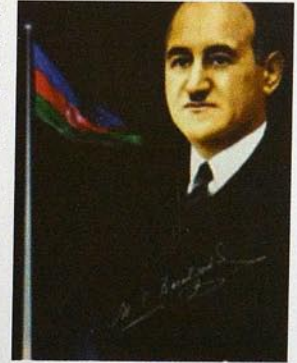
Müəllif: Səbail rayonu 239 nömrəli tam orta məktəbin 11-ci sinif şagirdi Fəridə Ovcuyeva

**Elmi rəhbər:
Rita Novruzova**

Şərqdə ilk Demokratik Respublika - Azərbaycan

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, bu söz Azərbaycan Respublikasına çox doğma və əzizdir. Hal-hazırda yaşadığımız müstəqil Azərbaycan Respublikasının toxumlarını Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti səpmişdir. Buunla belə müstəqillik uğrunda etdiyimiz mübarizə dövründə bu toxum böyümüş və böyük ağaca çevrilmişdir. Təbii ki, AXC də o qədər sadə yolla yaranmışdır. Çətin bir şəraitdə Çar Rusiyasının əsarəti altında olan Azərbaycan xalqının köməyə ehtiyacı var idi. Çar Rusiyası devrildikən sonrakı vəziyyətdən istifadə edən bir qrup ziyalımız, başda Məhəmmədəmin Rəsulzadə olmaqla Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsasını qoydular. Cümhuriyyətin yaranması "İstiqlal Bəyannaməsi" adlı sənədin qəbul edilməsi ilə reallaşdı. Fətəli xan Xoyski 30 may 1918-ildə Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması haqqında dünya dövlətlərinə radio teleqram vasitəsilə məlumat göndərir. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin xarici işlər nazirlikləri Azərbaycanda müstəqil respublika yaradılması haqqında informasiya aldılar. Radioteleqramlar İstanbulla, Berlinlə, Vyanaya, Parisə, Londona, Romaya, Vaşinqtona,

Sofiyaya, Buxarestə, Tehrana, Madridə, Moskvaya, Stokholma, Tokyoya və digər paytaxtlara göndərilmişdir. Rusiyanın kibiri siyasətindən çəkinən Gurecstan, AXC-nin burda fəaliyyət göstərməsinə imkan vermədi və Tiflisi tərk etməyi tələb etdi.

Bakı şəhəri Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Xalq Komissarları Soveti və daşnaq silahlı dəstələrinin nəzarətində olduğu üçün, Azərbaycan hökuməti 1918-ci il iyunun 16-da Tifisdən Gəncəyə köçdü.

Bu çətin şəraitdə bizi ilk olaraq Osmanlı dövləti tanıdı. 4 iyun 1918-ci ildə Batumda aparılan danışıqların yekunu olaraq Xalq Cumhuriyyəti ilə Osmanlı arasında "Sulh və dostluq haqqında" müqavilə imzalanır. Müqavilənin Azərbaycan tərəfdən Milli Şuranın sədri M.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.Hacinski, Osmanlı tərəfindən ədliyyə naziri Xəlil bəy və Qafqaz cəhəsinin komandanı Vahib paşa imzalamışdır. Müqavilədə Osmanlı dövləti Xalq Cumhuriyyətinə hərbi yardım göstərmək barədə öhdəlik götürürdü.

17 iyun 1918-ci ildə Gəncədə ilk iclasına keçirən Azərbaycan Milli Şurası ölkədə yaranmış ağır vəziyyəti nəzərə alaraq öz fəaliyyətini dayandırmaq və yeni parlament çağırılana qədər butun hakimiyyəti Nazirlər Şurasına vermək barədə qərar qəbul edir. Bu Nuru paşanın tələbi əsasında gerçəkləşdi. Həmin gün Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Nazirlər Şurası istefa verir və onun rəhbərliyi ilə ikinci hökumət kabineti qurulur. İkinci hökumətin qarşısında duran əsas məsələ Bakını bolşevik-daşnak işğalından azad etmək idi.

27 iyun - İyul 1918-ci ildə Azərbaycan və Osmanlı hərbi qüvvələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusu Göyçay yaxınlığındakı döyüşdə "Bakı Soveti"nin qoşunlarını məğlub etdi. 20 iyul 1918-ci ildə isə Qafqaz İslam Ordusu daşnak-boşevik qoşunlarına daha bir zərbə endirərək Şamaxı şəhərini azad edirlər. Bu zəfərdən sonra türk qoşunları cənubdan (indiki Neftçala rayonu ərazisi) Bakı istiqamətində irəliləməyə başlamışdı. 6 sentyabr 1918-ci ildə Azərbaycan Cumhuriyyətinin nümayəndə heyəti İstanbulda Osmanlı dövlətinin rəhbərliyi ilə görüşür. Milli şuranın sədri M.Rəsulzadə, "Müsavat" fraksiya-

sının üzvü X.Xasməmmədov və general S.Səfikurdskinin daxil olduğu heyət Osmanlının yeni sultanı VI Mehmed Vahidəddin tərəfindən qəbul edilir. Bu, Cumhuriyyətin rəsmi heyətinin ilk xarici səfəri idi. Osmanlı hərbi rəhbərliyinin (Ənvər Paşa) də iştirak etdiyi görüşdə Cumhuriyyətə hərbi yardım və Bakının azad olunması barədə həlledici hücum barədə qərar verildi. 1918-ci il sentyabrın 15-də baş verən ağır döyüşlərdən sonra, Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli ordusu və Nuru paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı Türk İslam Ordu hissələri Bakının bolşevik, erməni-daşnak və ingilis hərbi qüvvələrindən azad edir və müstəqil Azərbaycan hökuməti Bakıya köçür. Bu misilsiz bir qələbə idi.

15 iyul 1918-ci ildə Cumhuriyyət hökuməti Azərbaycanlılara qarşı soyqırım cinayətlərinin araşdırılması üçün Fövqaladə Təhqiqat Komissiyası yaradır. Komissiya 1918-ci ilin mart qırğınları ilə yanaşı, XX əsrin əvvəllərindən ermənilərin Azərbaycanlılara qarşı törətdikləri digər qətləmlər haqqında da çoxsaylı materiallar toplayır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bu tarixi faktlar gizlədilir.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti bu dövrdə xalqımızın firəvan yaşaması və öz dövlətçiliyini möhkəmləndirməsi üçün bir sıra qanunlar qəbul edirlər. Birinci olaraq, dövlət rəmzi haqqında qanunun qəbul edilməsi oldu. İndiki üç rəngli (mavi, qırmızı, yaşıl) bayrağımız dövlət rəmzi olaraq 1918-ci ilin noyabrın 9-da qəbul edildi. 27 iyun 1918-ci ildə isə hökumət "Dövlət dili haqqında" qanunla Azərbaycan (türk) dilini dövlət dili elan edir. Bu qanun Azərbaycan dilinin inkişafına böyük tökən verdi.

26 iyun 1918-ci ildə AXC hökuməti Azərbaycanın ilk milli ordu hissəsinin-ələhiddə diviziyasının yaradılması barədə qərar qəbul etdi.

Cumhuriyyətin Hərbi Nazirliyinin təşkili barədə qərar bir qədər sonra, noyabrın 1-də verildi. F.Xoyski hərbi nazir, Mehmandarov isə müavini oldu. 1918-ci il dekabrın 26-da keçmiş çar Rusiyası ordusunun generallarından Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir, Əliəğa Şıxlinski isə hərbi nazirin muavini təyin edildilər.

Əlimərdan bəy Topçubaşov

1918-ci il 7-dekabrda Azərbaycan parlamenti açıldı. Parlamentin sədri görkəmli dövlət xadimi Əlimərdan bəy Topçubaşov oldu. Azərbaycan şərqdə qadınlara seçki hüququ verən ilk ölkə olaraq tarixi bir addım atmış oldu.

AXC hökuməti sosial-iqtisadi sahədə də mühüm işlər gördü. Ölkədə ərzaq problemini həll etmək üçün 1918-ci il tarixli sənədlə taxıl və mal-qaranın ölkədən çıxarılması qadağan olundu. 1918-ci ildə Bakı Bonu adlı milli valyuta dövrüyyəyə buraxıldı. 1919-cu ildə isə bank açıldı.

Hökumətin milli mədəniyyətin əsaslarının qorunması sahəsində də atdığı addımlar çox böyük əhəmiyyət daşıdı. Belə ki, 1918-ci il 27 avqust tarixli qərarla bütün ibtidai tədris müəssisələrində təhsil yalnız türk dilində aparılmalı idi. 1919-cu ildə ilk ali məktəb – Bakı Universitetinin açılması, İstiqlal muzeyinin fəaliyyətə başlaması, türk dilində kitabxananın yaradılması və s. kimi mədəni sahədə görülən tədbirlər xalqın marifətməsində, öz soy-kökünə sahib çıxmasında və mədəni dəyərlərinin qorunub saxlanmasında misilsiz töhfələr verdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas məqsədlərdən biri də beynəlxalq aləmdə tanınmaq idi. 28 may 1919-cu ildə Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti Paris sülh konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşərək, Xalq Cümhuriyyətinin tanınmasını xahiş edir. Antitürk və ermənipərəst mövqeyi ilə seçilən Vilson bu xahişi rədd edir. Buna baxmayaraq Cümhuriyyətin Parisə göndərdiyi nümayəndə heyətinin səyi ilə 11 yanvar 1920-ci ildə müstəqilliyimiz Antantanın ali şurası tərəfindən de-fakto olaraq tanındı. Bu, Cümhuriyyətin iki illik tarixindəki ən mühüm nailiyyət-lərindən biri olaraq qeyd edilə bilər.

AXC qonşu dövlətlərlə də geniş əlaqələr saxlayırdı. Bunun nəticəsi olaraq 16 iyun 1919-cu ildə Azərbaycanla Gurgustan arasında hərbi müttəfiqlik paktı imzalandı. Rızlaşmaya əsasən, Azərbaycan Gurgustana neft verməklə əvəzində silah və texnika almağa başladı. Hərbi paktı görə, tərəflər Rusiyanın hərbi təcavüzünə qarşı bir-birinə dəstək verməli idilər. Həmçinin Gurgustan AXC-nin dövlət müstəqilliyini tanıdı. Gurgustandan sonra AXC hökuməti 21 mart 1920-ci ildə İranla da müqavilə imzalandı. Beləliklə İran AXC-nin müstəqil dövlət olaraq rəsmən tanıdı. Tehranda səfirlik, Təbrizdə isə konsulluğumuz açıldı.

1919-cu ilin sonu və 1920-i illərində Azərbaycanda vəziyyət çox gərgin idi. Bir tərəfdən sovet müdaxilə təhlükəsi, ictimai qüvvələrin, siyasi partiyaların qütbləşməsi, Azərbaycanın inkişaf yollarına dair baxışların, mövqeylərin bərabərliyi, iqtisadi və maliyyə böhranının

üst-üstə düşməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vəziyyətini xeyli gərginləşdirirdi. Parlamentdə və hökumətdə də fikir ayrılıqları başlanmışdı. 1920-ci ilin yanvarında Antanta tərəfindən Azərbaycanın istiqlalıyyətinin tanınması gözlənilən təhlükəni sovuşdurmadı. Sovet Rusiyanın Azərbaycanın daxili işlərinə müdaxiləsi genişləndi və millətlərin təyini müqəddərat hüququna dair verdiyi çoxsaylı bəyan-namələrə məhəl qoymayaraq Azərbaycanın müstəqilliyini tanımır və onun Rusiyadan ayrılması kimi siyasi bir akla rızlaşmaq istəmirdi. Bu zaman “Müstəqil Sovet Azərbaycanı” şüarı və müstəqil kommunist partiyasının yaradılması məsələsi irəli sürüldü.

AXC-ni devirməyi qarşısına əsas hədəf qoyan Azərbaycan Kom-munist Partiyası bu istiqamətdə bir sıra addımlar atdı. Sovet Rusiya-sının göstərişi ilə ermənilər Novruz bayramı günlərində Xankəndi qamizonuna hucum etdilər. Ermənilər rusların köməyi ilə Əsgəran qalasını ələ keçirdilər. Rusiyanın məqsədi Azərbaycan hökumətinin diqqətini Qarabağa yönəltmək idi. Belə də oldu. Qarabağda baş verən hadisələr Azərbaycan parlamentində müzakirə edildi. Parlamentin bəzi üzvləri Qızıl Ordunun köməyinə zəruri olduğunu qeyd etdilər. Rusiya Azərbaycan hökuməti daxilində özünə dayaq yaratmaq istəyirdi. Buna da müəyyən dərəcədə nail olmuşdu. Azərbaycan hökuməti şimal sərhədlərimizdə yerləşdirilmiş hərbi hissələri Qarabağa yönəl-dirməklə Azərbaycana giriş yolunu açmış oldu. 1920-ci il aprelin 25-dən 26-na keçən gecə rus qoşunları Azərbaycana şimaldan hücum etdilər. Xaçmazı, Yalamanı tutdular və Bakının gircəyində dayanaraq Azərbaycan hökumətinə hakimiyyəti təhvil vermək haqqında ulti-matum göndərdilər. Ultimatumu müzakirə etmək üçün aprelin 27-də parlamentin iclası keçirildi. İclasda xeyli davam edən gərgin mü-zakirələrdən sonra qan tökülməməsi üçün müəyyən şərtlər daxilində hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil vermək haqqında qərar qəbul edildi. Bununla da Azərbaycanın 23 aylıq istiqlalına son qoyuldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az bir müddət yaşasa da, bu günkü Müstəqil Azərbaycan Respublikasının bünövrəsini və təməlini qoydu.

AXC-nin müstəqil Azərbaycan dövləti qurmaq siyasətini illər sonra Umumilli liderimiz Heydər Əliyev daha möhkəm əsaslarda ya-ratmağa nail oldu. Azərbaycan Respublikasını yenidən qurdu. AXC-nin yolu ilə gedərək bu dövləti yenidən dirçəltdi. Bunun nəticəsi kimi onu dəyə bilirik ki, AXC və ondan sonra XX əsrin 90-cı illərində isə Heydər Əliyev xalqımızın gələcəyinin, müstəqilliyinin, azadlığının, suverenliyinin təməlini qoymuşdur.

*Müəllif: Səbail rayonu R. Əhmədov adına
203 sayılı tam orta məktəbin 10-cu sinif
şagirdi Aysel Hacıyeva*

**Elmi rəhbər:
Haqverdi Cəfərov**

Repressiya qurbanları

Repressiya “təqib etmə, kütləvi cəzalandırma” deməkdir. Özünü dünyada ən demokratik, ən azad dövləti, ən humanist cəmiyyəti kimi təbliğ edən Sovet İttifaqı, gerçək həyatda bu dəyərləri reallaşdırmadı, hətta öz “doğma” vətəndaşları ilə qeyri-insani şəkildə rəftar edilməyə başlandı. Heç bir günahı olmayan ziyalılar, sadə vətəndaşlar belə bu zülm və ədalətsizlikdən qurtula bilmədilər, repressiya maşınının qurbanı oldular.

XX əsrin 30-cu illərinin repressiyası öz başlanğıcını sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk aylardan götürmüşdü. Onun ilk ziyalı qurbanı erməni daşnaklarının Gəncə həbsxanasında güllələdikləri Qazax Müəllimlər Seminariyasının direktoru, görkəmli alim və ədəbiyyat tənqidçisi, ilk çoxcildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin müəllifi, böyük maarifpərvər Firudin bəy Kəçərli olmuşdur.

Bu dövrdə əsassız təqiblərə məruz qalanlar arasında günahsız fəhlə və kəndlilər də çox idi. Lakin bolşevik-daşnaq təqiblərindən ən çox zərər çəkən ziyalılar olmuşdur. Bunun da səbəbi aydın idi. Stalinçilər Azərbaycan xalqının ziyalı övladlarını qırmaq, yaxud məhəbbətdə və sürgünlərdə çürütməklə millətin özünü dərk prosesinə mane olmaq, onu öz mənəvi köklərindən ayırmaq, kommunist ehkamlarının kor-korana icraçısına çevirmək istəyirdilər.

Hüseyin Cavid

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Xalqın əleyhinə xüsusilə ziyalılara qarşı cəza tədbirləri 1937-1938-ci illərdə daha da amansızlaşdı. Təxminən 70-80 min Azərbaycanın ziyalı nümayəndələri-alim, yazıçı, artist, müəllim, gənc, din xadimi, hərbiçi bir sözlə bütün düşünən beyinlər, fərqli təfəkkür sahibləri bir ucdan məhv edildilər. Ölüm və cəza maşını yanacaqsız və fasiləsiz işləyirdi. Xüsusi düşərgələrə sürgün edilmiş “xalq düşmənləri”nin ailə üzvlərinin təxmini sayını isə müəyyən etmək demək olar ki, mümkünsüz idi.

Bu qədər zülmə, zillətə, ədalətsizliyə və təqiblərə baxmayaraq xalqımızın öz dəyərlərini qoruyub saxlaması, keçmişini unutmaması xalqımızın nə qədər vüqarlı və məğrur olmasının bariz nümunəsi idi.

Fədakar tədqiqatçı, arxiv bilicisi Aslan Kənanın böyük axtarışları və zəhməti sayəsində yazıb oxucuya təqdim etdiyi “XX əsrdə repressiyaya məruz qalanlar” kitabı bu dövrün şəxsiyyətlərinin talelərindən bəhs edən dəyərli araşdırmalar toplusudur. Kitabda XX əsrdə repressiyaya məruz qalmış, 30-a qədər məğrur insanın faciəli, fəqət şərəfli taleyindən bəhs olunur.

O dəhşətli illərdə repressiyaya məruz qalmış sənətkarlar arasında Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin, ədəbiyyatşünaslıq və dilçilik elmlərinin çox görkəmli nümayəndələri olmuşdur: H. Cavid, M. Müşfiq, nasir və ədəbiyyat tənqidçisi S. Hüseyin, Ə. Cavad, ədib və alim Y. V. Çəmənəziminli, filologiya professoru, poliqlot alim B. Çobanzadə, Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, yazıçı T. Ş. Simurq, yazıçı və şairlər Qantəmir, Sanılı və başqaları... Bununla repressiya Azərbaycanı ümumillikdə intellekt potensialına sarsıdıcı zərbə vurmuşdur.

Hüseyin Cavid 1882-ci ildə oktyabrın 24-də Naxçıvanın indiki Kəngərli rayonunun Şahtaxtı kəndində ruhani ailəsində dünyaya göz açıb. İbtidai təhsilini Naxçıvanda molla məktəbində, orta təhsilini M. T. Sidqinin “Məktəbi-tərbiyə” adlı yeni üsullu məktəbində almışdır.

Sovetlər Birliyində totalitarizmin dəhşətli dövründə Hüseyin Cavid sosializmin “nailiyyətlər”indən yazmağı özünə rəva bilməmiş, Stalini, Azərbaycan ağalarını mədh etməkdən qətiyyətlə boyun qaçırmışdır. Ona görə də bu mətin şəxsiyyət Sibir buzlaqlarına, Maqadana sürgün edilmiş və 5 dekabr 1941-ci ildə İrkutsk vilayətinin Tayşet rayonunun Şevçenko kəndində həlak olmuşdur.

Mikayıl Müşviq 1908-ci ildə iyunun 5-də Bakı şəhərində, ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. O, əslən Xızı rayonunda anadan

Mikayıl Müşviq

olub. İbtidai təhsilini inqilabdan əvvəl rus-tatar məktəbində almışdır. Əmək fəaliyyətinə pedaqoq kimi başlamışdır. O, bəddi tərcümə ilə də ciddi məşğul olmuşdur. Mikayıf Müşviq 1938-ci il 6 yanvarda cəza tədbirləri dövründə güllələnmişdir.

Bu dövrlərdə hətta yaşlılara belə mərhəmət göstərilmirdi. Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə ilk tərcüməçilərindən olan Bakı qazisi Mir Məhəmməd Kazım ağanı 83 yaşında güllələmişdilər.

İnsanların "əksinqilabçı", "trotskiçi", "casus", "millətçi", "üşyançı" kimi müxtəlif ittihamlarla kütləvi şəkildə məhv edilməsi Stalin, Beriya və onların ətrafındakıların bütün SSRİ-də həyata keçirdikləri dəhşətli bir siyasət olmuşdur. Repressiya illərində SSRİ-də 1.575.259 adam həbs olunmuşdur. Bunlardan 173.382 nəfəri guya "əksinqilabçı" iş apardığına görə cəzaya məruz qalmışdır, 1.344.923 nəfər məhkum edilmiş, 681.692 nəfər isə güllələnmişdir.

Repressiya illərində Azərbaycan ərazisində 100.000-ə yaxın ziyalı, hərbiçi, mədəniyyət və incəsənət xadimi, alim, yazıçı, müəllim, din xadimi Sibirə, Qazaxstana və digər yerlərə sürgünə göndərilmişdir. Bununla da Azərbaycan cəmiyyətinin ağıllı, elmi, istedadlı, əməksevər, mənaviyyətli təbəqəsinin çox böyük hissəsi məhv edilmişdir. Bu bir fakturdur ki əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən repressiya qurbanlarının sayına görə Azərbaycan keçmiş sovet respublikaları içərisində 1-ci yerdə durmuşdur. Əgər 20-ci illərdə birmənalı olaraq "əksinqilabçı" adı ilə Cümhuriyyətçilər, yaxud müsavətçi və ittihadçılar məhv edilir, həbs olunub Solovki adalarına göndərilirdisə, 37-ci il repressiyası bir qədər qarışıq olmuşdur. Bu mərhələdə insanlar "xalq düşməni", "pantürkist", "sui-qəsdçi", "panislamist" adı altında məhv edilirdi. Bu repressiya burulğanında kommunistlər də var idi.

1937-ci və 1938-ci illərdə hətta məhkəmədən kənar belə repressiyalar aparılmasına da qərar verilir. Bu illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində insan hüquqlarına qarşı törədilən özbaşnalıq, zorakılıq nəticəsində yüz minlərlə günahsız insan, əsasən milli özünüdərk və milli dövlətçilik əqidəsinə sahib olduğuna, milli hissiyatla düşündüyünə, siyasi rejimin diqtəsinə boyun əymədiyinə görə, repressiyalara məruz qalmışdır.

Repressiya barədə ümumi təsəvvürləri belə ümumilləşdirmək olar:

1. Repressiya xalqın ən istedadlı vətəndaşlarını, ziyalılarını məhv etmişdir;
2. Repressiya olunanlar mövcud quruluşu qəbul etməmişdir;
3. Repressiya olunanların əksəriyyəti öz "yoldaşlarının" donosları əsasında həbs olunmuşdur;
4. Əsərlərində sosialist cəmiyyətini tənqid edənlər repressiyaya

məruz qalmışdır;

5. Repressiyaya uğrayanlar haqqında yazılan qəzet, ya jurnal məqalələri, yaxud ayrı-ayrı fikirlər onların repressiyasına səbəb olmuşdur;

Əslində siyasi hadisə hesab olunan repressiya XX əsrin 20-ci illərindən 50-ci illərin əvvəllərinə qədər davam etsə də, 20-40-cı illər arası baş verən hadisələr amansızlığı ilə xüsusi seçilmişdir.

Azərbaycan xalqı özünü yüksək milli intellektə malik, ən yaxşı oğlan və qızlarının iki, bəlkədə üç nəslini itirdi.

Kütləvi repressiyaların təşkilində türklərin genetik düşmənləri olan ermənilər, xüsusən daxili işlər orqanlarında rəhbər vəzifə tutan Sumbatov-Topuridze, Qriqoryan, Markaryan və b. mühüm rol oynamışdılar. Bu illərdə repressiyanın tüğyan etdiyi Azərbaycanın 51 rayonundan 31-nin Xalq Daxili İşlər Komissarlığının rayon şöbələrinin rəisləri erməni millətlindən olanlar idi.

1938-1940-cı illərdə Azərbaycan üçün çox dəhşətli nəticələrə gətirən hadisələrdən biri də vaxtı ilə bir tikə çörək dalınca Azərbaycanın cənub hissəsindən baş götürüb şimala gələn soydaşlarımızın zorla deportasiya olunması idi. Deportasiya olunanlar İranda da yaxşı qarşılanmamışdılar.

XX əsrin 20-30-cu illərində minlərlə adam siyasi motivlər üzündən xaricə mühacirət etməyə məcbur olmuşdur. Onların əksəriyyəti 1920-ci il aprel işğalından sonra, dəhşətli kollektivləşmə illəri və 1937-1940-cı illərdə kütləvi repressiyalar zamanı xaricə pənah aparmışdılar. Hələ 1919-cu ildə başda Ə. M. Topçubaşov olmaqla Paris sülh konfransına göndərilmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri M.Ə.Mehdiyev, C.Hacıbəyli, M.Məhərrəmov, Ə.Şeyxülislamov, A.Ataməliyev avropada qalmışdılar. Təqribi hesablamalara görə İkinci Dünya müharibəsi başlayana kimi müəyyən vaxtlarda Azərbaycandan 50 mindən çox siyasi mühacir getmişdir. Bu mühacirlərdən çoxu Türkiyədə məskunlaşmışdır. Onların təşkilatlanmasında M.Ə.Rəsulzadə böyük rol oynamışdır. Mühacir ziyalıları bir cəhət birləşdirmişdir: onlar məskun olduqları ölkələrdə Azərbaycanın milli ədəbi, mədəni mentalitetini, azərbaycançılıq ideallarını yorulmaq bilmədən qorumuş, ləyaqətli təmsil və təbliğ etmiş, sovet imperiyası mənğənəsində sıxılan Azərbaycanın dərđini həmişə hakim dairələrin və ictimaiyyətin diqqət mərkəzində saxlamaq üçün səylə çalışmışlar.

Repressiya qurbanları hələdə anılır. Onların şərafinə küçə və prospektlər adlandırılıb, heykəllər ucaldılıb və parklar salınıb. Bu ziyalılarımız heç zaman unudulmayıb və unudulmayacaq.

*Müəllif: Səbail rayonu 160 nömrəli
Klassik gimnaziyanın 11-ci sinif
şagirdi Turan Quliyeva*

**Elm rəhbəri
Cəfər Abdiyev**

Azərbaycan qəhrəmanları Böyük Vətən müharibəsində

1941-ci il iyunun 22-də faşist Almaniyası və onun müttəfiqləri müharibə elan etmədən Sovet İttifaqı üzərinə hücum keçirdilər. Qırmızı Ordu hissələri bütün sərhəd boyu düşmən hücumunu dəf etmək üçün vuruşdular. Böyük Vətən müharibəsinin başlanmasının əsas səbəbi Faşist Almaniyanın dünya ağalığı istəyi idi.

Onda hələ heç kim bilmirdi ki, bu müharibə bəşər tarixinə ən qanlı hadisə kimi daxil olacaqdır. Heç kim qabaqcadan deyə bilməzdir ki, sovet xalqı bu qeyri-insani sınaqlardan keçməli və dünyanı faşizmdən xilas etməli olacaq və hamıya göstərəcək ki, heç bir istila xalqın birliyi qarşısında duruş getirə bilməz.

Azərbaycanlılar ilk döyüşlərdə

İkinci dünya müharibəsi Azərbaycan Xalqının tarixində dərin iz qoyub. SSRİ-nin əsas neft bazası kimi, Azərbaycanın işğalı Almaniyanın hərbi planlarında əsas yerlərdən birini tuturdu. Faşist Almaniya-sında yaradılmış, başda Rozenberq olan, şərq əraziləri üzrə nazirliyin

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

yanında yaradılan qurumlardan biri Qafqaz Reyxs komissarlığı idi. 29 aprel 1941-ci ildə Olenburq iqtisad qərargahı Qafqazın və xüsusən Bakının zəbt edilməsilə bağlı planı təsdiq edir. Eyni zamanda SSRİ Azərbaycanın və xüsusilə Bakının neft mədənlərini əlində saxlamaq üçün səylərini ən yüksək səviyyəyə çatdırmışdı.

Azərbaycan oğulları və qızları faşizmə qarşı qəhrəmanlıqla vuruşdular. Brest qalasının misilsiz müdafiəsi zamanı 44 azərbaycanlı mərdliklə vuruşur və onların çoxu döyüşdə həlak olur. Onların arasında - tank bölməsinin komandiri Nicat Abdullayev, Leytenant Əldəmir İmanov, Hərbi həkimlər Muxtar Qədirov, Rəcəbov, Döyüşçülər Ənvər Mansurov, Daniyal Abdullayev, Xəlil Haqverdiyev, Allahverdi İmanov və s. İkinci dünya müharibəsi illəri zamanı həlak olmuş azərbaycanlıların sayı təəssüf ki, hələ də tam dəqiqləşdirilməyib.

Azərbaycanlı sərkərdələr Həzi Aslanov (1910-1945)

H.Aslanov Kiy şəhərinin müdafiəsində iştirak edir və 55-ci tank alayının komandiri olarkən Stalingrad döyüşündə iştirak edir. 1942-ci il noyabrın 22-23-də H.Aslanovun tankçıları feldmarşal Paulusun komandanlığı altında olan alman ordusunu mühasirəyə alır. Nəticədə, Aslanovun tank briqadasına 8 mindən artıq bomba atılır və daha 30 dəfə hücum edilir. Amma H.Aslanovun qəhrəman tankçıları, bu döyüşlərdə düşmənin 30 tankını, 26 topunu, 2 minədək əsgər və zabitlərini məhv edərək, öz mövqelərini qoruyub saxlaya bilirlər. Həzi Aslanov döyüşlərin birində qəhrəmancasına həlak olur. O, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adını iki dəfə layiq görülür. İlk olaraq H.Aslanov 1941-ci ilin dekabrında Moskva döyüşlərində göstərdiyi şücaətə görə Qırmızı Ulduz medali ilə təltif olunur. 1942-ci il Stalingrad döyüşlərindəki qəhrəmanlığa görə ilk dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür. İkinci dəfə bu yüksək mükafat üçün isə o, 1944-cü ildə təqdim edilir. Lakin xeyli gec 1991-ci ildə bu reallaşır.

Mehdi Hüseynzadə (1918-1944)

Tbilisi hərbi-dəniz-piyada məktəbini bitirdikdən sonra onu 1942-ci ildə şiddətli döyülərin getdiyi cəbhəyə göndərdilər. Mınomyot tağımının komandiri vəzifəsində o, Stalingrad döyüşündə iştirak edir. 1942-ci ilin avqustunda Kalaç şəhərinin yaxınlığında Hüseynzadə ağır yaralanıb əsir düşür. Orada o, Azərbaycan legionuna daxil olur.

Almaniyada olarkən sovet hərbiçiləri gizli antifaşist təşkilatı yaratmışdılar. Mehdi Hüseynzadə bu təşkilatda fəal iştirak edir. 1944-ci il noyabrın 16-də M. Hüseynzadə növbəti tapşırıqdan qayıdarkən mühasirəyə düşür. O, axıra qədər vuruşur, lakin düşmən əlinə düşməmək üçün intihar edir. Ölümlündən xeyli sonra 1957-ci ildə Mehdi Hüseynzadəyə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı fəxri adı verilir. 1958-ci ildə isə onun misilsiz qəhrəmanlıqlarından bəhs edən "Uzaq sahillərdə" filmi çəkilir.

İsrafil Məmmədov (1919-1946)

1941-ci il dekabrında baş serjant Məmmədovun başçılıq etdiyi dəstə Novgorodun mühüm məntəqələrindən birini qoruyurdu. İ. Məmmədovun başçılığı ilə iyirmi nəfərlik dəstə düşməyə qarşı qeyri-bərabər döyüş aparır. Bu döyüşdə 300-ə qədər hitlerçi məhv edilir. İsrafil özü şəxsən düşmənin üç zabit və 70 əsgərini məhv edir. Qəhrəmanlıq və döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə İsrafil Məmmədov 1941-ci ildə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür. Bu yüksək fəxri adla təltif edilmiş ilk azərbaycanlı olaraq İsrafil Məmmədovun adı tariximizə qızıl hərflərlə yazıldı. O, eyni zamanda Lenin ordeni və "Qızıl Ulduz" medalı ilə də təltif edilir. 1943-ci ildən leytenant Məmmədov xəstəliyə görə ehtiyata buraxılır. 1946-cı il mayın 1-də o, dünyasını dəyişir.

Azərbaycan qadınları müharibə illərində

Zibə Qəniyeva (1923-2010)

Zibə Qəniyeva müharibə dövrünün ən yaxşı snayperçilərindən sayılırdı. Leningrad və Şimal-Qərb cəbhəsində vuruşurdu. 1941-ci ilin oktyabrında Zibə 3-cü Moskva kommunist diviziyasının atıcısı olur və snayper məharətini daha da təkmilləşdirməyi davam etdirir. Hərbi xidmət dövründə 129 düşməni məhv edir.

Rabitəçi olaraq, 16 dəfə cəbhə xəttini keçir və oradan rabitə vasitəsilə qarşı tərəflə bağlı önəmli məlumatlar verir. Lakin Zibə, ağır xəsarət alır və təyyarə ilə Moskvaya hospitala göndərilir və orada mualicə almağa başlayır.

Şövkət Səlimova (1920-1999)

Şövkət Səlimova ilk azərbaycanlı qadın kapitan olmuşdur. Müharibə illərində Xəzər üzrə nəqliyyat konvoylarını Həştərxana müşayiət edənlərdən biri də məhz o olub. Onun kapitanlığında olan gəmi Stalingrada hərbi texnika, yanacaq, döyüş sursatı, Bakıya isə yaralıları daşıyırdı. Xüsusi mühüm tapşırıqların yerinə yetirilməsinə görə Şövkət Səlimova Qırmızı Ulduz Ordeni ilə təltif edilmişdir.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində azərbaycanlılardan ibarət diviziyalar da təşkil edilirdi. (402, 223, 416, 271 və 77) Müharibənin qazanılmasında bu diviziyaların müstəsna xidmətləri olmuşdu. Bu diviziyaların ən məşhuru 416-cı atıcı diviziya olub. 416-cı diviziya Qafqazdan Berlinə qədər döyüş yol keçmişdir. Bu döyüşlər zamanı 24 000 düşmən əsgəri məhv edilib və 5 474 Vermaxt əsgəri isə əsir götürülüb.

Müharibədə qələbənin qazanılmasına xalqımız həm canlı qüvvə (600 mindən çox həmvətənlimiz cəbhəyə göndərilib, onların yarısından çoxu həlak olur), həm neft, həm ərzaq tədarükü, həm arxa cəbhə olaraq yüngül sənaye məhsulları, həm də işğal olunmaz bölgələrdən köçmüş əhəlinin yerləşdirilməsi ilə müqəisə olunmaz töhfələr vermişdi. Minlərlə oğul və qızlarımız fəxri orden və medallarla mükafatlandırılmışdı

*Müəllif: Səbail rayonu 160 nömrəli
Klassik gimnaziyanın 10-cu sinif
şagirdi Leyla Cəfərli*

**Elmi rəhbəri:
Cəfər Abdiyev**

Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hakimiyyətə gəlməsi

Dahilik və dahi insan! Tez-tez eşidirəm bu sözləri. Hər dəfə də düşünürəm: nədir dahilik? İnsan dahi adını necə qazanır? Necə çatır o zirvəyə?

Ümummillə lider haqqında inşa yazmaq məndən böyük məsuliyyət tələb edir.

Ona görə ki, bu cür dahi şəxsiyyətdən yazmaq və bu dahi şəxsiyyətin uğur və nailiyyətlərini, xalqına bəxş etdiyi xoşbəxtliyi sözlə ifadə etməkdə acizəm. Görünən günəşi təsvir etmək, o qədər də asan deyil. Ancaq bu acizliyim belə mənə qüvvət verir, o qüdrətin qarşısında böyük bir cəsarət hiss edirəm.

1923-cü il may ayının 10-u Naxçıvan şəhərində, sadə və zəhmətkeş Əliyevlər ailəsində bir körpə dünyaya göz açır. Adı, digərlərindən heç nə ilə seçilməyən bir körpə. Ancaq, kim bilirdi ki, o körpə gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının banisi olacaq. Tarixin amansız və sərt sınaqlarından üzüağ çıxacaq. Ən çətin şəraitdə günəştək doğaraq öz parlaq şüalarını ətrafa saçacaq, hər tərəfi işıqlandıracaq, hamını öz hərarəti ilə isidəcək, böyük bir məmləkəti nura

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

qərç edəcək. Öz doğma xalqının xilaskarı, nicatı və ümidi olacaq.

O, böyük siyasi xadim, Azərbaycan Respublikasının bəşəriyyətə verdiyi tarixi şəxsiyyətlərdən biridir. Heydər Əliyev hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmiş, heyranlıq doğuran coşqun siyasi fəaliyyəti istər ölkə, istərsə də dünya mətbuatında geniş işıqlandırılmışdır. O, bizim dahi müasirimizdir. Azərbaycan Respublikasının inkişaf prosesinə təkan verən şəxsiyyətimizdir. O şəxsiyyət ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi milli dövletçiliyimizin ideya əsasını qoymuş, bütün həyatını öz xalqına, öz millətinə, öz vətəninə bəxş edərək zəngin fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının tarixində dərin iz buraxmış və əsl dövlət idarəçiliyinin məktəbini yaratmışdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası Heydər Əliyevin şah əsəridir. Vaxtilə memar olmaq istəyən, ancaq müəyyən səbəblər üzündən istəyinə qovuşa bilməyən bu insan təməli möhkəm qoyulmuş Azərbaycan adlı bir binanın memarı oldu. Nələr etmədi xalqı üçün?

Onun hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycan Respublikası öz çiçəklənmə dövrünü yaşadı və onun qoyduğu təməl nəticəsində indi də yaşayır, inkişaf edir. Onun fəaliyyəti də, şəxsiyyəti də Azərbaycan tarixinin ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. O, öz hakimiyyət illərində dəyəri adı sözlərlə ölçülməyən, insan ömrünə sığmayan nəhəng işlər gördü. 1994-cü il oktyabr, 1995-ci il mart aylarında dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı. Azərbaycan Gənclər Təşkilatı Milli Şurası yaradıl-

di. 1996-cı il fevral ayının ikisində gənclərin birinci respublika forumu keçirildi. Böyük ümidlə dedi: "Azərbaycanın bugünkü gənc nəslə Azərbaycanın yüksəkliklərə qaldıracaq" sözləri də gəncliyə olan inamının bariz nümunəsidir.

1994-cü ildə Füzuli rayonunun Horadiz qəsəbəsi, Cəbrayıl, Kəlbəcər rayonlarının bir sıra yaşayış məntəqələri azad edildi. 1995-ci il 12 noyabrda ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olundu. 2001-ci ilin yanvarında Azərbaycan Avropa Şurasına tamhüquqlü üzv qəbul edildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri işə düşdü.

Azərbaycan dilinin inkişafında və tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsində, Milli Ordunun möhkəmləndirilməsində də Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuş, təhsilin, mədəniyyətin inkişafı üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Eyni zamanda iqtisadiyyatın inkişafında böyük önəm verən "İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir", - deyən Ümummilli lider bu sahədə planlarını məqsədyönlü şəkildə həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev polad kimi möhkəm iradəyə, natiqlik bacarığına, dərin məntiqə zəngin həyat təcrübəsinə, məhsuldar iş qabiliyyətinə malik heyrətamiz insan, dəqiq rəhbər, uzaqgörən dövlət xadimi, əsl siyasətçi, 1993-2003-cü illəri əhatə edən bir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, milli təhsil quruculuğu işinin banisi, xalqımızın danılmaz tarixini və keçmişini yaşadan, gələcəyini təmin edən, Ümummilli Lider kimi hər kəsə nəsihət olunan bir adı qazanan şəxsiyyətdir.

Bir sözlə, bəşəriyyət üçün əsl möcüzə idi o. Kövrək uşağdan tutmuş qocaya qədər hamının dostu idi, hər uşağın babası idi o. O baba ki, kiçik bir təbəssümü ilə dünyaları bəxş edirdi öz nəvələrinə.

O, çox xoşbəxt insandır. Ona görə ki, bu qədər insan onu sevirdi. Xalqının ona olan, sonsuz məhəbbəti, ehtiramı, mənafələri dəf etməkdə ilham mənbəyi idi bu el oğlunun. Bu sevgi qarşılıqlı idi. O da xalqını böyük məhəbbətlə sevirdi.

Heydər Əliyev öyrəndikcə, oxuduqca bitib-tükənməyən kitabdır. Elə bir kitabdır ki, vərəqlədikcə kitabın dərin məna kəsb edən səhifələri səni ağışına alıb irəliləyən aparır. Yaratmaq, qurmaq istəyirsən.

2003-cü il dekabr ayının 12-si soyuq qış günü. Ancaq bu qış digərlərindən fərqlənirdi. Çünki bu gün bir hüzn, bir matəm gətirdi Azərbaycan xalqına. İsti bir yaz günü dünyaya göz açıb öz isti nəfəsi ilə bizi isidən Günəş amansız qış günü dünyadan köçərək hamını üşütdü.

Səbail rayonu 239 nömrəli tam orta məktəbin 10-cu sinif şagirdi
Gülnar Kazımova

Elmi rəhbər:
Dürdanə Məmmədova

Nə qədər Azərbaycan,
Nə qədər bu millət var,
Heydər: "Xalqım"-deyəcək,
Xalq: "Heydər" –söyləyəcək.

20 Yanvar Faciəsi

Yanvar, bəlkə də xalqımızın ən acılı günlərinin xatırladığı aylardan biri olaraq yaddaşlarda öz hüznü yeri almış aylardan biri olaraq qalacaqdır. Bəlkə bu ay hər hansı bir millət, xalq, ölkə üçün yeni bir başlanğıc, bayram, xoşbəxt ay olsa da, vətənim Azərbaycan üçün gözlərinin önündə şəhid edilən, günahsız yerə öldürülən oğul və qızların, yetim qalan uşaqların, qohum əqrəbalarını itirən anaların ah-naləsinin göylərə ucaldığı aydı. Nədənə bu ayın adı çəkiləndə dərhal 20 yanvar gecəsi öldürülən uşaqlardan tutmuş yaşlılara kimi hər kəs yada düşür. Bəlkə də 20 yanvar xalqımız üçün faciə yox, qürur, azadlıq günü kimi qiymətləndirilməlidir. Qürur, azadlıq bu sözlər bir millət, xalq üçün ən vacib cəhətdir. Hər bir millətin yaşaya bilməsi üçün o millətin azadlıq və müstəqilliyə sahib olması lazımdır. Axı azadlıq olmasa necə rahat nəfəs ala bilər. Düşmənlərini ilə nə qədər, nə vaxta qədər, neçə il oturub-durmaq olar? Başqa bir dövlətin tərkibində olmaq, dəim o dövlətin adı çəkiləndə sən öz dövlətin deyil də, başqa dövlətə mənsub olmağın anlamağın nə qədər acı bir hiss olduğunu yəqin ki, kəlimələrlə ifadə etmək mümkün deyil.

Bəzi ölkələr öz müstəqilliklərini böyük xalq hərəkatı nəticəsində, bəziləri isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qərarı ilə qazanıblar. Azərbaycan xalqı isə öz müstəqilliyini qurban verdiyi minlərlə şəhidinin qanı hesabına qazanıb. O gecə canını tanklar altına atan,

şəhid olan insanlar, azadlığımız üçün, gələcək nəsillər üçün, bu gün ailəmlə xoşbəxt, firavan yaşayan mənim, sənin üçün öz-lərini fəda etdilər. Bəlkə kim bi-
bir gün bizə də vətən torpağı uğrunda şəhidlik pilləsini keçmək
nəşib olacaq. Amma mən bunun
üçün heç də məyus olmur, əksinə
daha da fərəhlənirəm. O keçmiş

günləri nə qədər gözümlə görməsəm də, böyüklərimin danışdıqları,
müəllimlərimin söylədikləri, oxuduğum məlumatlar əsasında həmin
günlərin necə dəhşətli keçməsi gözlərim önündə canlanır.

*"...Onlar diridirlər..." - quran ayəsi
Şəhidin qanıdır, hürlük mayası
Azadlıq! -məqsədi, amal qayəsi
Bu yolda canını verdi şəhidlər.*

SSRİ – Sovet Sosialist Respublikası İttifaqı: Hansı respublika ki,
Azərbaycan torpaqlarını erməni təcavüzkarlarına bəxşiş edən, xalqı-
ma bərabərlik şüarı altında zülm edən, müstəqilliyə can atan vətənimin
azadlıq arzusunı gözümdə qoyan xalqlar həbsxanası. Saf xalqım isə bu
azğın imperiyanın mənfur niyyətini yalnız 80-ci illərin sonundan daha
aydın başa düşməyə başladı. Təbii ki, hər bir başlanğıcın
sonu olduğu kimi bu imperiyanın da sonu qaçılmaz bir
reallıq idi.

Xalqımıza qarşı edilən
haqsızlıqların ilk qurbanları
Ermənistanın yaşayan həm-
vətənlərimiz olub. 1988-ci
ildə Qafan və Mehrdən olan
qaçqınlar Azərbaycana pənah
gətirdilər. Bu hadisə tarix boyu tətbiq edilən, 1828-ci il Türkmənçay
müqaviləsi ilə daha sistemli şəkildə şar Rusiya tərəfindən həyata keçir-
lən, etnik təmizləmə və bölgənin milli tərkibinin erməniləşdirilməsi
siyasətinin davamı idi.

1988-ci ilin fevralın 19-da İrəvanda keçirilən mitinqlərdə "Er-
mənistan türklərdən təmizlənməlidir", "rədd olsun türklər" və.s kimi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

millətçi şüarlar səsləndiri-
lir. Mitinqlərin ikinci günü
İrəvanda fəaliyyət göstərən
Dəmir bulaq məscidi,
M.F.Axundov adına orta
məktəb yandırıldı. Sumqayı-
tı tərک edib İrəvana gələn
ermənilər isə azərbaycanlı
ailələrin yaşadığıları mən-
zillərə basqın edir, insan-
ları öldürür və əmlaklarını
talan edirdilər.

1988-1989-cu ildə azərbaycanlılara qaşı həyata keçirilən etnik
təmizləmə nəticəsində 300 mindən çox azərbaycanlı öz yurd-yuva-
larından didərgin düşdülər. Bu hadisələrə Moskva göz yumur, Azər-
baycanın keçmiş rəhbərləri isə laqeyd münasibət göstərirdilər. 1989-
cu ilin sonu, 1990-cu ilin yanvarında Azərbaycanda ictimai siyasi-
vəziyyət pik həddə çatdı.

*Geriyə çəkilmədik,
Qorxu nədir bilmədik,
Şəhid olduq ölmədik
20 yanvar günü!*

1990-cı ildə SSRİ-nin atdığı addım isə həqiqətdə insanlığa sığ-
mayan formada oldu. Bu vəhşilik, amansızlıqla törədildi. Yanvar ayı-
nın 19-dan 20-ə keçən soyuq qış gecəsində heç bir günahı olmayan
xalqın qanı axıdıldı. Kaş gözlərim kor, qulaqlarım kar olardı bu
vəhşilikləri görüb, eşitməyəydim deyiləcək gün idi, o gecə. Bakıya
35 minlik sovet ordusu yeridildi. Paytaxta yeridilmiş qoşunlar hətta
bütün dünyada qadağan
edilmiş güllələrdən isti-
fadə edirdilər. Qanlı yan-
var gecəsi həlak olanlar
arasında kişilərlə yanaşı,
hətta qadınlar, uşaqar da
belə var idi.

Xalqımızın bu ağır
günlərində ulu öndərimiz
Heydər Əliyev Azər-
baycanın Moskvadakı nü-

mayəndəliyinə gələrək sovet imperiyasının bu qəddar addımını öz kəskin çıxışı ilə ifşa edərək bir daha öz xalqının yanında olduğunu bütün dünyaya göstərdi. Məhz onun hakimiyyəti dövründə sonralar 20 yanvar hadisələrinə hüquqi-siyasi qiymət verildi.

SSRİ-nin dağılmasına aparan yol Azadlıq meydanında və nəhayət Şəhidlər Xiyabanında sona yetdi. Azadlıq mübarizəsinin sonrakı illərində isə vətənimiz öz azadlığına çətinliklə də olsa qovuşa bildi.

26 il keçsə də o qanlı gecə bu gün də öz təsirini, ilk gün kimi saxlamaqdadır. Bəs niyə, nə üçün? Çünki yerdə qalıb günahsız, gözünün yaşına belə baxılmadan qətlə yetirilən o mərd, cəsarətli xalqımızın qanı. Hansı qan ki, bir damlası belə müqəddəsdir. Mən əminəm ki, bir gün gələcək və haqq-ədalət öz yerini tutacaq, İntiqamımız alınacaq. Bax onda həqiqətdə şəhidlərimiz nur içində rahat yatacaqlar .

*Unutmaq o illəri
Ötsə aylar, ötsə illər
Unutmaq o günləri,
Neçə-neçə əsir keçsə*

*Müəllif: Səbail rayonu 6 saylı
məktəb-liseyin 9-cu sinif şagirdi
İlahə İbrahimova*

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

Qarabağ savaşı və Xocalı faciəsi

Qarabağ-qədim türk yurdu. Bu gözəl diyarımız hər zaman oğuz igidlərinin at çapıb, qılınc oynatdığı, düşmən təcavüzünə mərdliklə sinə gərdiyi qəhrəmanlıq simvolumuz olmuşdur.

XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin tərkibində mərkəzi Gəncə olan Qarabağ bəylərbəyliyi mövcud olur. Nadir şahın öldürülməsindən sonra isə Azərbaycanda xanlıqlar dövrü başlayanda, Pənahəli xan Cavanşir Kür və Araz çayları arasında müstəqil Qarabağ xanlığının əsa-

sını qoyur.1805-ci il 14 may Kürəkçay müqaviləsi ilə xanlıq Rusiyanın tərkibinə qatılır.1813-cü il Güllüstan müqaviləsi ilə Qarabağ xanlığı Rusiyanın tərkibi olaraq təsdiqlənir.

1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi ilə (15-ci maddə)

Rusiya xanlıq ərazisinə İrandan ermənilərin kütləvi köçürülməsini həyata keçirir.Təbii ki, məqsəd aydın idi;Azərbaycan ərazisində erməni dövləti yaratmaq.1829-cu il Ədimnə müqaviləsi ilə isə Rusiya, Osmanlı imperiyası ərazisindən ermənilərin köçürülməsini təşkil edir. Hətta 1978-ci ildə ermənilərin Qarabağda "Marağa 150" yazılı abidə ucaltmaları onların bu torpaqlarda yerli deyil, gəlmə xalq olduqlarını özlərinin belə təsdiq etdiyini sübut edir.

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə Qarabağ ərazisi "general-qubernatorluq" formasında tarix boyu olduğu kimi yenə də milli sərhədlərimiz daxilində olmuşdu.

Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da Qarabağ Azərbaycan SSR-in tərkibində idi.Ermənilərin əsassız iddialarına baxmayaraq 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayət statusunda olsa da Azərbaycanın tərkibi kimi qəbul edilir.

XX əsrin 40-cı, 50-ci, 60-cı, 70-ci illərində ermənilər dönəm-dönəm Qarabağ məsələsini qaldırsalar da bu əsassız iddiaların qarşısını almaq mümkün olur.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlər bir daha sübut edir ki, tarixin heç bir dövründə Qarabağ, ermənilərin əsassız şəkildə iddia etdikləri kimi erməni torpağı olmamışdır.

Vətənimiz tarix boyu erməni təcavüzünün qurbanı olub. Mənfur qonşumuz ermənilər XX əsrdə Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə təcavüz etmiş, soyqırımlar törətmişdir. Onlardan bəlkə də ən dəhşətli-si 26 fevral 1992-ci ildə Xocalıda baş vermişdir. Belə ki, Rusiyanın Xankəndində yerləşən 366-cı moto-atıcı alayının dəstəyi ilə erməni çəlladları bir şəhəri yer üzündən sildilər.O dəhşətli gecədə 613 dinc

Xocalılı qadın, uşaq, qoca erməni vandalizminin qurbanı oldu. Bu faciə bütün Azərbaycan xalqını sarsıtmış, xocalılara ağır mənəvi zərbə vurmuşdu.Ancaq xocalılar soyqırım günü belə özlərini qəhrəman kimi aparmış, son damla qanlarına qədər igidliklə vuruşmuşdular. Bu faciə zamanı erməni çəlladları görünməmiş müsibətlər və vəhşiliklər törədirdilər. Tarixin hələ indiyə qədər çox az gördüyü bu qədr qəddar müsibəti yalnız insanlığı, mərhəmət hissini itirmiş "vəhşilər" törədə bilərdi. Xocalı faciəsi nə qədər qəlbləri, könülləri incitsə də bir igidlik sənaməsinə çevrilmişdi. Vətənin igid oğul və qızları doğma yurd uğrunda qəhrəmancasına vuruşdular və hər an canlarından keçməyə hazır olduqlarını sübut etdilər. Onlar ən uca və əlcətməz bir zirvəyə yüksəldilər. Bu şəhidlik zirvəsi idi. Bu zirvəyə çatmaq hər kəsə nəsis olmur. Dağlıq Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə xalqımızın yüzlərə igid övladı şəhidlik zirvəsinə yüksəlməyi bacardılar. Bunlardan –Əlif Hacıyevin, Gültəkin Əsgərovanın, Çingiz Mustafayevin, Salatın Əsgərovanın, Mübariz İbrahimovun və s.adlarını misal göstərə bilərik. Onlara bu cəsarəti verən xalq sevgisi idi.

Vətən uğrunda canını fəda edən vətən övladları əslində ölmürlər, əksinə, ölümü ilə ölümsüzlük qazanırlar.Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda canlarını fəda etmiş şəhidləri müqəddəs bir amal birləşdirir: "Biz gəlib-gedərik, tək Vətən yaşasın!"

Şəhidlər – dününümüzün qəhrəmanlıq simvolu, bu günümüzün qeyrət salnaməsi, sabahımızın əbədi örnək təmsilçisidir.

Qarabağ müharibəsi yaddaşlarımızda çox iniltili, ürəkəğrından anılar qoydu. Analar övladlarını, bacılar qardaşlarını, gəlinlər öz həyat yoldaşlarını itirdilər. Bu müharibədə çoxlu uşaqlar ailəsiz, atasız qaldılar, əsir düşdülər, itkin oldular.

Ölkənin hər yerində şəhidlərin əziz xatirəsinə dərin ehtiram bəslənilir. Bakının ən uca yerində Şəhidlər xiyabanı yüksək səviyyədə ziyarət yerinə çevrilib.

Bunlardan biri də Bakının gözəl parklarından birində ucaldılmış abidədir .Burada körpə balasını başı üstünə qaldıran ananın fəryadı təsvir edilib. Bu abidə evlادlarını Qarabağ savaşında itirmiş, bütün anaların simvoluna çevrilmişdir.

Azərbaycanda doğulub böyüyən hər bir vətəndaş üçün bunlar çox ağırdır. Çünki, bu gün bizim düşmənin tapdığı altında yolumuzu gəzləyən

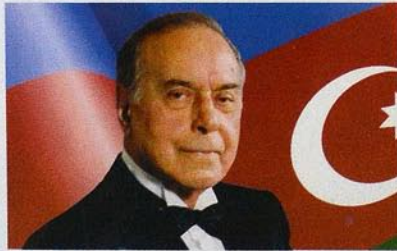

Müəllif: Səbail rayonu 132-134 nömrəli Təhsil Kompleksinin 10-cu sinif şagirdi Qızxanım Pənahova

Elmi rəhbər:
Aygün Əfəndiyeva

*Xaosdan əminamanlığa,
Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi*

XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında Sovet cəmiyyətinin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında böhran yaranmışdı. Sovet dövlətinin iqtisadi, siyasi və ideoloji əsaslarının iflasa uğramasının daxili və xarici səbəbləri vardı. Güclü inzibati-amirlik idarə üsulu iqtisadi tərəqqini buxovlayırdı. İqtisadi iflasın əsas səbəbi "sosialist istehsal üsulu", sahiblik hissini, azad rəqabətin olmaması idi. Sovet ittifaqının iflası mühüm xarici səbəblərlə də şərtlənirdi. Qərbdə "Böla imperiyası" kimi damğalanan, bu "super" dövlət iki sistem, kapitalist və sosialist sistemləri arasında çox böyük çətinliklə hərbi paritet yaratmağa nail olsa da dünyanın bütün demokratik qüvvələrini özünə qarşı qaldırmışdı. Əyalətlərdə o cümlədən, Azərbaycanda mərkəzin qeyri-ardıcıl, sistemsiz və ziddiyətli siyasəti anlaşılır, "sürətləndirmə", demokratikləşdirmə", "aşkarlıq" və başqa çağırışlar forma etibarını ilə yeni siyasi fənd kimi qəbul edilirdi. "Yenidənqurma" və "aşkarlıq" imperiyanın süqutunu sürətləndirdi.

Moskva müxtəlif manevlər etməklə ləbəd iflasın qarşısını almağa çalışdı. Respublikalarda, bölgələrdə milli qarşılıqlı yaratmaqla ölkə əhalisinin diqqətini vacib məsələlərdən yayındırmağa yeni cəhdlər göstərildi. Belə po-

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

zucu addımlardan biri türk xalqlarına nifrəti qızıqdırmaq, xristian-müsləman qarşılıqlı yaratmağı idi.

"Yenidənqurma"-nın elan olunmuş cəlbəedici məqsədləri Azərbaycan xalqında, xüsusən ziyalılarda ümidlər doğurmuşdu. Xalq arasında demokratik

ideyalar yayılırdı. Bundan narahat olan mərkəz mühüm geosiyasi dəyəri olan Azərbaycanı və deməli, bütün Cənubi Qafqazı əldə saxlamaq üçün yenidən uydurma "Dağlıq Qarabağ problemi"ni qızıqdırırdı. 1986-cı ildən Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində ermənilərin milli separatçılıq təbliğatı açıq və geniş xarakter aldı.

1987-ci ilin oktyabr ayında Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyində tutduğu yüksək vəzifədən uzaqlaşdırılması ermənilərin öz niyyətlərini reallaşdırmağa ümidini artırdı.

Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının tapdalanmasına Moskvanın, Azərbaycan rəhbərliyinin qəti tədbirlərlə cavab vermədiyini görə Azərbaycan xalqı böyük həyəcan içində idi. Yeni ictimai-siyasi təşkilatlar meydana gəlirdi. Azərbaycanda ilk kütləvi etiraz mitinqi 1988-ci il fevralın 19-da Bakıda keçirildi. Xalq hərəkatının kortəbii mərhələsinin ən yüksək dövrü noyabrın 17-dən başlandı. 17 noyabr xalqımızın tarixinə Milli Dirçəliş Günü kimi daxil oldu. Həmin gün Azadlıq meydanında mitinqdə iştirak edənlərin sayı yarımlı milyon ötmüşdü. Mitinqdə "suverenlik!", "azadlıq!" çağırışları səslənirdi. Noyabrın 19-da mitinqdə ilk dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı qaldırıldı. Xalq Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirmək istəyirdi. Mitinq və nümayişlərdə Hey-

100

dər Əliyevin portretləri əldən-ələ gəzir və onun hakimiyyətə gətirilməsi tələb edilirdi. İqtidar isə nəinki Heydər Əliyevi hakimiyyətə dəvət etmək, hətta Qorbaçovun göstərişi ilə onunla münasibətdə olmaqdan belə çəkiniirdi.

Xalq hərəkatının birinci-kortəbii mərhələsinin zirvəsi olan Meydan hərəkatı göstərdi ki, mitinq və nümayişlərdə mövcud problemi həll etmək olmaz, demokratikləşmə yolu ilə getmək, Moskvanın təyin etdiyi rəhbərlər əvəzinə demokratik yolla xalqın nümayəndələrini seçmək, xalq birliyini təmin etmək, respublikanın suveren hüquqlarının qorunmasına nail olmaq lazımdır. Lakin meydan hərəkatı xalqda özünü inam yaratdı. Xalqın təkidilə çağırılmış Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin növbədənkənar sessiyası 1991-ci il avqustun 30-da saat 13:00-da "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında bəyanat"-"Azadlıq Bəyannaməsi" qəbul etdi.

1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan MR Ali Məclisi xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevi Ali Məclisin sədri seçdi. Ertəsi gün Ali Məclisin qərarı ilə Naxçıvan ərazisində prezident seçkiləri dayandırıldı. Azərbaycan iqtidarının təzyiqləri H.Əliyevi mövqeyindən çəkindirə bilmədi.

Moskva Yuxarı Qarabağda vəziyyəti daha da gərginləşdirdi. Sentyabrın əvvəllərində qondarma "Dağlıq Qarabağ Respublikası" yaradıldığı elan edildi. Düşmənlər tərəfindən Azərbaycanı diz çökdürmək üçün təzyiqlər artdığı bir şəraitdə demokratik qüvvələr hakimiyyəti qəti tədbirlər görməkdə təqsirləndirir, əhalini iqtidara tabe etməyə çağırırdı. 1991-ci il oktyabrın 3-də prezident və xalq cəbhəsi liderlərinin görüşündə Milli Şura yaradılması haqqında razılıq əldə olundu. Heydər Əliyev hakimiyyətpərəstlərin xalqa, demokratiyaya qarşı yönəlmiş bu sövdələşməsinin əleyhinə çıxdı, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin ona Milli Şuraya daxil olmaq təklifini rədd etdi. Belə bir şəraitdə xalqın tələbi ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il oktyabrın 18-də toplanmış sessiyası "Azərbaycan Respublika-

sının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyası Aktı"nı qəbul etdi. Lakin görülən tədbirlər iqtidarın mövqeyini möhkəmləndirə bilmədi.

Heydər Əliyev yenidən rəhbərliyə qayıtdıqdan sonrakı ilk illərdə də xarici düşmənlər və daxili müxalif qüvvələrin qeyri-sabitlik yaratmaq, dövlət çevrilişləri, terror cəhdlərinə, Ermənistanın təcavüzünə qarşı mübarizə daha çox səs tələb etdiyinə, habelə idarəçilik sistemində hələ iqtisadi nizamsızlıqdan mənfəət götürən məmurlar köklü islahatların keçirilməsinə müxtəlif vasitələrlə müqavimət göstərdiklərinə, korrupsiya geniş yayıldığına görə iqtisadi böhranı aradan qaldırmaq mümkün olmamışdı. Prezident Heydər Əliyev tez bir zamanda dövlət intizamını göcləndirib, siyasi sabitliyin yaranmasına nail oldu və iqtisadi tənəzzülün qarşısını almaq üçün ciddi tədbirlər görməyə başladı.

Xalq böyük fəlakətin yaxınlaşdığını hiss edirdi. Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş imperiyapərəst qüvvələr və onların əlaltıları iqtidarın sərəştəsizliyindən məharətlə istifadə edərək ölkəni parçalamağa, vətəndaş müharibəsi törətməyə çalışırdılar. Xalqın qabaqcıl qüvvələrinin başçılığı ilə ölkədə qurtuluş hərəkatı başlandı. Azərbaycanın 91 nəfər tanınmış ziyalı 1992-ci il oktyabrın 16-da "Səs" qəzeti vasitəsilə Heydər Əliyevə "Azərbaycan Sizin sözlünüzü gözləyir" – deyə müraciət etdi. Heydər Əliyev ziyalıların müraciətini 24 oktyabr 1992-ci il tarixli cavabında mövcud ictimai-siyasi durumu dərindən təhlil etdi, cəmiyyətin bütün qüvvələrini birləşdirməklə yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yollarını göstərdi. Vətəndaş müharibəsi həddinə gətirmiş iqtidar başlanmış təhlükəli proseslərin qarşısını almaqda gücsüzlüyünü görüb son anda kömək üçün Heydər Əliyevə müraciət etdi. Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 9-da hökumətin onun ardınca göndərdiyi təyyarə ilə Bakıya gəldi.

Heydər Əliyev genişlənmək təhlükəsi olan vətəndaş müharibəsinə ni dayandıрмаq üçün ağıllı, düşünülmüş siyasi tədbirlər həyata keçirdi. İyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin fəvqəladə sessiyası Heydər Əliyevi Ali Sovetin sədri seçdi. Bu gün, Azərbaycanın müasir dövr

tarixinə “Qurtuluş Günü” kimi daxil oldu. İyunun 24-də Milli Məclis respublika prezidentinin səlahiyyətlərini Ali Sovetin sədri Heydər Əliyevə həvalə etdi. 1993-cü il oktyabrın 3-də Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevi alternativ əsasla, səs çoxluğu ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçdi.

Heydər Əliyev qısa müddətdə respublikada idarəçilik sistemini xeyli möhkəmləndirdi. Azərbaycanın mövqeyini dəyişilməsinə səbəb Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla həyata keçirilən daxili və xarici siyasət, ölkənin iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf yoluna düşməsi, milli ordu quruculuğu sahəsində irəliləmələr, regionla bağlı məsələlərin həllində iri dövlətlərin onunla hesablaşmağa məcbur olması idi.

Şuşa, Laçın, Xankəndi, Kəlbəcər, Xocalı, Ağdam, Qubadlı, Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Ağdər, Xocavənd, Göyçə, Zəngəzur, Vədi və s. kimi vətən torpaqlarımız, o zamankı ifadə ilə desək, Qafqazın İsveçrəsi olan Qarabağımız bu gün işğal altındadır. Vətənin bir parçası olan Qarabağ torpaqları deyil – tarixin bir parçası, ulu cənnəti işğaldadır. Çünki, Qarabağ Azərbaycanın mirvarisi hesab olunur desək yanlışdır. Qarabağın dilbər guşəsi olan Şuşa Azərbaycanın musiqi beşiyidir. Şuşa öz təbiəti ilə qonaqpərvər insanları ilə konülləri oxşayan musiqisi, qədim tarixi və abidələri ilə Azərbaycan tarixinə öz adını qızıl hərflərlə yazmışdır. Bura, Üzeyir Hacıbəyov, Müslim Maqomayev, Xan Şuşinski, Molla Pənah Vaqif, Xurşud Banu Natavan, Cəbrayıl Qarabağlıoğlu, Seyid Şuşinski və s. kimi mənəvi sərvətlərin Vətənidir.

Bu gözəl diyar işğaldan əvvəl yaz və yay aylarında təkcə keçmiş SSRİ – dən deyil yaxın və uzaq xaricdən gələn turistlərlə dolu olardı. O zaman onların diqqətini cəkkən iki amil var idi: birincisi saf, təmiz hava, ikincisi isə tarixi abidələr. Füzuli bölgəsində Şeyx Yaqubun (XII əsr) türbəsi, Cüməməscidi, Hacı Ələsgər məscidi, Şeyx İbrahim türbəsi (XVII əsr), Əhməd Sultan türbəsi, Cəlal türbəsi, Dağlıq Qarabağ ərazisində Əsgəran qalası, Cəbrayıl rayonunda “Qızqalası”, Ağdam bölgəsində Ağdam Cümə məscidi (1870), “Bəhmən Mirzə” türbəsi, Şuşa şəhərində səkkizbucaqlı türbə, Pənahxanqalası, Natəvannevi, Culfalar məscidi, Hacı Yusifli məscidi, Saath məscidi və s. abidələr tariximiz üçün qiymətli maddi mədəniyyət nümunələridir. Amma bu gün həmin işğal olunmuş əraziyə gedən hər hansı bir jurnalist və beynəlxalq müşahidəçinin gözü yalnız bir şey görür: ERMƏNİ VƏHŞİLİYİ.

Biz bu vəhşiliyi söz və ya hansısa ifadə ilə oxuyucuya söyləmək və ya nəyi isə sübut etmək fikrində deyilik. Biz Qarabağın dünənki

cənnətini də bu günki cəhənnəmini də foto faktların dili ilə göstərəcəyik, mühakiməsini isə tarix özü edəcək.

Dünyada yalnız Azərbaycanda bitən adı Qarabağ adı ilə birgə çəkilən “Xarı Bülbül” çiçəyini demək olar ki çox adam tanıyır. Qeyri adi görkəmə malik olan bu gülə baxdıqca bulbul təsvirini aydın görmək olur. Lakin, Şuşada bu gün “Xarı Bülbül” artıq bitmir. Çünki, təbiət də işğal edilib. Hər şey erməni vəhşiliyinin qurbanı olub.

VƏHŞİLİYİ GÖRUB SUSMAQ ÖZÜDƏ VƏHŞİLİKDİR

Tarix heç zaman susmaz, onu susdurmaq istəsələr belə!

Bu gün qondarma “erməni soyqırımı” –nı meydana atmaq- erməni işğalında olan Qarabağı unudurmaq üçündür.

Hansısa jurnalist və ya müşahidəçi erməni vəhşiliyinin qarşısında subyektiv fikir söyləyə bilər və hətta susada bilər, ancaq, həqiqətin bir üzü var.

İnanıram və əminəm ki, bu gün xalqımızın hər bir fərdi, işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda yenilməz mübarizəyə hər an hazırdır. Azərbaycan dövləti xalqımızın bu müqəddəs amalların gerçəkləşməsi yolunda var qüvvəsini sərf edir və edəcək. Torpaqlarımızı geri qaytarmaq həm dövlətimizin, həm də xalqımızın əsas məqsədidi. Biz inanırıq ki, ədalət gec də olsa qələbə çalacaq. Soydaşlarımıza qarşı törədilmiş qanlı cinayətlərin, o cümlədən Xocalı faciəsinin bütün günahkarları layiqli olduqları cəzaları alacaqlar.

Lakin, onu da nəzərə almaqlıyıq ki, nə dövr o dövr, nə də Azərbaycan əvvəlki zəif, gücsüz, köməksiz Azərbaycan deyil. Artıq hər şey tamamilə dəyişib. Azərbaycanın güclü, qüdrətli ordusu, onun İlham Əliyev kimi Ali Baş komandanı, inkişaf etmiş iqtisadiyyatı, sarsılmaz beynəlxalq nüfuzu var.

2016-cı il aprelin əvvəllərində baş vermiş hadisələr bunun əyani sübutu oldu. Düşmənin növbəti tərribat cəhdinin qarşısını alan rəşadətli ordumuz düşməne tarixi dərs verdi. 24 ildir ki, işğal altında olan vətən torpaqlarımızın bir hissəsi azad olundu. Düşmən öz layiqli cavabını aldı və anladı ki, işğal altındakı bütün torpaqlar hökmən qaytarılacaq.

Yaşasın Azərbaycan əsgəri! Eşq olsun Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə!

*Müəllif: Səbail rayonu 7 nömrəli
tam orta məktəbin 11-ci sinif şagirdi
Əlizadə Firavan*

**Elmi rəhbər:
Elşən Qasimov**

*İlham Əliyev və dövlətçiliyin
möhkəmləndirilməsi*

Tez-tez belə bir sualla rastlaşırıq: “Xoşbəxtlik nədir?”. Həyatın müəyyən anlarında hər birimiz bu mifik sualın cazibəsi altına düşür, iç dünyamızın gizli qapılarında var-gəl edib, dəfələrlə bu sualla özümüzmüraciət edirik. İçimə hüzür gətirəcək cavab tapana qədər, bu sual məni də düşündürürdü. Lakin bu gün, sualın cavabını tapanlar qismində mən də varam. Xoşbəxtlik – müstəqil vətənimdə özün olaraq addımlamaq, milli mənsubluğundan duyduğun qüruru sözdə və əməldə yaşamaq, “mən, müstəqil Azərbaycan Respublikasının azad vətəndaşıyam!” - deyə bilməkdir!

Azərbaycan xalqının əsas tarixi nailiyyəti olan dövlət müstəqilliyinin 25 ili (1991-2016-cı illər) artıq arxada qalmışdır. Azərbaycan tarixində mahiyyətinə və əhəmiyyətinə görə müstəsna səhifə olan milli müstəqilliyin qazanılması xalqımızın azadlıq və müstəqillik uğrunda çoxillik mübarizəsinin məntiqi nəticəsidir. Milli ideyanı həyata keçirmək, dünya

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

arenasına müasir millət və müstəqil dövlət kimi çıxmaq, öz taleyinin sahibi olmaq, azad və müstəqil yaşamaq hüququ qazanmaq, heç şübhəsiz, asan başa gəlmədi, xalqımız ziddiyyətli, həyəcanlı, çətin sınaqlarla dolu tarixi mərhələlərdən keçməli oldu.

Tarix baxımından qısa müddətdə Azərbaycana rəhbərlik edən Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkəmizin inkişafının çox möhkəm əsasını qoydu, bu inkişafın perspektivlərini işıqlandıran ideya və prinsipləri müəyyənləşdirdi. Bizə və gələcək nəsillərə isə bu dahi insanın, XX əsrin böyük ictimai və siyasi xadiminin həyat və yaradıcılığını yaxşı öyrənmək, ideyalarını mənimsəmək və həyatımızda tətbiq etmək qalı. Xalqımızın xoşbəxt gələcəyi elə bir çox hallarda bundan asılıdır.

Daim vətənimizin, xalqımızın gələcəyini düşünən ümummilliliderin əvəzsiz xidmətlərindən biri də, onun zamanı qabaqlayan parlaq siyasi zəkası və böyük uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycana uğurla idarə edən xarizmatik lider yetişdirməsi oldu. Heydər Əliyev artıq 13 ildir ki, aramızda yoxdur. Lakin Azərbaycanın inkişafına və modernləşdirilməsinə hədəflənmiş səmərəli dövlətçilik siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Heydər Əliyevin dərinəndən düşünülmüş, hazırlanmış və qətiyyətlə həyata keçirilən daxili və xarici siyasət kursu bu gün bütün istiqamətlərdə uğurla davam etdirilir. Ulu Öndər siyasətinin layiqli davamçısı İlham Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bu illər ərzində ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində böyük uğurlar əldə olunmuş, xalq və dövlət üçün tələyüklü layihələr həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın iqtisadi və hərbi potensialı güclənmiş və əhalinin həyat səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Odur ki, Azərbaycan iqtisadi inkişaf sürətinə görə son illərdə dünyanın lider dövlətləri sırasında addımlayır. Azərbaycan artıq müxtəlif xarakterli – siyasi, idman, səhiyyə, iqtisadi və sair tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilib. Ölkəmizin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoq üzrə mərkəzlərdən biri olmasını bütün dünya qəbul edir. Bütün bunlar ölkəmizin artan nüfuzundan xəbər verir.

Azərbaycanın dünyadakı yüksək siyasi nüfuzunun ən bariz nümunəsi kimi ölkəmizin BMT Təhlükəsizlik Şurasına iki illiyinə qeyri daimi üzv seçilməsini misal göstərmək olar. Azərbaycanın BMT TŞ-nin qeyri daimi üzvü seçilmə-

Ulu Öndər Heydər Əliyev qurub yaratdığı uğurlu neft strategiyası nə vaxtsa öz bəhrəsini verməli idi və Azərbaycan xalqının bu gözləntiləri heç də əbəs yerə deyildi. Xalqımızın bu ümidlərini məhz İlham Əliyev doğrultdu. “Biz neft kapitalını insan kapitalına çevirəcəyik” söyləyən cənab İlham Əliyev əslində biz gənclərə bir mesaj verdi: “Oxuyun, el-mimizi inkişaf etdirin, Azərbaycana beynəlxalq konfranslarda, olimpiadalarda layiqincə təmsil edin.” Bu, biz gənclər üçün bir yol xəritəsi idi – Azərbaycana parlaq gələcəyə aparan bir yolun konturları artıq cızılmışdı.

si ilk növbədə Prezident İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasətinin göstəricisidir.

Bir gənc olaraq, mən Azərbaycanımızın inkişafında əsasən elm, təhsil və idmanın irəli getməsini ilk növbədə istəmişəm və inanmışam ki, hər bir ölkənin dünyada tanınması və irəli getməsi üçün məhz bu sahələrin inkişaf etməsi daha zəruri faktordur.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin gənclərin təhsilinə, elminə göstərdiyi xüsusi diqqət və qayğısı göz qabağındadır. Elmin, təhsilin inkişafı üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin ildən-ilə artırılması, bu sahədə çalışan müəllimlərin əmək haqlarında, tələ-

bə, magistr və aspirantların təqəüdlərində özünü göstərən əsaslı artımlar bu əhəmiyyətli sahəyə dövlət başçısı tərəfindən göstərilən qayğının bariz ifadəsidir.

Ulu öndərin ideyalarını layiqincə yerinə yetirərək ordu quruculuğu sahəsində öz söylərini daha da artıran, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin müasir hərbi texnika ilə təchiz edilməsinə, möhkəm nizam-intizam, yüksək döyüş ruhu ilə seçilən, düşməyə sarsıdıcı zərbə vurmağa qadir olan bir ordu yaradılmasına nail olmuşdur. Cənab İlham Əliyevin uğurlu siyasətinin nəticəsidir ki, mənfur qonşularımızın törətdiyi “Xocalı qırğını”nı artıq bir çox dünya ölkələri rəsmən tanıyır. Erməni işğalının və müharibə vəziyyətinin davam etdiyini nəzərə alan Azərbaycan dövləti tamamilə haqlı olaraq öz ordusunun gücünü, hərbi kadrların peşəkarlıq sə-

viyyəsini durmadan artırır, hərbi qüdrətini yüksəldir. Prezident İlham Əliyev öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulayıb ki, ordu quruculuğu, müdafiə potensialının möhkəmlənməsi və güclü ordunun yaranması dövlət üçün, hökumət üçün, hər bir vətəndaş üçün bir nömrəli vəzifədir. Biz bu istiqamətdə öz söylərimizi davam etdirəcəyik. Biz hər an hazır olmalıyıq ki, öz doğma torpaqlarımızı işğalçı qüvvələrdən hərbi yolla azad edərkən və bu məqsədlə nə lazımdır Azərbaycan dövləti edir.

Son illər dövlət başçısının imzaladığı fərmanlarda, təsdiq etdiyi dövlət proqramlarında bu hədəflərin reallaşdırılması üçün yerinə yetirilməsi zəruri vəzifələr müəyyən edilmişdir. “Azərbaycan 2020:

gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının təsdiqlənməsində məqsəd də respublika iqtisadiyyatındakı pozitiv meyilləri daha da sürətləndirmək və mövcud potensialı davamlı inkişaf naminə tam səfərbər etməkdir.

Azərbaycan bu gün Cənubi Qafqazda sabitlik və tərəqqi adasıdır. O, gündən-günə inkişaf edir, daha da inamlı olur. Bütün bunlar ölkəni və Azərbaycan cəmiyyətini inkişafın daha yüksək pillələrinə aparır. Həmin inkişafın başlıca yekunlarından biri də dövlət başçısı İlham Əliyevin bu sözlərində bariz ifadəsini tapmışdır: "Azərbaycan bu illər ərzində həm öz vətəndaşlarına, həm də dünyaya sübut etdi ki, biz müstəqil ölkə, azad xalq kimi yaşayırıq və yaşaya bilirik!"

Müstəqil Azərbaycanın istor iqtisadi, istor siyasi, bütün sahələrdə inışaf etməsi hələ çox möhtəşəm yeniliklərin, uğur yolunun qarşıda olması deməkdir. Yol isə qələbəyə aparır, çünki Tanrının qoruduğu və xalqın dəstəklədiyi Vətən və Lider birmənalı olaraq qalibiyyət uğuruna layiqdir. Yəni, bu o deməkdir ki, biz bundan sonra da inkişaf yolu ilə gedəcəək, böyük uğurlara imza atacağıq. Ən böyük uğurumuz isə, dövlətçilik irsimizin bundan sonra da daim qorunması və yaşadılması olaçaqdır!

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Müəllif: Səbail rayonu 6 nömrəli məktəb-liseyin 11-ci sinif şagirdi Murad Əliyev

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

İlham Əliyev və ordu quruculuğu

Hər bir dövlətin xilası, dövlətçiliyinin qorunması və dövlət kimi ayaqda qalması onun ordusundan asılıdır. Azərbaycan Ordusunun yaranması 1918-ci il iyunun 26-sına təsadüf edir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə 1918-ci il iyunun 26-da Gəncədə ilk hərbi hissə - əlahiddə korpus yaranır. Daha sonra orduya çağırış haqqında fərman verilir. Bu qərar müsəlman Şərqiində ilk demokratik hökumətin öz ordusunu yaratmasına hüquqi əsas verib.

Qısa müddətdə 40 minlik ordu formalaşdırılaraq 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakını erməni-bolşevik işğalından azad edilir və sentyabrın 17-də Azərbaycan milli hökuməti Gəncədən Bakıya köçürülür. Təəssüf ki, 1920-ci ilin aprel işğalından sonra milli ordu ləğv edildi. Ordumuzun 21 generalından 15-i bolşeviklər tərəfindən güllələndi, komandirlərin böyük hissəsi repressiyaya məruz qalaraq sürgündə öldürüldü.

Sovet dövründə də, çar Rusiyası zamanında olduğu kimi türk və müsəlmanlar hər b sənətinin sirr və bacarıqlarından daim uzaq tutulmağa çalışılır, mümkün olduqca bu qismdən olan xalqlar qeyri hər b sahələrinə yön-

ləndirildilər. Lakin, sovetlərin bu ayrışçılıq, hərbi sənətdən sistemli şəkildə uzaq tutmaq siyasətinə baxmayaraq, Heydər Əliyevin 1971-ci ildə Bakıda Cəmşid bəy Naxçıvanski adına hərbi məktəbin açılmasına nail olması, Sovetlər dönəmində böyük bir inqilabi addım oldu.

Bu gün Qafqazda ən müasir

ordu hesab olunan Azərbaycan Milli Ordusu Hərbi Hava və Hava Hücumundan Müdafiə, Hərbi Dəniz və Quru qoşunlarından ibarətdir. Bütün bu nailiyyətlərə Ulu öndər Heydər Əliyevin ali baş komandanlığı zamanında orduya rəhbərlik edən yüksək rütbəli zabitlərin əməyi və peşəkarcılığı sayəsində nail olunur.

Sovet imperiyasının dağılması və ölkəmizin dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ərəfəsində yəni, 1991-ci il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti, Milli Özünümüdafiə Qüvvələrinin yaradılması haqqında qanun qəbul edir.

Bununla da, 1918-ci 26 iyundan sonra Azərbaycan xalqı öz ordusuna yenidən qovuşur.

1992-1993 cü illərdə ordudakı özbaşınalıq öz ağır nəticələrini Qarabağda keçirilən bir çox əməliyyatlarda göstərdi. Ordumuz ayrı-ayrı polis, çevik və özlərini "OMON" adlandıran bölmələrdən ibarət idi.

Heydər Əliyev prezident seçildikdən sonra, 1993-cü ilin dekabrında ordunu ictimaiyyət qarşısına tənqid etdi və ordu yenidən təşkil edilməyə başlandı. Bu yenidənqurma öz müsbət təsirini çox qısa müddət sonra, ordumuzun 1994-cü ilin əvvəllərində həyata keçirdiyi uğurlu Horadiz əməliyyatında parlaq şəkildə göstərdi. Belə ki, bu əməliyyat nəticəsində 4000-dən çox düşmən əsgər və zabiti, xeyli sayda hərbi texnikası məhv edildi, Horadiz qəsəbəsi daxil olmaqla bir çox yaşayış məntəqələrimiz işğaldan azad olundu. Düşmənin bu ağır vəziyyətində

yenə də köməyinə tarix boyu olduğu kimi havadarları çatdı.

Prezident Heydər Əliyevin 22 may, 1998-ci il tarixli sərəncamına əsasən, Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun yarandığı gün - 26 iyun Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr Günü elan olundu və hər il bu tarix rəsmi dövlət bayramı kimi qeyd edilir.

2003cü ildən sonra işə ordumuzdakı inkişaf daha da sürətləndi. Dünyanın aparıcı ölkələri ilə əməkdaşlıq genişləndirildi (Rusiya, ABŞ, İsrail, Türkiyə, Böyük Britaniya və s.). Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev 2012-ci ildə İsrailə Azərbaycan tarixinin ən böyük silah anlaşmasını imzalamaqla ordunun möhkəmlənməsində daha böyük addım atmış oldu. Həmin ilin fevral ayında İsrailin iri hərbi-sənaye şirkəti Azərbaycana pilotsuz kəşfiyyat təyərələrinin və Hava Hücumundan Müdafiə Sistemlərinin satılmasına dair 1.6 milyard dollarlıq müqavilə bağlayır.

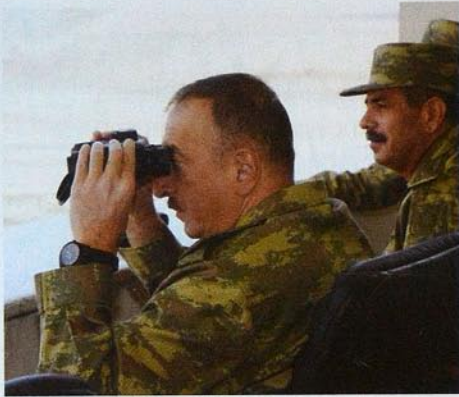
Nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, 2008-2012-ci illərdə dövlət büdcəsindən ölkənin müdafiə qüdrətinin artırılması və silahlı qüvvələrin maddi-texniki təminatının yenilənməsinə 12 mlrd ABŞ dollarından artıq vəsait ayrılması, dövlətin bu sahəyə nə qədər önəm verməsinin bariz nümunəsi olaraq göstərməyə bilirik.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin ali baş komandanı cənab İlham Əliyevin komandanlığı altında ordumuzun artan gücü, düşməne endirilən layiqli cavab zərbələriylə son zamanlar özünü daha aydın göstərdi. Son dövrlər Azərbaycan ordusunun cəbhədə düşməne qarşı göstərdiyi şücaət, qəhrəmanlıq nümunələri, ordumuzun 25 il əvvəlki pərakəndə, dağınıq, xaos və çəşqinlik içərisində nə edəcəyini bilməyən qeyri peşəkarlardan ibarət ordu olmadığını göstərdi.

Belə ki, 18 iyun 2010-cu il Azərbaycan tarixinə çox mühüm və əlamətdar hadisə ilə daxil oldu. Silahlı Qüvvələrin hərbi qulluqçusu

Mübariz İbrahimov gecə saat 23:30 radələrində təkbaşına iki ordu arasındakı bir kilometrlik minalanmış sahəni keçir, Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin çox sayda əsgər və zabiti gözənlilməz birinci həmlədə məhv edir. Sonra

isə düşmənin öz silahlarını özünə qarşı istifadə edərək 5 saat onlarla təkbətək döyüşür. Düşməni ağır itkilərə məruz qoyur, onların zəif cinahlarını üzə çıxarır. Azərbaycan döyüşçüsü səhər saatlarında qeyri-bərabər döyüşdə qəhrəmancasına şəhid olur. Bu, əsl igidlik və qəhrəmanlıq nümunəsidir! Mübariz İbrahimovun şəhid

olmasına baxmayaraq, ermənilər onun cəsədini 141 gün saxlayırlar.

Cənab İlham Əliyevin Mübariz İbrahimovun cəsədinin düşməndən hökmən alınması istiqamətində apardığı danışıqlar uğurla nəticələndi və qəhrəman şəhidimizin dəfn mərasimində Ali baş komandanımız çox təsirli nitq söylədi, torpaqlarımızın düşməndən hökmən azad olunacağını bir daha xatırlatdı. Bu idi Ali baş komandanın öz ordusuna, əsgərinə və vətəninə münasibəti və sədaqəti.

Ordumuzun artan gücü, qüdrəti və düşməni hər an məğlub etməyə qadir olduğunu göstərən daha bir mühüm uğuru 12 noyabr 2014-cü ildə blok komandiri İlkin Muradovun Azərbaycan mövqelərini atəşə tutmağa cəhd edən erməni vertolyotu Mi-24-ü məhv etməsi oldu. 2016-cı ilin aprel döyüləri isə düşməne qarşı qazandıığımız son illərin parlaq zəfərlərindən ən mühümü oldu. Düşməni çox böyük bir dərs aldı və məncə anladı ki, bu torpaqlardan tezliklə getməli olacaqlar. Çünki, qəhrəman Azərbaycan əsgəri aprel döyüşləri ilə başa saldı ki, onların bu torpaqlarda olması müvəqqəti.

Bunu da qeyd etmək istiyirik ki, Azərbaycan ordusu son statistikalara əsasən dünyada 63-cü pillədə yer alır. İlham Əliyevin 2003-cü ildə hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycan ordusunun büdcəsi

135 milyondan 4,2 milliard ABŞ dollarına qədər qalxmışdır. Hərəkətə əmin olsun, bu torpaqlar tezliklə düşməni işğaldan azad ediləcək. Çünki, Azərbaycanın güclü ordusu və yüksək iradəli Ali Baş Komandanı var.

Müəllif: Səbail rayonu 189-190 nömrəli tam orta məktəbin 10-cu sinif şagirdi Eyvaz Eyvazov

**Elmi rəhbər:
Gülsən Soltanova**

*İlham Əliyev və uğurlu,
balanslaşdırılmış xarici siyasət*

Azərbaycan Respublikasında müstəqil siyasət anlayışı SSRİ-nin dağılması, imperiyanın tərkibində olan ölkələrin müstəqillik əldə etməsi ilə eyni vaxta təsadüf edir.

1991-ci ilin sonu-1992-ci ildə Azərbaycanın dünya dövlətləri tərəfindən ardıcıl şəkildə tanınması və diplomatik münasibətlərin yaradılması onun dünya birliyinə sistemli surətdə inteqrasiyasına geniş yol açdı. İkitərəfli siyasi münasibətlərin qurulması iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafına əlverişli zəmin yaradırdı. Qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlıq isə öz növbəsində siyasi münasibətlərin dərinləşməsi, qarşılıqlı etimadın güclənməsi yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya xəritəsinə baxanda nöqtə kimi görünən, az nüfuzlu malik olan Azərbaycan iqtisadi həyatda çox böyük nailiyyətlər əldə edib. Bu nailiyyətlərin hesabına dövlətə külli miqdarda kapital daxil olub ki, nəticədə Azərbaycanın büdcəsi digər Qafqaz dövlətləri ilə müqayisə olunmayacaq səviyyəyə çatıb. Bu gün Azərbaycana Heydər Əliyev yolunun layiqli davamçısı İlham Əliyev rəhbərlik edir.

İlham Əliyev siyasətinin əsas istiqamətlərini mənə elə gəlir aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1. Azərbaycanın regional inteqrasiyasının yenidən qurulması, beynəlxalq sülh və sabitliyin inkişaf etdirilməsi.

2. Təsirli çox tərəfli beynəlxalq sistemin təmin edilməsi, qarşılıqlı beynəlxalq əlaqələrin artırılması.

3. Avropa və Avro - Atlantik quruluş ilə inteqrasiya.

4. Avrasiya enerji və nəqliyyat dəhlizlərinin davamlı inkişafı.

Belə ki, İlham Əliyev dövrünün xarici siyasət hədəfləri yeni dünya nizamının təsiri ilə qlobal siyasətlərə uyğunlaşmaya istiqamətlidir.

Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət fəaliyyətinin Dağlıq Qarabağda erməni separatizmi və

Ermənistanın hərbi təcavüzü ilə dərinləşən ciddi siyasi və iqtisadi problemlərlə müşayiət olunması onun diplomatiyası qarşısında çox mühüm vəzifələr qoyurdu. Təcavüzün və millətçi separatizmin qarşısını almaq, onların ağır nəticələrini aradan qaldırmaq, dövlətin ərazi bütövlüyünü və təhlükəsizliyini təmin etmək, dünya birliyi ilə siyasi və iqtisadi inteqrasiyaya girmək zərurəti məqsədyönlü, ardıcıl və fəal xarici siyasətin həyata keçirilməsini tələb edirdi. Beynəlxalq birliyi Azərbaycan ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması zəruriliyinə inandırmaq, milli maraqları dünya dövlətlərinin kəşşən və toqquşan mənafevləri ilə uzlaşdırmaq, Azərbaycanın müstəqilliyinə və təhlükəsizliyinə beynəlxalq təminat almaq üçün çox ciddi səylər edilməli və gərgin fəaliyyət göstərməli idi.

Bu dövrdə Azərbaycanın xarici siyasəti iki istiqamətdə inkişaf göstərmişdir. Bunlardan biri qonşu ölkələrlə (Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya və İran) qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq; ikincisi, Qər və NATO ölkələri ilə qarşılıqlı və yaxın əlaqədir. Ayrıca, adı qoyulmasa da bu dövrdə İslam ölkələriylə də yaxın bir əməkdaşlığa gedilmiş və bu ölkələrin iqtisadi və beynəlxalq təcrübəsindən istifadə edilməyə çalışılmışdır. Xüsusilə Qarabağ probleminin həlli nöqtəsində bu dövlətlərin dəstəyi alınmağa çalışılmışdır.

Qonşu dövlətlərlə və digər türk islam dövlətləri ilə aparılan siyasət Azərbaycanın MDB və BMT məkanında yerini daha da möhkəmləndirir. 2011-ci il 24 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının BMT-nin

Təhlükəsizlik Şurasının iki illiyə (2012-2013) qeyri daimi üzvü seçilməsi bəlkə də xarici siyasətdə son illərin əldə edilmiş ən uğurlu nailiyyəti hesab edilə bilər.

Son zamanlar Uzaq Şərq ölkələrinin Azərbaycanın xarici siyasətində yer aldıklarını da müşahidə etmək mümkündür.

Bu güclər arasında tarazlıq qurmağa çalışan və mənfəətlərini bu çərçivədə təyin edən Azərbaycan hökuməti son dövrdə xarici siyasətində dəyişikliyə üz tutmuşdur. Klassik xarici siyasət ortaqqları ilə ya-

naşı Azərbaycanın xarici siyasətində Uzaq Şərq üçlüyü (Çin, Yaponiya və Cənubi Koreya) əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır. Cənubi Koreyanın bölgədəki iqtisadi hədəfləri, Çinin yüksələn bir qlobal güc olaraq Azərbaycanın təbii qaynaqlarına olan ehtiyacı, Yaponiyanın son dövrdə bölgədəki qlobal problemlərdə daha çox rol almaq istəməsi Azərbaycanın xarici siyasət məqsədlərinə uyğunlaşması səbəbi ilə təbii bir yaxınlaşma meydana gəlmiş, tərəflərin aktiv çalışması nəticəsində yaxın bir əməkdaşlıq ortaya çıxmışdır.

Xarici siyasətin bir qolunu isə Qarabağ probleminin həlli təşkil edir. 1993-cü ildə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə dair 822, 853, 874, 884 nömrəli qətnamələri qəbul edib. Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığını yenidən təsdiq edən bu dörd qətnamədə dərhal atəşkəsin elan olunması, hərbi əməliyyatlara son qoyulması və işğalçı qüvvələrin Azərbaycan ərazisindən çıxarılması tələbləri irəli sürülüb. Lakin qətnamələrin müddəaları indiyədək yerinə yetirilməyib.

Bunu da qeyd etmək ki, Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqlərindən biri olan dost və qardaş Pakistan dövləti Ermənistanın müstəqilliyini tanımayaraq, Qarabağı qaytarılmasına qədər bu siyasətin davam edəcəyini bildirib. Bu da Azərbaycanın xarici siyasətdə əldə etdiyi uğurlardan hesab olunmalıdır.

Bu gün ölkəmiz bütün sahələrdə çox uğurla inkişaf edir. Bu, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı Cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi balanslaşdırılmış siyasətin nəticəsidir. Halbuki, regionumuz dünyanın həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan nəhəng güclərinin maraqlarının toqquşduğu coğ-

rafiyalarından biridir.

Müəllif: Səbail rayonu 6 nömrəli məktəb-liseyin 9-cu sinif şagirdi Nərgiz Zeynalova

**Elmi rəhbər:
Elmin İmanov**

*İlham Əliyev və
Azərbaycanın mədəniyyəti*

Dünyanın ən qədim xalqlarından olan Azərbaycan xalqı özünün tarixi, mədəniyyəti, zəngin ədəbiyyatı, incəsənət və musiqisi ilə haqlı olaraq fəxr edir. Azərbaycan keçmişinə bağlı, gələcəyə inamla addımlayan ölkədir. Prezident İlham Əliyevin son 13 ilə yaxın gördüyü işləri təbii ki, bir neçə cümlə ilə qeyd etmək mümkünsüzdür. Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazın parlayan ulduzu kimi nüfuz qazanmışdır. Cənab prezidentin digər sahələrə olduğu kimi mədəniyyətimizin inkişafına da

göstərdiyi qayğı və diqqət danılmazdır. Buna bir çox misallar gətirə bilərik. Bunlardan biri isə Heydər Əliyev Mərkəzidir.

Heydər Əliyev Mərkəzi araşdırma və beynəlxalq dialoq mərkəzidir. Mərkəz Azərbaycan Respublikası

nın Prezidenti İlham Əliyevin 29 dekabr 2006-cı il tarixli sərəncamı əsasında yaradılıb. Mərkəzin təntənəli açılışı ulu öndərimizin 89-cu doğum gününə təsadüf edir. Mərkəz Heydər Əliyev muzeyi və sərgi zallarından təşkil olunmuşdur. Sərgi Azərbaycanın tarixini və mədəniyyətini özündə yüksək səviyyədə əks etdirir. Sərgidə Qobustan qaya üstü təsvirlər, Quran, İncil və Tövratın qədim əlyazmaları, milli-ənənəvi geyimlərimiz, musiqi alətlərimiz və xalçalarımız sərgilənir.

Bakı şəhərinin ən möhtəşəm tikililərdən biri "Alov Qüllələr"dir. Hər birimizin razılaşaçağı bir məqam var ki, "Alov Qüllələr" Azərbaycanın əsas simvollarından birinə çevrilib. Kompleksin alov formasında olması Azərbaycanı əcnəbilərə "Odlar Yurdu" olaraq tanıdır. Qeyd edək ki, kompleks, 2013-cü ildə Avropanın daşınmaz əmlak bazarının ən iri innovasiya layihəsinin qalibi elan olunmuşdur.

Azərbaycanı bütün dünyaya inkişaf etmiş ölkə kimi tanıdan tikililərimizdən biri isə Dövlət Bayrağı Meydanıdır. Meydanın yaradılması barədə Prezident İlham Əliyev 17 noyabr 2007-ci il sərəncam imzalamışdır. Bununla yanaşı Cənab Prezident hər il Azərbaycanca 9 noyabr dövlət bayrağı günü kimi qeyd olunması haqqında da sərəncam imzalamışdır. Meydanın açılışı isə 2010-cu il 1 sentyabr olmuşdur. Açılışda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev və Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyeva çıxış etmişdir. 3 rəngli bayrağımız dünyanın ən uca və ən böyük bayrağıdır. Məhz, buna görə də dövlət bayrağımız "Ginnesin Rekordları" kitabına düşmüşdür. Meydanda, həmçinin

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

qızıl suyuna çəkilmiş gerbimiz, xəritəmiz, dövlət himni mətni və dövlət bayrağı muzeyi də qurulmuşdur.

İncəsənət inkişaf edərsə, mədəniyyət də inkişaf edir. İncəsənətimizin tarixini unutmamalıyıq. Buna görə də incəsənətimizi özündə əks etdirən muzeylər tikilib. Möhtərəm Prezident muzey işlərinə xüsusi diqqət yetirir. Elə bu səbəbdən də Cənab Prezident 2007-ci il 6 mart tarixində bu barədə sərəncam imzalayıb.

Respublikamızın Prezidenti Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin yeni korpusunun açılışında iştirak etmişdir. Qeyd edək ki, muzey avropa muzey standartlarına daxil olmuşdur.

İncəsənətimizi özündə əks etdirən daha bir muzey isə Dövlət Xalça Muzeyidir. Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə 2008-ci ildə müasir binanın tikilişinə başlandı və 2014-cü ildə ilk ekspozisiyası açıldı. Xalça muzeyi nadirliyi ilə seçilir. Biz xalçaçılıq sənətimizi qorumalıyıq. Xalçaçılıq sənəti bizim qürur mənbəyimizdir. Xalçaçılıq sənətindən söz açmışkən burada vurğulamaq istədim ki, 2010-cu ildə Azərbaycanın ənənəvi xalçaçılıq sənəti UNESCO-nun siyahısına salınıb.

İncəsənətimizin inkişafına sübut olaraq Müasir İncəsənət Muzeyini nümunə göstərmək olar. Bu muzey özündə memarlıq və dizayn, rəssamlıq və heykəltəraşlığı birləşdirən vahid orqanizm kimi nəzərdə tutulmuşdur. Sərbəst memarlığı, tirlərin və metal konstruksiyaların düşünülmüş "hərəkəti", rəsm əsərləri və heykəllərdən ibarət ekspozisiya da daxil olmaqla, bütövlükdə muzey avanqard incəsənətinin nümunəsidir.

Prezident İlham Əliyevin mədəniyyətin teatr sahəsini hər zaman xüsusi qayğısı və diqqəti olub. Teatrlar bizim mədəni sərəvətimizdir. Teatr mədəniyyətimiz daima dövlətin diqqət mərkəzindədir. Prezident İlham Əliyev 2007-ci il tarixində "Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi" haqqında sərəncam imzalamışdır.

2010-cu il 22 fevralda isə Milli teatr festivalının açılışı oldu. Son illərdə bir çox teatrlar yenidən təmir olunmuş və müasir avadanlıqlarla

təchiz edilmişdir. Əgər biz fəxrlə deyiriksə, şərqdə ilk teatr və opera Azərbaycanda yaradılıb, deməli, ənənələrimizə sadıq qalaraq müasir dövrdə də teatr mədəniyyətimizi inkişaf etdirməliyik.

Azərbaycan musiqisi mədəniyyətimizin bənzərsizliyini təyin edən incəsənət sahələrindən biridir. Bizə dünyaya tanıdan milli musiqilərimizdən biri muğam janrıdır. 2009-cu il 27 dekabr tarixində Bakıda, dənizkənarı Milli Parkda Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin açılışı olmuşdur. Mərkəzin yaranması üçün 2005-ci il aprelin 6-da Prezident İlham Əliyev sərəncam imzalamışdır. Mərkəzin açılışında Prezident İlham Əliyev və Heydər Əliyev fondunun prezident, Yuneskonun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyeva iştirak etmişdir. Heydər Əliyev fondunun təşəbbüsü ilə "Muğam aləmi" Beynəlxalq muğam festivalları keçirilmişdir. Festivallar 2009, 2011, 2013, 2015-ci illərdə keçirilmişdir. Festivallara dünya şöhrətli musiqiçilər dəvət olunmuşlar. Festivalda Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli Məcnun", Qara Qarayevin "Yeddi gözəl", Fikrət Əmirovun "Min bir gecə" tamaşaları təqdim edilmişdir.

Azərbaycan nəyin ki, daxilə hətta bütün Avropada da musiqi mədəniyyəti ilə tanınıb. Azərbaycan 56-cı Eurovision mahnı müsabiqəsində qalib gəldikdən sonra 2012-ci ildə 57-ci Eurovision mahnı müsabiqəsinə ev sahibliyi edib. Mahnı müsabiqəsi isə "Bakı Kristal Zal"da keçirilmişdir.

Son olaraq bunu qeyd etmək istəyirəm ki, Cənab Prezident incəsənət xadimlərinin əməyini daima yüksək qiymətləndirərək, onları müxtəlif fəxri adlarla mükafatlandırır.

Gəlin mədəniyyətimizə sahib çıxmaq və onu qoruyaq.

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

Səbail məktəblilərinin "Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi" mövzusunə həsr olunmuş konfransı

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

176

177

Heydər Əliyev və Azərbaycan tarixi

KİTABDAKI MÖVZULAR

Ön söz	5
“Azərbaycan Daş və Tunc dövrlərində”	7
Manna dövləti (e.ə. IX əsr – e.ə. 590).....	12
Atropatena.....	18
Albaniya dövləti.....	22
Cavanşir	27
Xürrəmilər Hərəkatı – Babək	32
Şirvanşahlar dövləti	37
Sacilər dövləti	41
Rəvvadi və Şəddadi dövlətləri	44
Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti.....	48
«Qaraqoyunlu dövləti və Qara Yusif»	54
Uzun Həsən və Ağqoyunlu dövləti	58
Sara xatun.....	66
Səfəvilər dövləti və Şah I İsmayıl Xətai	70
Səfəvilər dövləti və Şah I Təhmasib	74
Şərqi son Fatehi-Nadir Şah Əfşar	78
Azərbaycanın şimal xanlıqları	82
Ağa Məhəmməd Şah Qacar	86
Rəşadət simvolu – Cavad xan.....	90
Gəncə xanlığı	94
Gülüstan və Türkmənçay müqavilələri	99
İlk erməni - müsəlman davası və müqavimət rəmzi – DİFAİ	104
Şərqdə ilk Demokratik Respublika - Azərbaycan	109
Repressiya qurbanları.....	114
Azərbaycan qəhrəmanları Böyük Vətən müharibəsində	118
Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hakimiyyətə gəlməsi	122
20 Yanvar Faciəsi	125
Qarabağ savaşı və Xocalı faciəsi	129

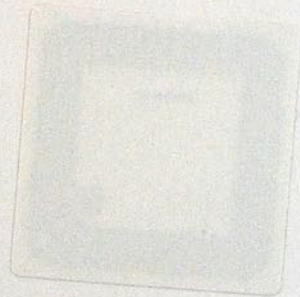
Xaosdan əminamanlığa, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi	132
İlham Əliyev və dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi	138
İlham Əliyev və ordu quruculuğu	143
İlham Əliyev və uğurlu, balanslaşdırılmış xarici siyasət.....	147
İlham Əliyev və Azərbaycanın mədəniyyəti.....	151

16m.

«Elm və Təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Çapa imzalanmış 16.12.2016.
Şərti çap vərəqi 10. Sifariş № 502.
Kağız formatı 70x100 1/16. Tiraj 500.

Kitab «Elm və Təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində səhifələnilib çap olunmuşdur.
E-mail: nurlan1959@gamil.com
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

10/8/2016

Ar 2016
1772